

FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM

FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM

2018/2

Alapítók: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar •
ELTE Eötvös Kiadó Kft • Fogyatékosságügyi Tudásbázis
Alapítvány

A FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM évente kétszer megjelenő szakmai, tudományos perodika. Magyar nyelven megjelent, kutatási eredményeket bemutató cikkeinek más, idegen nyelven történő későbbi publikálásához – az első publikálás helyének jelzésével – hozzájárul. Elsődleges nyelve a magyar, de egyes cikkeket alkalmanként angol vagy német nyelven is elfogadja, közli.

A közlésre szánt kéziratokat a következő címen fogadjuk:
hernadi.ilona@barczi.elte.hu

Meg nem rendelt kéziratokat és egyéb küldeményeket nem őr-
zünk meg és nem küldünk vissza.

A borítón feltüntetett festményért és a szám illusztrációs
anyagáért Ferencz J. Rékának mondunk köszönetet.

Minden jog fenntartva.

Főszerkesztő:
Hernádi Ilona

Alapító főszerkesztő:
Könczei György

Szerkesztőbizottság:

Cserti-Szauer Csilla
Horváth Péter
Katoná Vanda
Kunt Zsuzsanna
Maléth Anett
Sándor Anikó
Zászkaliczky Péter

Kiadó:
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

A kiadásért felel:
az ELTE Bárczi Gusztáv
Gyógypedagógiai Kar dékánja

Szerkesztőség:
1097 Budapest, Ecséri út. 3.
Telefon: +36 1 3585537

Kiadói munkálatok:
ELTE Eötvös Kiadó Kft.

DOI 10.31287/FT.hu.2018.2

HU ISSN 2060-8292
DOI 10.31287/FT

TARTALOM

FOGYATÉKOSSÁG ÉS TÁRSADALOM

2018/2

TANULMÁNYOK

HORVÁTH ZSUSZANNA: Mozgás és testtudat – egy módszer tükrében.....	5
MIKOLA ORSOLYA IRÉN: Tévtút vagy valódi út? Esetek és gondolatok a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménybeli „ésszerű alkalmazkodás” fogalmának értelmezése kapcsán	15
LOVÁNYI ESZTER: Híd a csend és a hangok világa között? Szemléletformálás segítőkutyákkal a hallássérült személyek társadalmi beilleszkedése érdekében	31
TÓTH KÁROLY: Színésszé miképp válhatok a színpadon?	49

TISZTA FORRÁS

ANTAL ZSUSZANNA: Mégis, kinek az élete?	61
FARAGÓ ANNA: Te tudtad	71
FUTÁR ANDRÁS: „Én”-vers (2018)	75
HOFFMANN RITA: Nézem a vakokat... és azokat, akik őket nézik	77
SZÉNÉ TÓTH TÍMEA: Gondolatok a „másság”-ról és az elfogadásról saját történetem kapcsán ...	80

FÓRUM

Kritikai Fogyatékoságtudomány	83
-------------------------------------	----

SZEMLE

LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES: Könczei György és Hernádi Ilona (szerk.): <i>Az esély-egyenlőségtől a Taigetoszig? Fogyatékoságtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez</i>	89
KOZMA TURNPENNY ÁGNES: Könczei György, Hernádi Ilona, Kunt Zsuzsanna, Sándor Anikó: <i>A fogyatékoságtudomány a mindennapi életben</i>	93

Szerzők	95
---------------	----

Abstracts	98
-----------------	----

HEGYEK ÁRVÁJA (FERENCZ J. RÉKA)

„A FESTÉSZET ELHITETTE VELEM, HOGY VISSZAVEZETHET ÖNMAGAMHOZ, HOGY VAN EGY VILÁG, AMIBEN ÉN-NÉ TUDOK VÁLNI, MAGAM LEHETEK.”

„ÉRZÉKELEM, MEGFIGYELEM A KÖRÜLÖTTEM LEVŐ FOLYAMATOKAT, FOLYTONOSSÁGOT, ÉS KÉTSÉGBEESETTEN KÖVETELEM EGY EMBERIBB, ÉLHETŐBB VILÁGOT.”

„VALLOM, HOGY A MŰVÉSZETNEK ERKÖLCSI, MORÁLIS FELELŐSSÉGGEL KELL BÍRNI, CSAK ÍGY LEHET BESZÉDES, ÍGY JUTHAT EL LÉLEKTŐL LÉLEKIG.”

TANULMÁNYOK

HORVÁTH ZSUZSANNA

Mozgás és testtudat – egy módszer tükrében

„Könnyen lehet, hogy a tánc mindenekelőtt a kitérők nélküli, közvetlen kommunikációt kíséri meg. Hiszen hordozója és közvetítő közege maga az ember, kifejezésének eszköze pedig az emberi test, melynek természetes mozdulatai szolgálnak a tánc anyagául, ami az egyedüli anyag, mely az ember sajátja és sajátjaként is használhatja.”

(Mary Wigman)

A jelen tanulmány egy hazai mozgás- és táncterápiás módszer, a pszichodinamikus mozgás- és táncterápia bemutatását tűzi ki célul, annak munkamódjain és fontosabb kapcsolódó fogalmain (test, mozgás, interszubjektivitás) keresztül. Ezt a testélményalapú, nonverbális módszert elsősorban csoportterápiára használják. Egyszerre vannak jelen benne az egyén és a csoport dinamikai jellemzői és összefüggései.

BEVEZETÉS

A jelen írásban univerzális fogalomhasználatra törekszem, középpontjában az emberi tapasztalatszerzés áll; mindazonáltal kitérek a mozgás- és táncterápiás folyamatok különböző csoportokban történő megvalósulási sajátosságaira is. Jóllehet a *Fogyatékoság és társadalom* c. folyóirat hasábjaira írom soraimat, mégis azt gondolom, hogy a testről és a testi tapasztalatokról, a mozgásról, a térről vagy az interszubjektivitásról írni tágabb perspektívából érdemes. Nem fogyatékoságspecifikus fogalmak ezek, sokkal inkább emberi minőségünk dimenzióinak és tapasztalatainak tükrében járhatóak körbe.

Tanulmányomban elsősorban egy hazai mozgás- és táncterápiás módszer munkamódjain keresztül mutatom be a fenti fogalmakat. Terápiás munkám során akár fogyatékosággal élő személyekkel dolgozom, akár nem, a térnek, az interszubjektív élményeknek, a (testi) reflektivitásnak minden esetben kiemelt jelentősége van. A mozgásterápia során leginkább használt eszközünk a saját testünk és hangunk, vagyis térérzékelésünk állandó kiindulási pontjai, melyeknek különböző minőségei minden terápiás folyamatban jelen vannak. Azokban a terápiás módszerekben, ahol a test központi szerepet játszik, a testi tapasztalatok különféle minőségeinek átélése döntően befolyásolja az élmények szerveződését. A testtel dolgozó terápiaiak során tehát a tér, a mozgás, a test különböző szintű tapasztalása történik, ami aktivizálja a megfelelő élményrétegeket és az azokhoz kapcsolódó érzelmi-indulati állapotokat.

A testtel kapcsolatban különböző tudományterületek, különböző szakmák más-más elemeket helyeznek előtérbe: az orvoslás a szervezet működőképességét, a testen belül és kívül lévő problémák gyógyítását; a sport a test mozgáskészségének és teherbírásiának növelését; a média a legtöbb esetben a test kirakatba helyezését. A test fogalma, a test maga több diszciplína felől is megközelíthető. Értelmezhetjük elsődlegesen biológiai szempontból, mint szervezet, amely ily módon létezésünk feltétele és eszköze (*corpus, soma*), definiálhatjuk azonban filozófiai és/vagy esztétikai perspektívák mentén (Shusterman, 2015) vagy az előadóművészetek kontextusában (Müller, 2009), de a társadalmi (hatalmi) diskurzus részeként (Hernádi, 2014) is. Testünk – akár mozgásban van, akár nem –, emberi és személyes identitásunk alapját képezi (Csabai, & Erős, 2000), testképünk pedig magában foglalja perceptuális tapasztalatainkat és konceptuális tudásunkat a testünkről, illetve érzelmi viszonyulásainkat a saját testünkhöz (Ábrahám, Jambrik, John, Németh, Francia, & Csenki, 2017). E tudásunkat és magát a testet is körbeveszi a mindenkori, körülöttünk lévő kulturális-társadalmi kontextus. A testkép – „az én hordozója” –, elválaszthatatlan az egyén szubjektív testtapasztalásától, annak személyes megélésétől, amely fizikai és mentális szinteken is megjelenik. Husserl, a fenomenológiai irányzat atyja, megmutatta, hogy az egyén testélménye eleve kettős természetű, vagyis alanyi és tárgyi is egyben, hiszen a testet belülről is állandóan tapasztaljuk, ugyanakkor külső tárgyként is érzékeljük (Vermees, 2008). A térérzékelésünk középpontja is az egyén maga, mivel a test adja az orientáció centrumát, az képezi az „itt és most”-ot, amelyhez képest minden más „ott” van. A test nem csupán viszonyítási alap, hanem az átélt élmények hordozója is: ha az ember megtapint valamit, a taktilis minőségeket is saját testében fedezi fel (Behnke, 1997). A mozgás- és táncterápiás folyamatoknak is egyik lényegi vonása a testi észlelések, érzetek és a tudatosság összekapcsolása (Vermees, 2008).

A pszichodinamikus mozgás- és táncterápia (PMT) egy nonverbális, elsősorban csoportterápiás módszer, amelyet önismereti, pszichoterápiás, szocioterápiás és művészetterápiás szinteken és színtereken alkalmaznak. Mind a mozgás- és táncterápia pszichodinamikus formája, mind annak adaptált változata alapelemeiben kapcsolódik a mozgásalapú, fejlesztési fókuszú, gyógypedagógiai eljárásokhoz. Ezek az illeszkedési pontok megjelennek a mozgás mint a tapasztalatszerzés elsődleges formájának koncepciójában, a verbális és non-verbális kommunikáció jelentőségében vagy a szociális készségek/képességek fontosságában.

Az egyes országokban eltérőek a mozgás- és táncterápiás képzések. Van, ahol egyetemi mesterképzés (Egyesült Királyság, Egyesült Államok) keretein belül lehet táncterapeuta végzettséget szerezni, míg Magyarországon a pszichodinamikus

mozgás- és táncterápiás csoportvezetői képzés a Magyar Mozgás- és Táncterápiás Egyesület keretei között zajlik. A különböző mozgás- és táncterápiás módszerek között is vannak különbségek, de az alapjuk – a testtudati munka – közös.

A mozgás- és táncterápiás eljárásokat kísérő kutatások elsősorban kvalitatív kutatómódszertani paradigmából közelítenek (Koch, Kunz, Lykou, & Cruz, 2014), ennek oka a művészetalapú terápiás eljárások természete, amely a tudás megszerzésének szubjektív útjára helyezi a hangsúlyt. A vizsgált jelenség holisztikus szemlélete mentén az objektív és szubjektív komponensek nehezen elkülöníthetőek (Illyés, 2012). A szakirodalomban találkozhatunk azonban kvantitatív megközelítésű kutatásokkal (Brauninger 2014), illetve kevert módszertanú és művészet alapú kutatásokkal is. Ez utóbbinál a különböző művészeti modalitások révén a résztvevői nézőpontok a maguk képlékenységében válnak rekonstruálhatóvá (Leavy, 2015).

A nemzetközi és hazai területeken fellelhető korábbi kutatások és szakirodalom alapján a mozgás- és táncterápiás módszereket sikeresen alkalmazzák pszichoszomatikus és evészavaros felnőtteknél és gyerekeknél (Kleinmann-Hall, 2005; Ressler-Kleinmann, 2006), gyermekkori vagy felnőttkori szexuális abúzust, háborús traumát átélt egyéneknél (Kornblum-Halsten, 2006; Harris, 2007), depresszióval diagnosztizált betegeknél (Koch, Morlinghaus, Fuchs, 2007), illetve kapcsolati elakadással küzdőknél – legyenek azok párok vagy családok (Payne, 2004).

További kutatásokból és tanulmányokból az is kiderül, hogy a mozgás és a tánc milyen fejlesztési lehetőségeket rejt magában a fogyatékosággal élő gyermekeket tekintve (Matzner, 2015; Gonzalez, 2015; Albin, 2016; Barthel, Fodorné, Rácz, & Bognár, 2009). A témához kapcsolódóan találunk még nem fogyatékoságspecifikus szakirodalmat is, különös tekintettel a kognitív területek fejlődésére (Barhorst, 2013; Balgaonkar, 2010) vagy az érzelmi/mentális jóllétre (Hervey, & Kornblum, 2006; Somerstein, 2010).

A pszichodinamikus mozgás- és táncterápia a testtudati gyakorlatokat, a mozgásos improvizációban rejlő alkotó és gyógyító lehetőségeket összekapcsolja a csoportterápia eszközeivel (Merényi, 2015). Egyszerre figyel az egyén testi-lelki érzéseinek dinamikájára (változásaira, feszültségeire) és a csoportdinamikára, a csoportban megszülető testi-lelki érzések változásaira, összefüggéseire. A dinamika fogalmának jelentősége nem csupán a terápiás színtereken jelenik meg, hanem mindennapi életünk részét is képez(het)i. Mindenkinek van saját belső dinamikája, saját története, múltja, jelene és jövője, vannak kapcsolatai a praktikus világban, dolgozik, más emberekkel van körülveve. Emellett saját problémái, feszültségforrásai befolyásolják viselkedését, érzelmeit és hatással vannak a tetteire. De nem különíthető el a saját lelki dinamikai történést a más emberekkel történő interakcióinktól. Hiszen elsődlegesen viszonyrendszerekben élünk és gondolkozunk; az segít keretbe helyezni és biztonságban tartani az ént, ahogyan érzékeljük magunkat a másik tekintetében tükrében. Az interszubjektivitásnak is egyik központi eleme a másik intencióinak olvasása, ami lehetővé teszi, hogy a két fél (szubjektum) részt vegyen egymás tapasztalásában. Ebben a folyamatban egyszerre van jelen annak a tudása, hogy a másik mit tapasztal és az is, hogy a másik hogyan tapasztalja meg őt magát (Stern, 2002; Ajkay, 2008).

Terápián kívüli kapcsolatainknak – legyen az barátság, párkapcsolat, csoportlét – is meghatározó dinamikája van. Csak éppen a mindennapokban történő dinamikai változásokra kevesebb reflexióval reagálunk, mint egy olyan terápiás helyzetben, ahol fókuszba kerül a dinamikai aspektus, a tag(ok) szempontjából a szabad

megélés, a vezető(k) részéről pedig a strukturálás tekintetében. Az egyéni dinamikák feltérképezése azonban megtörténhet négy szemközti, egyéni terápiában is, a viszonyok mélyebb megismeréséhez lehet inkább szükség zárt csoportra (Horváth, 2015). Minden csoport rendelkezik univerzális és sajátos jellemzőkkel is, olyan dinamikával, amelyet a benne lévő tagok határoznak meg (Yalom, 2001; Rudas, 2016; Horváth, 2015). A csoport kialakulásának Tuckman (1965) óta négy általánosan elfogadott szakasza van: az alakulás, a viharzás, a normakészítés és a működés. Ezek a szakaszok – kiegészülve a csoport lezárásával – a PMT metodikájának is részét képezik.

A PMT folyamata négy, egymással szervesen összefüggő munkamódból áll. Ezek a munkamódok – lehetőség szerint – fogyatékosággal élő tagokból álló csoportokban is illeszthetők a folyamathoz. Az alkalmak verbális körrel (verbális munka) kezdődnek és zárulnak. Ennek segítségével az emocionális és a kognitív szintek is elérhetőek. A nyitó verbális munka egyfajta bejelentkezés a két alkalom között történt élményekről, eseményekről és az általuk kiváltott érzelmekről.

A mozgásos részt követő záró verbális visszajelzés elsősorban a mozgásban megélt élmények szóbeli visszafordítását, az emlékezést és az áttételi történések kellő időben való feltárását, átdolgozását tartalmazza, reflektálva a csoporttagokra és a vezetőkre is. Ekkor van lehetőség az alkalom elejéhez képest történt változások megfigyelésére is.

A nyitókört követően az alkalom mozgásos része következik, amelynek bevezető szakasza a bemelegítés. Ez szinte mindig a tér bejárásával kezdődik. A test a tér részévé válik, a beszéd, a hangok szerepét átveszi a saját test érzékelése, így a térnek is új minőséget ad a test elmozdulásának megtapasztalása. A figyelem változó fókuszaival egyszerre érzékeljük saját testi jelenlétünket, társainkat és a mozgás közben új arcát mutató, „kinyíló” tárgyi teret.

Sétáljunk a térben. Ismerd meg ezt a régi-új teret. Ebben a formában régen találkoztunk a térrel. Megkeresheted a kedvenc helyeidet, ha vannak, de odamehetsz olyan helyekre is, ahol nem szoktál dolgozni. Közben melegítsük be a testünket, érezd, hogy mire van szükséged. Nyújtózásra, hajlásra, ugrásra vagy állásra.

A bemelegítés általában rövidebb, dinamikusabb gyakorlatokból áll, amelyek a térmunkán túl a csoport és az egyén hangolódását is segítik. Ez vetíti előre az úgynevezett *testtudati fókusz*t, a *testtudati munkát* és a további mozgásokat egyaránt. A testtudati fókusz a csoportvezetők általában előre meghatározzák. Ez az aktuális testtudati munka központja, majd a testtudati munka elemeinek folyamatos egymásra épülése és megtapasztalása teszi teljessé a testről alkotott képet (Horváth, 2015).

TESTTUDATI MUNKA

A legtöbb hétköznapi tapasztalás testi szinteken nem tudatos és nem figyelemmel kísért állapot, holott tapasztalataink nagy részét – csecsemőkortól kezdődően – testi érzetekkel szerezzük meg (Horváth, & Novák, 2014). *Testtudat*nak a saját test fizikai minőségeinek részletes tudatosítási folyamatát nevezzük, amely egyrészt magába építi, másrészt azonban túl is mutat a *testséma*, *testkép* fogalmakon, mivel a moz-

gás, a figyelem és a „jelenlét” segítségével egyfajta folyamatos testi reflektivitáshoz vezet (Merényi, 2004). A testtudati munka célja épp ezért az, hogy a megszokott, hétköznapi jelenléttől egy merőben más tapasztaláshoz lehessen jutni. Alapja a konkrét mozgásra és testre irányuló figyelem, a test aktív érzékelése és állapotváltozásainak lekövetése (Incze, 2008). A testtudati munka a test valóságára, az érzékelés lehetőségeire épít, így teremtve meg azt az állapotot, amelyben átélhető a hatóerő (önmagunk) élménye és megvalósulhat a testi szintek reflektivitása. Ez a sajátos figyelmi állapot szinte teljesen betölti a tudatot, elősegítve a folyamatos önérzékelés és önfelfedezés élményét és a testünkkel, önmagunkkal való kísérletezés lehetőségeit. Testtudati fókuszot jelenthet a súly-egyensúly érzékelése, az irányok, a testrészek részvétele, a szimmetriaviszonyok, a térhez való viszony, az erő, a ritmus és a sebesség, a forma vagy a test külső és belső tere (Horváth, 2015).

A lélektani munkát is a testtudati munka alapozza meg, amikor is a konkrét (valós) testi tapasztalás talaján bontakoznak ki a mozgás szimbolikus minőségei és a lélektani tartalmak összefüggései. A testtudati munka lehetőséget ad a belső testkép differenciálódására, a mozgásrepertoár bővülésére és az improvizációs készség fejlődésére is (Merényi, 2004).

Testtudati fókusz	Testtudati fókuszhoz köthető kérdések bemelegítéshez	Kapcsolódó testtudati fókuszok
Irányok	Milyen irányban esik jól haladni, mozogni?	
	Van-e olyan helyzet, amikor a törzsünk és a végtagjaink más irányokba indulnak?	
	Mi indítja el a különböző irányokba történő mozgásokat?	végtagok
	Hogyan tudunk előre-hátra-jobbra-balra haladni?	gerinc, központ járás, haladás
	Hogyan esnek ezek az irányok?	szintek
	A hirtelen irányváltások vagy az áramlásos irányváltások esnek jobban?	

(A táblázatot a szerző állította össze.)

Sétáljunk a térben, majd séta közben váltsunk hirtelen irányt, magunkat is meglepve ezekkel a váltásokkal, majd ezeket a hirtelen irányváltásokat változtassuk meg és az irányváltásoknak legyen egymásba való átmenete, áramlása.

Ezt engedjük el és alkossunk párokat. A páros egyik tagja megfogja a másik homlokát vagy fejtetőjét, és ezzel az érintéssel kísérjük a társunk mozgását. A mozgást az vezeti, aki kapja az érintést, kipróbálhat irányokat, szinteket, sebességet.

KAPCSOLATI MUNKA

A kapcsolati munka során egyszerre figyelünk a saját mozgásunkra, szándékainkra és a másikéra, miközben folyamatos finomhangolódás történik. A társakkal való

mozgásos kapcsolatban átélhető a „szelfszabályozó másikkal” való kölcsönösség és elismertség élménye (Merényi, 2004). Kapcsolati vagyis páros, hármas, kiscsoportos vagy csoportos munkánál is az egyéni vagy több személyre építő testtudati tapasztalat a kiindulási pont. A közös mozgást az egymásra hangolódás, a kölcsönös munka és figyelem határozza meg. Ekkor már a szubjektív szelférzet is bekapcsolódik, a megosztott szándék vagy megosztott affektivitás mentén.

Az összehangolt együttmozgásokban átélhető a másikkal közös figyelmi fókusz, hiszen együttmozgáskor nemcsak a saját mozgásunkra, hanem a másikra is figyelünk. A közös mozgás során az egyén érzékeli a saját szándékait és mozgását, miközben folyamatosan érzékeli a másikat is, vagyis testen és mozgáson alapuló élménymegosztás történik (Merényi, 2004). Interszubjektív találkozások ezek, érzelmileg telített, jelentőségteljes, meghatározó tapasztalatok egy csoportfolyamat során. A másik személlyel való kölcsönös munka, az egymásra hangolódás pozitív vagy az elhangolódás negatív élményei meghatározzák a közös mozgást, később pedig, az alkalom végén a verbális átdolgozás szintjeit is áthatják.

Fontosak a sajátos csoportdinamikai történések is, a csoport együttes működése és ereje. A kapcsolati munka után sok esetben lehetőséget kapnak a csoporttagok egyedüli munkára, hogy a kapcsolatban megtapasztalt mozgásos és térbeli élmények beépíthetővé, továbbfejleszhetővé válhassanak az egyén saját történetébe, ami segíti az egyéni dinamika feszültségeinek oldódását.

Az imént szerzett érzetekkel sétáljunk egy keveset a térben és alkossunk hármasokat egy hosszabb munkára. A gyakorlat során a középben álló mozgását kísérik társai. A középben álló két tenyerével a társai tenyerei kapcsolódnak, így válnak a mozgó kísérvé. A mozgónak lehetősége van kipróbálni irányokat, megállást és elindulást, sebességet, szinteket – a társai mindebben segítik őt. A mozgó vezeti, irányítja a folyamatot, a középső egy idő után egyedül is fog mozogni, a társai figyelik őt. A hármas minden tagja lesz középben. A szerepcserét követően megszűnnek a szerepek. Együttmozgás következik, amikor már nincs kimondott irányító, vezető. Egy kis idő elteltével a hármasok szétválnak és mindenki egyedül mozog tovább.

ALKOTÁS

A testtudati és kapcsolati munka során a test integrált egészként való érzékelése történik. Ez által nő az egyén improvizációs készsége és a kezdeti mozgásanyagok egyre árnyaltabban, differenciáltabban formálódnak meg. Az önfelfedezés összefonódik az önalkotás élményével. Megjelenik a *kiemelt térben* történő improvizáció, ami azt jelenti, hogy a csoporttagok egyedül, párban, hárman vagy négyen, a többiek, azaz a „nézők” figyelmével kísérve dolgoznak a terápiás térben (Merényi, 2015). Minden mozdulat magában hordozza az összes előző hasonló mozdulatot, a terápiás térben átélt élményeket, illetve a csoportban jelen lévő aktuális érzelmi tartalmakat, dinamikákat. A kiemelt tér egyik formája az „út”, amelynek maga a fizikai tér ad keretet, instrukciótól függően hosszában, szélétében vagy saroktól sarokig. Továbbá az út fogalmából is fakadóan van iránya, illetve eleje, közepe és vége, ezáltal története és ideje, ami időben is strukturálja a mozgást.

Egy klasszikus értelemben vett – hosszú, 250–300 órás, önismereti célú, ép, felnőtt személyekből álló – mozgás- és táncterápiás csoportfolyamatban a munkamódok arányosan, a csoport dinamikájának megfelelően jelennek meg az általában 5 órát felölelő alkalmon. A verbális bejelentkezést a bemelegítés követi, amely előrevetíti a testtudati fókuszot és a testtudati munkát. Ezután a kapcsolati munka következik, végül – a csoport aktuális állapotához és dinamikájához illesztetten – az alkotás munkamódjával zárul az alkalom mozgásos része. A záró verbális visszajelzésekre ezt követően kerül sor. A munkamódok alkalom és folyamat szerinti megosztása természetesen változó lehet – résztvevők, korosztály, célok, időbeli és térbeli keretek függvényében.

A mozgás- és táncterápiás folyamat elméleti és szemléleti alapjai minden csoportban azonosak, de a megvalósításuk különböző lehet. Más kereteket szükséges biztosítani egy kamasz- vagy gyerektagokból álló csoportnak, mint egy felnőtt résztvevőkből álló csoportnak. Lényeges szempont az is, hogy a vezetők a mindenkori résztvevőkhöz illesztik a terápiás folyamat céljait és lehetőségeit. A verbális kifejezés nehezítettsége esetén – ami esetünkben összefüggést mutathat a fogyatékos személyekből álló csoportokkal –, a verbális munkamódot is mozdulat(ok) váltják ki. A mozgás- és táncterápiás folyamat fókuszába így nem a beszéd segítségével elérhető kognitív szintre emelés kerül, hanem a mozdulat szabadságának hatóereje és a csoport mint szociális mikrokozmosz.

A folyamat koncepciójának és céljainak áthangolása felvet bizonyos módszertani kérdéseket a klasszikus metodológia kiterjesztésének, a PMT adaptációs lehetőségeinek szempontjából. Ezek az említett verbalitás nehézségén túl olyan kérdéseket is érinthetnek, mint a csoport homogén vagy heterogén szempontú összeállítása vagy az intézményes keretek aspektusa. (Ezen kérdések megválaszolása jelen tanulmány kereteit meghaladja, fontos vizsgálódási terület azonban a PMT szakemberei számára.)

A PMT metodikájának általános jellemzője és fontos eleme továbbá a kettős vezetés. Így lehetőség van arra, hogy az egyik vezető testi jelenlétével, míg a másik kívülről, szóbeli instrukciókkal biztosítsa a csoport biztonságos kereteit. A testi jelenlét szorosan összefügg a testtudati munka által elérhető testi reflektivitás fogalmával, amely a mozgás közben átélhető interszubjektív élmények alapját is képezi. Az egymással kölcsönhatásban álló szubjektumok interakciói az egyén élettörténetébe ágyazódó tapasztalatok, az „élmény” is interszubjektív közegben szerveződik (Stern, 2002; Halász, 2008). Egy mozgásos csoportfolyamat kapcsolódások és kapcsolatok révén ad lehetőséget az együttműködés és a nonverbális kommunikáció elemeinek megjelenésére és azok jelentéssel való megtöltésére. Ezek az ismétlődő interakciós láncok mentén még nem ismert tapasztalatokat tudnak nyújtani a résztvevők számára.

ÖSSZEGZÉS

A mozgás során, a mozgás által érzékelhető testi és kapcsolati dimenziók létezésünk és mindennapi életünk egyik bázisát jelentik. E tanulmány fókuszába is egy, többek között ezen a bázison nyugvó specifikus mozgás- és táncterápiás módszer bemutatásra került, amely szándékosan ritkán tér ki a fogyatékoság területére. A tanulmány

témájában és fogalomhasználatában egyaránt univerzalitásra törekszik. Tudásunk saját magunkról, a másik emberről és a világról testi tapasztalataink révén valósul meg, és ebből az aspektusból vizsgálódva a test „milyensége” nem lényeges. Amennyiben a kiindulási pontunk az ember, az emberi kapcsolódások és kapcsolatok, illetve esetünkben maga a módszer, akkor a figyelem és a terápiás folyamat fókuszja nem a fogyatékos vagy a sérülés, hanem az egész személy(iség).

Felhasznált irodalom

- Ábrahám I., Jambrik M., John B., Németh A. R., Franczia N., & Csenki L. (2017). A testképtől a testképzavarig. *Orvosi Hetilap*, 158(19), 723–730. <https://doi.org/10.1556/050.2017.30752>
- Ajkay K. (2008). A korai szelf-fejlődés kapcsolati reprezentációinak hatása az áttételi-viszontáttételi történésekre. *Pszichodráma, Különszám a mozgás- és táncterápiáról*, 7–11.
- Albin, C. (2016). the benefit of movement: Dance/movement: Therapy and down syndrome. *Journal of Dance Education*, 16(2), 58–61. <https://doi.org/10.1080/15290824.2015.1061196>
- Balgaonkar, A. V. (2010). Effect of dance/motor therapy on the cognitive development of children. *International Journal of Arts and Sciences*, 3(11), 54–72.
- Barhorst, E. (2013). *The correlation of dance experience and spatial memory abilities*. San Marcos, Texas: University Honors College at Texas State University. <https://doi.org/10.1037/e633262013-467>
- Barthel B., Fodorné F. R., Rácz K., & Bognár A. (2009). Alapozó terápia kontra értelmi akadályozottság? *Gyógypedagógiai Szemle*, 37(1), 26–32.
- Brauninger, I. (2014). Specific dance movement therapy interventions: Which are successful? An intervention and correlation study. *The Arts in Psychotherapy*, 41(5), 445–457. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2014.08.002>
- Behnke, E. A. (1997). Body. In L. Embree (ed.), *Encyclopedia of Phenomenology* (pp. 67–71). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-017-5344-9_14
- Csabai M., & Erős M. (2000). *Testhatárok és énhatárok: Az identitás változó keretei*. Budapest: Józsefvég Műhely.
- Gonzalez, S. (2015). A Movement And Music Program For Children With Autism. *Dance Education in Practice*, 1(1), 16–22. <https://doi.org/10.1080/23734833.2015.990339>
- Halász A. (2008). Az élményszerveződés és interszubbektivitás. *Pszichodráma Újság, Különszám a mozgás- és táncterápiáról*, 34–39.
- Harris, D. A. (2007). Dance/movement therapy approaches to fostering resilience and recovery among African adolescent torture survivors. *Journal on Rehabilitation of Torture Victims and Prevention of Torture*, 17(2), 134–155.
- Hernádi I. (2014). *Problémás testek. Nőiség, szexualitás és anyaság testi fogyatékosággal élő magyar nők önreprezentációiban*. Doktori disszertáció. Pécs.
- Hervey, L., & Kornblum, R. (2006). An evaluation of Kornblum’s body-based violence prevention curriculum for children. *The Arts of Psychotherapy*, 33, 113–129. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2005.08.001>
- Horváth Zs. (2015). *A tér mint terápiás erő a mozgás- és táncterápiában*. Konferencia-kötet. Tér-átlépések, Antropológiai Konferencia. Veszprém. 171–178.
- Horváth Zs., & Novák G. M. (2014). Az épség és alternatívái. *Iskolakultúra*, 24(7–8), 69–79.
- Ilyés S. (2012). Tudomány és gyakorlat a gyógypedagógiában In Gordosné Sz. A. (2012), *Gyógyító pedagógia: Nevelés és terápia* (pp. 55–70). Budapest: Medicina Kiadó.
- Inczé A. (2008). A testtudati munka mint a testi kreativitás mozgósítója. *Pszichodráma Újság, Különszám a mozgás- és táncterápiáról*. 40–47.
- Kleinman, S., & Hall, T. (2005). Dance movement therapy with women with eating disorders. In F. Levy (ed.), *Dance/movement therapy: A healing art* (pp. 221–227). Reston, V. A.: The American Alliance for Health, Physical Education, Recreation, and Dance.
- Koch, S. C., Morlinghaus, K., & Fuchs, T. (2007). The joy dance: Specific effects of a single dance intervention on psychiatric patients with depression. *The Arts in Psychotherapy*. 34(4), 340–349. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2007.07.001>
- Koch, S., Kunz, T., Lykou, S., & Cruz, R. F. (2014). Effects of dance movement therapy and dance on health-related psychological outcomes: A meta-analysis. *The Arts in Psychotherapy*, 41(1), 46–64. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2013.10.004>

- Kornblum, R., & Halsten, R. L. (2006). In-school dance/movement therapy for traumatized children. In Brooks, S. (ed.), *Creative Arts Therapies Manual* (pp. 144–155). Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Leavy, P. (2015). *Method meets art – Arts-based research practice*. Second Edition., New York, NY: The Guilford Press.
- Leavy, P. (2017). *Research design: Quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based and community based participatory research approaches*. New York: The Guilford Press.
- Matzner, J. (2015). Sitting ballet: A pilot program designed to include children with physical disabilities in the private studio environment. *Journal of Dance Education*, 15(3), 116–121. <https://doi.org/10.1080/15290824.2015.1055332>
- Merényi M. (2004). Mozgás- és táncterápia. *Pszichoterápia*, 13(1), 4–17.
- Merényi M. (2015). Mozgás- és testélmény alapú pszichoterápiák, más nonverbális módszerek. In Szőnyi G. (szerk.) (2015), *A pszichoterápia tankönyve* (pp. 362–379). Budapest: Medicina Kiadó.
- Müller P. (2009). *Test és teatralitás*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Payne, H. (ed.) (2004). *Dance movement therapy: theory and practice*. Hove – New York: Brunner-Routledge.
- Ressler, A., & Kleinman, S. (2006). Reframing body-image identity in the treatment of eating disorders. In Davis, W., & Kleinman, S. (Eds.), *Healing Through Relationship: Fostering Body-Mind Integration*. The Renfrew Center Foundation Healing Through Relationship Series: Contributions to Eating Disorder Theory and Treatment. Volume 1. Philadelphia, PA: Renfrew Center Foundation.
- Rudas J. (2016). *Csoportdinamika*. Budapest: Oriold és társai Kiadó.
- Stern, D. N. (2002). *A csecsemő személyközi világa a pszichoanalízis és a fejlődéslelektan tükrében*. Fordította Balázs-Piri Tamás. Budapest, Animula.
- Shusterman, R. (2015). *A gondolkodó test*. Fordította Antoni Rita, Bodóné Hofecker Zsuzsanna, Csuka Botond, Konkoly Ágnes, Krémer Sándor, Pavlovski Róbert. Szeged: JatePress.
- Somerstein, L. (2010). Together in a room to alleviate anxiety: Yoga breathing and psychotherapy. *Procedia, Social and Behavioral Sciences* 5, 267–271. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.086>
- Tuckman, B. W. (1965). Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*, 63, 384–399. <https://doi.org/10.1037/h0022100>
- Yalom, I. (2001). *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Fordította Bíró Sándor. Budapest, Animula.
- Vermes K. (2008). A test- saját és idegen határán. *Pszichodráma Újság, Különszám a mozgás- és táncterápiáról*, 115–123.

ÚTBAN A FELNŐTTSÉG FELÉ
(FERENCZ J. RÉKA)

Tévút vagy valódi út?

Esetek és gondolatok a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménybeli „észszerű alkalmazkodás” fogalmának értelmezése kapcsán

Az *észszerű alkalmazkodás* nemzetközi szinten a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben megjelenő fogalom: a környezeti feltételek olyan átalakítását jelöli, amelynek révén a fogyatékossgal élő személy mindenki máshoz hasonlóan tud, tudna részt venni a mindennapi életben. Ám az, hogy mit jelent ez a gyakorlatban, s mit jelenthetne, egy másik kérdés. Az esetjog vizsgálatán keresztül keresem a lehetséges és kritikus válaszokat.

BEVEZETÉS

„Mert nem úgy, hogy másoknak könnyebbségük, néktek pedig nyomorúságtok legyen, hanem egyenlőség szerint; e mostani időben a ti bőségtök pótolja amazoknak fogyatkozását; Hogy amazoknak bősége is pótolhassa a ti fogyatkozásokat, hogy így egyenlőség legyen” (2 Kor, 8,13–14) – olvashatjuk a Korintusiaknak írt levélben. Ezen egyenlőség elérésének eszköze az ún. észszerű alkalmazkodás is lehet. Ugyanakkor mit is jelent elméletben ez a fogalom, illetve mit jelent Európában a jelenlegi esetjogi gyakorlatot tekintve?

Nemzetközi szinten az észszerű alkalmazkodás a fogyatékossgal relációjában a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményben (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, továbbiakban: Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény) jelenik meg. Eszerint olyan – bizonyos keretek között elért – elengedhetetlen és megfelelő módosításokról van szó, amelyek révén a fogyatékossgal élő személy mindenki máshoz hasonlóan tud részt venni a mindennapi életben. A 2008 óta „élő” fogalom mind a kapcsolódó ENSZ-bizottság, mind a luxemburgi és a strasbourgi bíróság gyakorlata révén kirajzolt egyfajta értelmezést, felvetve számomra annak kérdését, hogy az észszerű alkalmazkodás mennyiben jelent a fogyatékossgal élő személyek számára élő és megfelelő eszközt.

Az alábbiakban az észszerű alkalmazkodás fogalmát, annak a hozzáférhetőséghez és az egyetemes tervezéshez való viszonyát, illetve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának (továbbiakban: Bizottság), a luxemburgi és strasbourgi bíróságnak kapcsolódó esetjogát kívánom górcső alá venni. Az alábbi kitekintésben támaszkodtam doktori értekezésem eredményeire is.

AZ ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁS FOGALMA

Az észszerű alkalmazkodás az egyenlőség elérését célozza meg. Ez a kötelezettség először az Amerikai Egyesült Államokban fogalmazódott meg a vallással kapcsolatban, s innen terjedt át a civiljogi mozgalmak kiterjedésével a fogyatékossgal élő emberekre is. Először az 1973-as *Rehabilitation Act*-ben (rehabilitációs törvény), majd az 1990-es *Americans with Disabilities Act*-ben (fogyatékkal élő amerikaiak törvénye, továbbiakban: ADA) fejtették ki a fogalmat. Később ezek a törvények szolgálták a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és az egész európai szabályozás alapjául. Uniós kontextusban jelenleg csak a fogyatékossg mint védett tulajdonság vonatkozásában, s csak a foglalkoztatás és munkavégzés területén jelent kötelezettséget a Foglalkoztatási Keretirányelv révén. Ehhez képest a strasbourgi bíróság esetjogon keresztül értelmezése tágabb, hiszen nem szűkíti le az észszerű alkalmazkodás megjelenítését és szerepét a fogyatékossg kapcsán csak a foglalkoztatásra.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egyik legjelentősebb vívmánya az észszerű alkalmazkodás, hiszen mintegy önálló jogként jelenik meg, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egészét áthatva, annak legalapvetőbb eszközének is tekintve azt (Kayess, & French, 2008: 11). Habár csak a fogyatékossg alapján, de az élet minden területére vonatkoztatja az észszerű alkalmazkodás fogalmát. Ennek az élet egészére való kihatását erősíti meg az, hogy a *Meghatározások és az Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség* című cikkek között helyezték el. Így a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. pontja és az 5. cikk 3. pontja alapján az észszerű alkalmazkodás az egyenlőség megteremtésének és a hátrányos megkülönböztetés leküzdésének, speciálisan pedig a személy szabadsága és biztonsága (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14. cikk 2. bekezdés), az oktatás (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 24. cikk 2. és 5. bekezdés) és a foglalkoztatás (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 27. cikk 1. bekezdés i) pontja), illetve valamelyest az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 13. cikk 1. bekezdés) eszközeként jelenik meg.

Ezzel kapcsolatban már a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt előkészítő hetedik ülésen látszott, hogy bár a meghatározások között a fogyatékossg és a fogyatékossgal élő ember fogalmát tartalmilag nem töltik ki, a fogyatékossg alapján történő hátrányos megkülönböztetés fogalmába beletartozik majd az észszerű alkalmazkodás is. A munkacsoport többsége egyetértett abban, hogy a fogalmát általánosan és rugalmasan kell meghatározni, hogy minél inkább alkalmazható legyen, például a foglalkoztatás, oktatás területén, figyelembe véve a különféle nemzeti jogi hagyományokat. Ezen felül kiemelendő, hogy az észszerű alkalmazkodás megítélési folyamata során figyelembe kell venni mind az egyént és szükségleteit, mind az észszerű alkalmazkodásra kötelezett entitást. Ugyanakkor az észszerűség kerete a válaszlehetőségeket megszorította. Ezt az állami támogatások esetleges lehetőségével akarták ellensúlyozni, illetve azzal, hogy az észszerű alkalmazkodás hiányával már megvalósul a hátrányos megkülönböztetés.

Végső formája szerint az észszerű alkalmazkodás olyan „elengedhetetlen és megfelelő módosításokat jelent, amelyek nem jelentenek aránytalan és indokolatlan terhet, és adott esetben szükségesek, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő személy alapvető emberi jogainak és szabadságainak a mindenkit megillető, egyen-

ló mértékű élvezetét és gyakorlását” (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. pont). Elmulasztása diszkriminációt, fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést jelent (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5. cikk 3. pont), amelynek eltörlése érdekében és az egyenlőség előmozdítása céljából a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben részes államoknak minden megfelelő lépést meg kell tenniük.

Ugyanakkor a fogyatékoság alapján nyújtandó észszerű alkalmazkodási kötelezettség aszimmetrikus. Erre az uniós szabályozás még rá is erősít, hiszen más védett tulajdonság alapján észszerű alkalmazkodás nem igényelhető. A Fogyatékosjogi Keretirányelvben az észszerű alkalmazkodás hiánya nem kimondottan jelenti a hátrányos megkülönböztetés megvalósítását, mint ahogy ez mind az ADA, mind a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény esetén történik. Megjegyzendő, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv előkészítése során még ennek kimondására irányultak a törekvések. Azonban a Tanács az előkészítő folyamat során úgy látta, hogy a megfogalmazást tekintve nem lenne optimális a diszkrimináció definícióját specifikus normákkal megtűzdelni, ezért végül szétválasztották a hátrányos megkülönböztetés és az észszerű alkalmazkodás fogalmi meghatározását a Foglalkoztatási Keretirányelv 2. és 5. cikkében (Quinn, & Flynn, 2012: 41).

Az észszerű alkalmazkodás nem kifejezetten pozitív diszkrimináció és nem átmenetileg alkalmazandó speciális kivétel az egyenlő bánásmód elve alól, hanem sokkal inkább az egyenlő bánásmód és az antidiszkrimináció elve által igényelt kötelezettség (Goldschmidt, 2007: 46). Ez annak az eszköze, hogy minél több fogyatékos-sággal élő ember az élet számos területén tudjon mindenki mással azonos módon részt venni. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szerint az észszerű alkalmazkodás meg nem valósítása a hátrányos megkülönböztetés egy formája. Ez azért is fontos, mivel ha csak pozitív diszkriminációként jelenne meg, nem lenne az állam részéről kikényszeríthető.

Az észszerű alkalmazkodás mellett fontos az *egyetemes tervezés* és a *hozzáférhetőség* fogalmát is említeni. Az előbbi olyan elv vagy módszer, amely alapvetően a termékek, a környezet, a programok és szolgáltatások olyan módon történő tervezését jelenti, hogy azok az emberek számára a lehető legnagyobb mértékben hozzáférhetővé váljanak, azokat mindenki különösebb adaptálás, speciális tervezés nélkül, s együttesen használhassa egyéb támogató eszközök és technológiák segítségével (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 5. bekezdés). Az egyetemes tervezés ennek megfelelően mind a hozzáférőséghez, mind az észszerű alkalmazkodáshoz kapcsolódó elgondolás. Ugyanakkor, ha minden területen alkalmazható lenne, lényegében eliminálhatná azokat: az egyetemes tervezés elve szerint alkotott környezet, felépített élet semmilyen különösebb adaptálást nem igényel. A hozzáférőséghez hasonlóan proaktív szemlélet jellemzi, s mindenki, nem csak a fogyatékos-sággal élő személyek által használható. A megfelelő tervezési elveket követve pedig az észszerű alkalmazkodás individuális jellegét is alkalmazni tudja. Céljukat – a mindenki más-sal azonos módon élvezhető jogok biztosítását – tekintve tehát azonos a hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás is, módszerüket tekintve azonban különbözőek.

A hozzáférhetőség csoportokhoz, az észszerű alkalmazkodás pedig egyénekhez kapcsolódik: a hozzáférhetőség biztosítása általános előírás, *ex ante*, feltétel nélküli kötelezettség (UN CRPD Committee GC No. 2, 25. pont, a továbbiakban GC No. 2). Ennek megfelelően a részes államoknak külön kérés nélkül kötelezettsége a hozzáférhetőség biztosítása, proaktív módon. Azokban az esetekben, amikor pedig a hoz-

záférhetőség általános biztosítása révén sem valósítható meg a hozzáférés a fogyatékossgal élő személy számára, ott az észszerű alkalmazkodás elve szükséges, az adott egyén igényeihez szabva.

Hozzáférhetőség	Észszerű alkalmazkodás
általános, elérendő sztenderd	individualizált
<i>ex ante</i> kötelezettség	<i>ex nunc</i> kötelezettség
proaktív	reaktív
fokozatosan megvalósítandó	azonnal megvalósítandó

(A táblázatot a szerző készítette az általánosan megfogalmazható állítások, jellemzők alapján.)

Az észszerű alkalmazkodás alapja az egyén szüksége, igénye. Ennek vonatkozásában a kötelezettség nem általános, hanem *ex nunc* hatállyal bír, ami azt jelenti, hogy akkor végrehajtandó, amint az adott fogyatékossgal élő személynél megjelenik az igény. Ebben az esetben a hozzáférhetőség elérendő sztenderdként jelenik meg, amelyet nem lehet előírásnak tekinteni. Az elérendő cél az egyén igényeinek való megfelelést jelenti, figyelembe véve a méltányosság és az önállóság elvét (GC No. 2, 27. pont). Ezen felül a hozzáférhetőség valamilyen mértékben magában foglalja az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét is. Hiszen a hozzáférhetőség biztosítása révén a fogyatékossgal élő embereknek nemcsak a fizikai környezethez való hozzáférése valósul meg, hanem annál több is: számos joghoz mindenkivel azonos módon történő hozzáférést nyer, az egyéni elvárásokat is magában foglalva és az észszerű alkalmazkodásnak is megfelelően. Tökéletesen példázza mindezt egy fogyatékossgal, adott esetben kerekesszékkal élő munkavállaló azon kérése, hogy a bejáratot kiszélesítsék számára. Ez alapesetben észszerű alkalmazkodást valósít meg, de a szélesebb ajtó révén az intézmény hozzáférhetővé válik más fogyatékossgal élő, illetve kisgyerekes vagy nagyobb csomagokkal közlekedő emberek számára is. Így együtt az egyetemes tervezés általános elvei is teljesülnek.

AZ ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁSI KÖTELEZETTSÉG ELŐFELTÉTELE: A FOGYATÉKOSSÁG

Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében a fogyatékossgal alapján áll fenn, annak elmulasztása diszkriminációt valósít meg. Bár e kötelezettség a fogyatékossgal élő személyek jogairól szól, a fogyatékossgal élő személyek konkrét körét nem határozza meg a minél szélesebb körű védelem érdekében. Hosszas tárgyalások, egyeztetések folytak, hogy vajon szükséges lenne-e egy fogyatékossgal fogalom konkretizálása. A legtöbben a meghatározás ellen érveltek, s erre a fő indok az volt, hogy mindenféle definíció szükségszerűen kihagy egyeseket, s felölel másokat. Ezen felül a fogyatékossgal fogalmilag

meghatározni problematikus, és a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény céljai függvényében szükségtelen is.

Az egyik, akkori fogyatékossgmeghatározás végül a Preambulum e) bekezdésében, nem definícióként, de helyet kapott. Eszerint „a fogyatékossg egy változó fogalom (...), a fogyatékossg a fogyatékossgal élő személyek és az attitűdbeli, illetve a környezeti akadályok kölcsönhatásának következménye, amely gátolja őket a társadalomban való teljes és hatékony, másokkal azonos alapon történő részvételben.” Ezen felül a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikkében, a célok között határozta meg a fogyatékossgal élő személyek csoportját, exemplifikatív módon. Eszerint: „Fogyatékossgal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását” (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, Article 1). Érdeemes megjegyezni, hogy az eredeti angol szövegben a *mental*, magyar fordításában a „szellemi” kifejezés szerepelt, de mára szakmailag elfogadottabbá vált a *pszichoszociális* kifejezés. E meghatározás a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény egészével összhangban teljesen eltávolodik a történelmileg is domináns orvosi modelltől – amelynek középpontjában nem az ember, hanem a betegsége áll – a szociális modell irányába, elérve az emberi jogi modellt. Ez megjeleníti a társadalom és az egyén felelősségét, s azt, hogy a környezet megfelelő alkalmazkodásának hiánya teszi az adott embert fogyatékoszá. Mivel a korlátozottság a környezetből származik, le is bontható, el is távolítható.

A Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága azon államok esetében, melyek a Fakultatív Jegyzőkönyvhöz is csatlakoztak, egyéni panaszvizsgálati joggal rendelkezik. A fogyatékossg kapcsán a Fogytékosjogi ENSZ-egyezményben megjelenő fizikai, intellektuális, pszichoszociális és érzékszervi károsodás az eddigi esetekben is megjelenik: fizikai fogyatékossg *A.F., S.C., X., H.M., Kenneth McAlaine* és *Liliane Gröninger* fiának ügyében, intellektuális fogyatékossg *Bujdosó*, érzékszervi fogyatékossg, vakság jelenik meg *Mr. F., Marie-Louise Jungelin, Nyusti*, míg siketség *A.M.* esetén fordul elő.

A Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága előtti *Ms. S.C. v. Brazil* ügy, habár a végül elfogadhatatlannak minősítették *ratione materiae*, a nemzeti jogorvoslat kimerítésének hiányára hivatkozva, számos fontos felvetést tartalmaz a fogyatékossg fogalmával kapcsolatban. A kérelmezőt, S.C.-t, hosszabb ideig tartó, baleset utáni térd sérülése miatti betegszabadsága után a munkáltatói visszaminősítették. Ennek a hátránynak a minősítése miatt S.C. betegségét a fogyatékossg fogalmába tartozónak kívánta besorolni, amellyel azonban a Bizottság nem értett egyet. Kifejtették, hogy a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikke nem kizárólagosan foglalja magába mindazokat, akik hosszan tartó fizikai, pszichoszociális, mentális vagy érzékszervi károsodással élnek, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személyek teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását. S.C. esetében pedig nem lehet olyan akadályoztatottságról beszélni, amely a társadalmi részvételt aláássa. E révén a Bizottság tudatosította a különbséget a betegség és a fogyatékossg között. Ez a szétválasztás megjelenik a luxemburgi bíróságnál is a *Chacón Navas*-ügyben.

A fogyatékossg nem a betegség „milyenségén”, hanem annak minőségén és fokán múlik. Ez olyan egészségügyi korlátozottság, amely kezdetben betegségnek

minősül, ez fogyatékos állapotot is eredményezhet tartósságából vagy krónikusságából kifolyólag. Az emberi jogi modell tükrében a fogyatékossgal élő személyek sokféleségét figyelembe kell venni (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, Preambulum i) pont) a lehetséges akadályokkal együtt. Ugyanakkor a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben semmit nem lehet úgy értelmezni, hogy esetlegesen más, hatályos nemzetközi jognak, előnyösebb, hatékonyabb szabályait rontsa. Nem korlátozhatóak, csorbíthatóak az abban garantált jogok arra hivatkozással, hogy az adott jogokat a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény csak kisebb mértékben ismeri el (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, 4. cikk, 4. pont).

A FOGYATÉKOSSÁGI ENSZ-EGYEZMÉNY BIZOTTSÁGÁNAK ÉSZSERŰ ALKALMAZKODÁS- ÉRTELMEZÉSEL KAPCSOLATOS GYAKORLATA

A Bizottság az észszerű alkalmazkodás és a hozzáférhetőség kérdését több esetben is vizsgálta. Először 2012-ben a *H.M. v. Sweden* ügyben, ahol kérelmező, H.M. számára fogyatékossga alapján egy hidroterápiás medence lett volna szükséges. Igényét azonban elutasították, azzal érvelve, hogy a törvényt, melyen az elutasítás alapult, mindenre egyenlő mértékben alkalmazzák, függetlenül attól, hogy az adott személy fogyatékossgal élő-e vagy sem, ezért nem lehet szó diszkriminációról (H.M.-ügy. 8.2.). A Bizottság ezzel szemben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény fényében arra a következtetésre jutott, hogy hiába alkalmazzák a jogot semlegesen, ha vannak bizonyos körülmények, amelyeket nem vesznek kellőképpen figyelembe. A hátrányos megkülönböztetés tilalmához való jog és a Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény által garantált jogok élvezete is sérülhet, tényleges és észszerű indok nélkül, hiszen az is hiba, hogy ha különböző embereket teljesen más szituációban egyformán kezelnek. Így ebben az esetben egy hidroterápiás medence építésének engedélyezése, amennyiben az nem jelent „indokolatlan és aránytalan terhet”, megfelelő lehetett volna. Ezt erősíti meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egészséghez való jogot garantáló cikke is, az ellátás megfelelő színvonalát is garantálva, amelynek eléréséhez a részes államoknak mindent meg kell tennie, illetve a rehabilitációt, rehabilitációt is biztosítani kötelesek.

Mindezt összevetve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága úgy találta, hogy a hidroterápiás medence iránti engedély elutasítása aránytalan és diszkrimináló hatású volt, megakadályozta egy fogyatékossgal élő személy egészséghez és rehabilitációhoz való jogát. Ennek megfelelően a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény számos cikkét megsértették (az 5., *Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség*-ről szóló cikk (1), (3), az *Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás*-ról szóló 19. cikk (b), az *Egészségügy*-ről szóló 25., és a *Habilitáció és rehabilitáció*-ról szóló 26. cikk, valamint az *Általános alapelvek* közül a 3. cikk (b), (d) és az *Általános kötelezettségek* 4. cikk (1) (d)).

Hazai vonatkozású a hozzáférhetőség kapcsán vizsgált *Nyusti v. Hungary ügyel* kapcsolatban a Bizottság az OTP ATM-ek hozzáférhetőségének hiányát, a vakkal szembeni hátrányos megkülönböztetést vizsgálta, mivel azok önállóan nem

voltak használhatóak (Nyusti v. Hungary ügy 7.5. pont). A kérelmezők, Nyusti Szilvia és Takács Péter, mint bármelyik ügyfél, aki bankkártyával rendelkezik, bankautomatán keresztül szerettek volna készpénzt felvenni. Ez azonban vakságukból adódóan segítség nélkül nem volt lehetséges, hiszen annak billentyűzete sem Braille írással nem volt ellátva, sem a gép nem rendelkezett hangfelismerő szoftverrel. A bank azzal védekezett, hogy minden nagyobb városban található egy bank, amely mindenki számára hozzáférhető. Ezt azonban a felperesek sérelmezték, hiszen ezáltal csak külön, egy helyen tudnák a szolgáltatást használni. Kérelmezték, hogy az összes automata legyen hozzáférhető, amely a bank éves bevételének mindössze 0,12 százalékos ráfordítását jelentené. A nemzeti fórumok kimerítése után a Bizottsághoz való fordulás során kiemelték, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a nem állami szereplők számára is előírja a termékek és szolgáltatások hozzáférhetővé tételét, amelyre nem elég pusztán a terv kidolgozása, hanem annak megvalósítása is szükséges (Lewis, 2013: 419).

A Bizottság az elfogadhatóság tekintetében megállapította, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és a Fakultatív Jegyzőkönyv már hatályban volt, így a kérelem befogadható. A részes államnak minden megfelelő intézkedést meg kell tennie a fogyatékosok alapján történő hátrányos megkülönböztetés felszámolása érdekében, akár magánszemélyről, akár intézményről vagy magánvállalkozásról legyen szó. Ezen felül pedig biztosítania kell a hozzáférhetőséget, melybe beletartozik a bankautomaták használatának garantálása. A Bizottság figyelembe vette, hogy Magyarország elismerte, hogy a felmerült kérdés „valós probléma”. Ugyanakkor kimondták a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény megsértését (9. cikk (2) bekezdés b) pont), mivel a részes állam nem tette meg a szükséges intézkedéseket, hogy a bank biztosítsa a mindenki mással azonos módon történő hozzáférést a bankautomatákhoz.

Az *X. v. Argentína* ügyben, a strasbourgi bíróság eseteihez hasonlóan, a fogvatartással kapcsolatosan merült fel a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény sérelme. A kérelmező, tekintettel fogyatékoságára, friss gerincműtétére, illetve agyi infarktusra, amely eredményeképpen mind tudati, mind érzékszervi bizonytalanságokkal küzdött, kérelmezte a házi őrizet lehetőségét és a rehabilitációval való részvételének biztosítását. Ezt azonban elutasították és börtönbe zárták, ahol nem biztosították számára a megfelelő körülményeket. A Bizottság kimondta, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt megsértették (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 9. cikk (1) és (2) bekezdés, a 14. cikk (2) bekezdése, 17. cikk). Hiszen egy fogvatartási intézménynek is meg kell felelnie a hozzáférhetőségi követelményeknek, s biztosítania szükséges mind az észszerű alkalmazkodást, mind a rehabilitáció lehetőségét, összhangban a Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény általános céljaival, a személy függetlenségét, önálló életvitelének gyakorlásához mindenkiel azonos jogát, különös tekintettel a személy helyzetére, megelőzve, hogy még súlyosabb állapotba kerüljön (*X. v. Argentína* ügy, 9. pont).

A munkavállalással kapcsolatos *Marie-Luise Jungelin v. Sweden* ügyben Marie-Luise Jungelin súlyos látásproblémával küzdött, ebből kifolyólag nem tudott a megszokott, másokhoz hasonló módon állásinterjúkra jelentkezni és a kiválasztási folyamatban részt venni. Ezen felül az adott munkahelyén a megfelelő módosítás, változtatás hiánya miatt nem tudta kellően ellátni feladatait, amelyet azonban – sajnálatos módon – a helyi munkaügyi bíróság sem írt elő. Ennek következtében a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény több cikkére hivatkozva (Fogyatékosjogi ENSZ-egyez-

mény 5., és 27.) panasszal élt. A Bizottság többsége úgy ítélte meg, hogy nem történt jogsértés, mivel maga az eset a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény Svédország általi aláírása és ratifikációja előtt történt. Habár tény, hogy mire az ügy lezárult, már Svédország is részesévé vált a Fogytékosjogi ENSZ-egyezménynek, ez azonban még akkor sem jelent kötelezettséget. Ezen felül – ahogy a többség kiemelte –, nem szabad elfeledkezni arról, hogy az ügy megtörténte és a döntési idő óta milyen technológiai fejlődés ment végbe, amelynek fényében az akkori igények mostanra már elenyésző költséggel járnának. Megjegyzendő, hogy a Bizottság vizsgálatát negatívan befolyásolta, hogy Marie-Luise Jungelin kevés bizonyítékot tudott szolgáltatni annak alátámasztására, hogy a nemzeti döntés önkényes volt.

Svédország védekezésül kifejtette, hogy az ésszerű alkalmazkodás megvalósítása és az ésszerűség kérdése a svéd jogban összhangban áll a Fogytékosjogi ENSZ-egyezményben és a Foglalkoztatási Keretirányelvben előírtakkal, illetve hivatkozott a strasbourgi bíróság joggyakorlatára is, kiemelve, hogy a gazdasági relevanciával is bíró kérdéseket alapvetően nemzeti szinten lehet eldönteni. Ennek megítéléséhez egy, a nemzetközi jogon alapuló, négy lépésből álló analízis révén jutottak. E szerint először a szükséges kiadásnak a munkáltató által elfogadhatónak kell minősülnie. Másodszor mérlegelendő, hogy a módosításnak a fogyatékossgal élő személyre, illetve a munkakörnyezetre gyakorolt hatása milyen mértékű. Harmadszor pedig azt kell megítélni, hogy a szükséges módosítás mit jelent az adott személy munkavégzési képességével összefüggésben, s végül pedig, hogy előreláthatólag az eszközöket meddig fogják tudni majd használni (*Ms. Jungelin*-ügy 8.5.). Ezeket alapulva úgy ítélték meg, hogy az alkalmazkodás, módosítás túlságosan komplikált, költséges és időigényes lenne, így *Ms. Jungelin* esetében a szükséges eszközök finanszírozásával kapcsolatos kiadások nem minősülnek ésszerűnek, pusztán azon alapulva, hogy más munkavállalókkal azonos helyzetet teremtsenek számára.

Véleményem szerint a Bizottságnak radikálisabbnak kellett volna lennie. Ezt a tagok ellenvéleményükben és az ezzel részben párhuzamos véleményben is kifejtették. Elsődlegesen a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény által felállított ésszerű alkalmazkodási követelményeknek kell megfelelni, szem előtt tartva az ésszerű alkalmazkodás távolra mutató hatását és azt, hogy annak megítélése egyéni mérlegelésen alapul, esetről esetre változik. Ezeket a szempontokat a nemzeti bíróság nem vette figyelembe, hiszen az ésszerű alkalmazkodás nemcsak közvetlenül a fogyatékossgal élő személy viszonylatában, hanem a munkatársak vonatkozásában is hatással bír. A részben csatlakozó ellenvélemény ezen felül kiemelte, hogy a svéd bíróság nem helyesen alkalmazta az ésszerű alkalmazkodás lehetőségét, és nem megfelelően élt az ésszerűség és arányosság mérlegelésével. A Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának döntése, bár a jognak megfelelő volt, mégsem használta ki a lehetőséget, hogy kiemlje az ésszerű alkalmazkodás jelentőségét, hosszan tartó hatását. Ezen felül nem vizsgálta a közvetlen kiadás-költség viszonyát, a foglalkoztatásra gyakorolt általános hatását sem. A Bizottság az ügy kapcsán csak az eljárásjogi problémákat vette figyelembe, nem mérlegelve a döntésnek és magának az ésszerű alkalmazkodásnak a hatását. Minimális lépésként a Fogytékosjogi ENSZ-egyezmény egészével összhangban megfelelő lépések megtételét kellett volna javasolni a megvalósítás biztosításának céljából (*Fina, Cera, & Palmisano, 2017: 116.*).

A Bizottság a *Mr. F. vs. Austria* ügyben állapított meg jogsértést. A kérelmező, egy vak személy, a *Nyusti és Takács* ügghöz hasonlóan, nem tudott a megfelelő információhoz hozzáférni, nem tudta megfelelően használni a tömegközlekedés digitális audiórendszerét, amelynek segítségével nyomon tudta volna követni a tömegközlekedést a 2011-es villamosvonal-fejlesztést követően. A Bizottság a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény sérelmét (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5. és 9. cikk) állapította meg, mivel nem biztosították a megfelelő hozzáférést az információhoz, bár a részes állam azzal próbált védekezni, hogy lehetőség van egy applikáció letöltésére. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény észszerű alkalmazkodásának fogalma az elengedhetetlen és megfelelő módosítások kapcsán tartalmazza, hogy a módosításoknak az észszerűségi keretek között hatékonyak is kell lenni, s az aránytalan és indokolatlan teher jelenti az egyedüli mentesülési okot.

A LUXEMBURGI BÍRÓSÁG ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁS-ÉRTELMEZÉSE

Az Európai Unió a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében az első regionális integrációs szervezetként 2007. március 30-án aláírta, majd 2010. december 23-án ratifikálta a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt. Ezáltal az emberi jogok történelme mérföldkőhöz érkezett: az uniós ratifikáció világos üzenetet és kötelezettséget jelentett az uniónak és a tagállamoknak is. Az Európai Unió magának a fogyatékoságnak a fogalmát nem határozza meg, s nem is utalja a tagállamok jogára sem. Mindebből az következik, hogy a közösségi jogi rendelkezést önállóan és egységesen kell értelmezni, összefüggéseire és a szabályozás céljaira tekintettel. A fogyatékoságot a többi antidiszkriminációs alap között, 2000 óta a Foglalkoztatási Keretirányelv révén szabályozza. Az észszerű alkalmazkodás fogalmát is itt határozzák meg, de nincs kifejezetten rögzítve, mint a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben, hogy annak hiánya hátrányos megkülönböztetést jelent.

A Foglalkoztatási Keretirányelv hatálybalépése után – sajnálatos módon – a luxemburgi bíróság kezdetben még az orvosi modellt követve értelmezte a *Chacón Navas*-ügyben a fogyatékoság kérdését és fogalmát. Ennek meghaladására a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2010-es ratifikációja után került sor a *HK Danmark*-ügyben.

A *Chacón Navas*-ügy a fogyatékoság fogalmának első esetjogi értelmezése, a Foglalkoztatási Irányelv hatálybalépése után hat évvel. *Chacón Navas* hosszan tartó betegsége, az egészségügyi állapota javulásának kilátástalansága miatt, jogellenesen bocsátották el. Emiatt bírósághoz fordult, az egyenlő bánásmód megsértésére és a hátrányos megkülönböztetésre hivatkozva. Így a bíróságnak azt kellett meghatároznia, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében a „betegség” a fogyatékoság fogalma alá tartozik-e. A luxemburgi bíróság ezzel kapcsolatban kimondta, hogy ahhoz a betegségnek hosszú távon kell hatást gyakorolni az adott személy életére, illetve elhatárolja a betegséget és a fogyatékoságot. Nem lehet a kettőt összemosni, azonosan kezelni. Ezen felül a főtanácsnok felveti az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, amelyet a munkáltatónak az elbocsátás helyett alkalmaznia kellett volna. Hiszen csak abban az esetben nem jogellenes egy felmondás,

hogy ha a munkáltató élt minden olyan eszközzel, amely révén a munkavállaló fogyatékoságából eredő hátrányokat enyhíteni, kompenzálni tudja annak érdekében, hogy a fogyatékosággal élő személy megtarthassa a munkáját.

A paradigmaváltást jelentő *HK Danmark*-ügyben Ring és Werge női munkavállalókat különböző okokból elbocsátották: egyikük munkaviszonyát krónikus, degeneratív ízületi gyulladás miatti többszörös betegállománya, másikat pedig egy autóbalesetből származó maradványbetegség miatt szüntették meg. A HK Danmark-ügy a fogyatékoság fogalmának a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek megfelelő, a szociális, társadalmi modellt tükröző ábrázolásában és az észszerű alkalmazkodás kapcsán is újat hozott: értelmezte és példát hozott az észszerű alkalmazkodás tartalommal való megtöltésére. A luxemburgi bíróság immár kimondta a szociális, emberi jogi modell értelmében, hogy amennyiben valamely, főleg testi, pszichoszociális vagy lelki ártalmon alapuló betegség – legyen akár gyógyítható, akár gyógyíthatatlan – olyan korlátozottsággal jár, amely – egyéb akadályokkal együtt – akadályozhatja az adott személyt abban, hogy teljes, hatékony és más munkavállalókkal egyenlő szerepet vállaljon a szakmai életben, illetve ez a korlátozás hosszan tartó, úgy ez a Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében beletartozhat a „fogyatékoság” fogalma alá. Az ugyanakkor, hogy az adott személy csak korlátozottan képes a munkavégzésre, még nem gátolja meg, hogy egészségi állapotát tekintve a „fogyatékoság” kategóriájába essen, mivel a fogyatékoság, mint állapot – a munkáltatók érvelésével szemben – nem jelenti szükségszerűen a munkára való teljes képtelenséget. Tehát attól, hogy egy adott személy csak részmunkaidőben képes a munkavégzésre, még ugyanúgy beletartozhat a „fogyatékos” fogalmába.

Ezen felül már Ring esetén, az ügy utóélete vonatkozásában megjelent egy lehetséges alkalmazkodási modell: elbocsátása után részmunkaidőben, állítható magasságú asztal biztosítása révén sikerült máshol elhelyezkednie. Az ügy pikantériájaként korábbi munkáltatója – aki Ring esetén nem kínált alternatívát – maga is átalakította a munkakörnyezetet, biztosított állítható magasságú asztalokat és részmunkaidős állást is meghirdetett. Mindezek fényében a luxemburgi bíróság a Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikkét úgy értelmezte, hogy a munkaidő csökkentése megfelelő alkalmazkodási intézkedésnek minősülhet, ugyanakkor annak megvizsgálása, hogy ennek az intézkedésnek az alkalmazása aránytalan terhet jelent-e a munkáltató számára, a nemzeti bíróság feladata.

Fontos ebben a körben arra is emlékeztetni, hogy a tagállamokat széles autonómia illeti meg mind a foglalkoztatáspolitikai célkitűzések, mind azok elérése érdekében alkalmazott eszközök meghatározása tekintetében. Ebből kifolyólag megítélésem szerint a luxemburgi bíróság sajnálatos módon nem viszi végig teljes mértékben következetesen gondolatmenetét. Az ítélet akkor lenne teljes, ha a luxemburgi bíróság ítéletében kimondta volna, hogy minden olyan hasonló rendelkezés, amely nem tesz egyértelműen különbséget fogyatékos és nem fogyatékos munkavállaló között, magában foglalja a közvetett diszkrimináció lehetőségét. Különösen igaz lenne ez egy olyan területen, mint a munkajogi jogviszony, ahol a felek alá-fölérendelt viszonyban állnak és a jogaiban megsértett fél a hagyományos alárendelt szereplő.

A *Coleman*-ügy esetén a luxemburgi bíróság kapcsolati alapon, vertikálisan is kiterjesztette a fogyatékosjogi védelmet, azáltal, hogy az édesanyját, S. Colemant gyermeke fogyatékosága miatt a munkaviszonyából való elbocsátása kapcsán védelemben részesítették. Már itt is megjelent az észszerű alkalmazkodás, hiszen S.

Coleman hivatkozik a nemzeti bíróság előtt arra, hogy az elbocsátása helyett az ő esetében is lehetőség lett volna a munkaidő megfelelő alakítására. A *Kaltoft-ügyben* pedig a bíróság még kifejezettebben követte a szociális modell irányát, hiszen azt mondta ki, hogy amennyiben egy adott személyt hátrány ér a mindennapi életében, esetünkben a túlsúlyából kifolyólag, akkor ő is minősülhet a Foglalkoztatási Kezeltírányelv hatálya alá tartozó, fogyatékossggal élő személynek.

ügy	fogyatékossg	terület	egyéb kérdések
Chacón Navas (2006)	orvosi modell, betegség/fogyatékossg		Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikálása előtt
Coleman (2008)	kapcsolatalapú fogyatékossg	foglalkoztatás, munkavégzés	
HK Danmark (2013)	szociális modell, hosszan tartó hátfájás		észszerű alkalmazkodás megjelenése
Kaltoft (2014)	túlsúly mint fogyatékossg		

(A szerző által készített táblázat.)

A STRASBOURGI BÍRÓSÁG „ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁS”-ÉRTELMEZÉSE

Az Európa Tanács kiemelkedő dokumentuma az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* (továbbiakban: EJE) „élő eszközként” (vagyis *living instrument*, melyet a Tyrer-ügyben mondtak ki) folyamatosan fejlődik az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata által. A strasbourgi bíróság egészen 2009-ig, a *Glor v. Switzerland* ügyig a fogyatékossggal élő személyekkel kapcsolatban az EJE egyéb, szubsztantív cikkére, nem a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó 14. cikkre hivatkozott. Általában az eseteket az EJE 3. *A kínzás vagy embertelen, megalázó bánásmód tilalma*, 5. „...A szabadsághoz és a biztonsághoz való jog, és a 8. cikkek, a *Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog* alapján értelmezték.

A *Glor*-ítélet több szempontból is precedensértékű: azon felül, hogy ekkor állapították meg először a 14. cikk „egyéb helyzete” keretében a fogyatékossg sérelmét, itt hivatkozzák először a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, s itt használták először az észszerű alkalmazkodás koncepcióját. E három „elsődleges használat” még inkább kiemeli az ügyet, amely nem a tipikus fogyatékossggal kapcsolatos esetek közé tartozik. *Glor* cukorbetegsége miatt nem felelt meg a katonai szolgálat előírásainak, így az előszűrést végző orvos katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánította. Ennek ellenére felszólították adófizetésre, mivel a katonai szolgálatot nem teljesítette. *Glor* úgy vélte, hogy az EJE 14. cikkét sértve diszkrimináltak és kifejtette, hogy neki szándékában állt a katonai szolgálatot teljesíteni, de egészségi állapotára

tekintettel ezt nem engedélyezték számára. Emellett még adófizetést is róttak rá, mivel fogyatékoságát csekély mértékűnek ítélték (vagyis kevesebbnek, mint negyven százalék), és ilyen esetben adófizetési kötelezettség terheli.

Kiemelendő, hogy a strasbourgi bíróság kifejezetten utal a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre – ez azért is kiemelkedő jelentőségű, mert közvetlenül és kifejezetten hivatkozik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, annak ellenére, hogy még azelőtt történtek az események, hogy a Közgyűlés elfogadta volna az egyezményt, vagy az adott állam, Svédország részese lett volna ennek. Ennek kapcsán kifejtette, hogy mind Európában, mind világviszonylatban egyetértés van abban a tekintetben, hogy a fogyatékossgal élő embereket védeni kell a diszkriminációtól, még abban az esetben is, ha csak csekély mértékű fogyatékossgáról van szó (*Glor v. Switzerland* 53. pont. Így volt ez például az *Alajos Kiss v. Hungary* ügyben is, s ez megjelenik a luxemburgi bíróság *HK Danmark* üggyel kapcsolatban is.) Jelen esetben mind a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 14., mind a magán- és családi élet tisztelgetben tartásáról szóló 8. cikk sérelmét megállapították, kiemelve, hogy a nemzeti hatóságok nem teremtették meg az egyensúlyt a közérdek és a kérelmező jogai és szabadsága között. A kivetett adó céljának és hatásának tükrében nem fogadható el a nemzeti hatóság által teremtett különbségtétel azok között, akik nem felelnek meg a katonai előírásoknak és így nem kell adót fizetniük, illetve azoknak, akik nem felelnek meg, de adót kell fizetniük, mert nincs alapvető és észszerű kapcsolat az elvek és a védendő demokratikus értékek között. Ezen felül a nemzeti hatóságok elmulasztották az észszerű alkalmazkodás lehetőségét biztosítani, mivel nem kerestek megoldást Glor egyéni körülményeire. A strasbourgi bíróság felhívta a figyelmet arra is, hogy adott esetben megfelelő megoldást jelenthetett volna egy fizikailag kevésbé megterhelő pozícióba való helyezése.

A hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás kérdéskörét tökéletesen szemlélíti a strasbourgi bíróság *Guberina v. Croatia* ügye, ahol a hozzáférhető otthonok észszerű alkalmazkodáson keresztüli garantálása volt a fő kérdés. A luxemburgi bíróság előtti Coleman-ügyet is felidéztek a kapcsolat alapú fogyatékosjogi védelem vonatkozásában, hiszen ebben az esetben a súlyosan és többszörösen fogyatékossgal élő gyermek édesapja akadálymentesített, hozzáférhető, új otthonba költözésükkor igényelte a nemzeti jog alapján járó adómentességet. Ezt a kérelmet azonban a nemzeti fórumok elutasították, arra hivatkozással, hogy a korábbi lakás is el volt látva a szükséges közüzemi rendszerrel. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy az többek között lifttel sem rendelkezett, így a kérelmező gyermeke számára nem volt biztosítva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által is megerősített hozzáférhetőség.

A strasbourgi bíróság kimondta, hogy a nemzeti fórumok nem vették figyelembe a kérelmező gyermekének fogyatékossgát és a nemzetközi szerződésekből, többek között a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményből fakadó észszerű alkalmazkodási kötelezettségeit. Ezen felül megállapította, hogy a nemzeti jog egyéb rendelkezése alapján a fogyatékossgal élő emberek számára való hozzáférhetőségi kötelezettség, különösen egy lift, alapfeltétel.

Magát a fogyatékossgát az EJEE-ben az „egyéb helyzet” keretén belül értelmezik. De ez semmiképpen sem szűkítően értelmezendő, egy-egy személyhez kötöten. Ennek fényében, habár maga a kérelmező nem tartozik egyetlen hátrányos csoporthoz sem, hiszen ő maga nem rendelkezik fogyatékossgal, hivatkozhat az EJEE 14. cikkére, amelynek keretében gyermeke fogyatékossga alapján hátrányos

megkülönböztetésben részesült, vagyis egy egyént kevésbé kedvező bánásmódban részesítenek egy másik személy állapotából kifolyólag, hivatkozva a *Coleman*-ügyre, amelyben kiterjesztették a Foglalkoztatási Keretirányelv hatályát a fogyatékossgal élő gyermeket ellátó édesanyára is.

Érdekeség, hogy ezzel kapcsolatban a beavatkozó felek kiemelték, hogy a hozzáférhetőség, a hátrányos megkülönböztetés tilalma és az észszerű alkalmazkodás együtt értelmezendő. Emellett a hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás szorosan összekapcsolódik, hiszen azonos céllal bírnak: a mindenki mással azonos alapon élvezhető jogokat biztosítani. Ugyanakkor különböző alapokon nyugszanak: az általános akadálymentesítés alapvetően a fogyatékossgal élő személyek hozzáférhetőségi szükségleteinek előrelátásán nyugszik, míg az észszerű alkalmazkodás kifejezetten az adott személy igényeit kívánja kielégíteni. Mindemellett egy nem akadálymentesített ház lehetetlenné teszi a közösségi életben való részvételt, izolál és szegregál, s nemcsak az adott fogyatékossgal élő személyt rekeszti, hanem az egész családját is. Ennek fényében a strasbourgi bíróság kimondta, hogy a nemzeti hatóság igen szűk megközelítést alkalmazott az alapvető infrastrukturális követelmények mérlegelése során, ami egy fogyatékossgal élő személy esetén más, ezen felül nem megfelelően használták az észszerű alkalmazkodás követelményét sem. Ez a strasbourgi bíróság részéről kiemelkedően jelentős lépés, mivel értelmezi és alkalmazza az észszerű alkalmazkodás és a hozzáférhetőség fogalmát.

ÖSSZEGZÉS

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény adta keretek a fogyatékossgal és észszerű alkalmazkodás tekintetében megkérdőjelezhetetlen jelentőséggel bírnak: számtalan esetben segítik a fogyatékossgal élő ember számára a lehető legteljesebb életet. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága előtt lévő ügyekben a fogyatékossgal kérdése nem is kell, hogy kérdés legyen, hiszen csak a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében fogyatékossgal élő személyek eseteit vizsgálhatja. Így velük kapcsolatos az észszerű alkalmazkodás értelmezése is, sok esetben életminőségbeli változást jelentve, mutatva. Az esetekből látva is hasonló irány rajzolódik ki a strasbourgi bírósági esetjogból is: a Bizottsághoz hasonló fogyatékossgal élő személyek számára szükségés észszerű alkalmazkodási kötelezettség rajzolódik ki.

Más a helyzet azonban a luxemburgi bíróság előtt: egyrészt a foglalkoztatás és munka világába nem minden, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében fogyatékossgal élő személy kerül – sajnos – bele. Másrészt, s valamelyest ebből is kifolyólag, az észszerű alkalmazkodást ilyen viszonylatban más tartalommal is töltik meg, eltolva fontosságáról és lehetséges szerepéről a hangsúlyt. Itt az észszerű alkalmazkodás nem a fogyatékossgal élő személyek mindenki máshoz való jogainak gyakorlása elérésének eszköze, hanem egy – szintén nagyon fontos – alkalmazkodási igényre való lehetőség, amely ugyanakkor feltételezi és elvárja a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény fogyatékossgal fogalmának való megfelelést.

Joggal merül fel a kérdés, hogy lehet-e ugyanarról a helyzetről beszélni – amelyre az észszerű alkalmazkodás az adható válasz – egy olyan személy esetében, aki hosszan tartó hátfájással küzd és egy állítható magasságú asztal jelenti számára a megoldást, vagy vak, illetve kerekesszéket használó, a pszichoszociális fogyaté-

kossággal élő személyekről nem is beszélve. Jelenthet-e az észszerű alkalmazkodás a fogyatékosággal élő személyek számára egy tényleges utat, vagy az uniós értelmezési keretek abszolút tétvútra visznek? Kinek segít a hozzáférhetőség kérdéskörével oly sokszor vegyített észszerű alkalmazkodási kötelezettség? Vagy az, hogy egy fogyatékosággal élő személy igényelhesse a hozzáférhetőséget, az nagyobb teher, mélyebb (ön)stigmatizáció? A luxemburgi bíróság előtt jelenleg ez utóbbi bizonyos, egyéb platformokon látni még reményt.

Felhasznált irodalom

- Fina, V. D., Cera, R., & Palmisano, G. (2017). *The United Nations Convention on the rights of persons with disabilities. A commentary*. Heidelberg: Springer, 116.
<https://doi.org/10.1007/978-3-319-43790-3>
- Goldschmidt, J. E. (2007). Reasonable accommodation in EU equality law in a broader perspective. *ERA Forum*, 8(1), 46. <https://doi.org/10.1007/s12027-007-0006-7>
- Kayess, R., & French, P. (2008). Out of darkness into light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Human Rights Law Review*, 8(1), 11.
<https://doi.org/10.1093/hrlr/ngm044>
- Lewis, O. (2013). *Nyusti and Takacs v. Hungary*: decision of the UN Committee on the rights of persons with disabilities. *European Human Rights Law Review*, évfolyamszám (4), 419.
- Quinn, G., & Flynn, E. (2012). Borrowings: The past and future of EU non-discrimination law and policy on the ground of disability. *American Journal of Comparative Law*, 60(23), 41.
<https://doi.org/10.5131/AJCL.2011.0023>

Jogszabályok

- Americans with Disabilities Act* of 1990. Pub. Law 101–336. § 1. 108th Congress, 2nd session. 1990. július 26-ától hatályos. (ADA). Módosítva ADA Amendments Act of 2008. 42 USCA § 12101. 2009. január 1-jétől hatályos. Pub. L. No. 110–325, 122 Stat. 3553 (2008) Codified at 42 U.S.C. § 12101 et seq.
- Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről*, Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 4 November 1950, ETS 5. (Emberi Jogok Európai Egyezménye, EJEE).
- Foglalkoztatási Keretirányelv*. A Tanács 2000/78/EK irányelve (2000. november 27.) a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról OJ L 303, 2000.12.02. 16–22.
- Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény*. A fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Elfogadva 2006. december 13. G.A. Res. 61/611, U.N. GAOR, 61st Sess., U.N. Doc. A/RES/61/611 (2006), Hatályba lépésének ideje: 2008. május 3.
- Rehabilitation Act* of 1973 Pub.L. No. 93–112., Section 504. GC No. 2. UN CRPD Committee General Comment No. 2.

Jogesetek

- A.F. vs. Italy CRPD/C/13/D/9/2012.
- Alajos Kiss v. Hungary* (ECHR no 38832/06. 2010. május 20-ai ítélet. 44. pont)
- A.M. v. Australia, CRPD/C/13/D/12/2013.
- C-13/05. sz. *Sonia Chacón Navas kontra Eurest Colectividades SA* ügyben 2006. július 11-én hozott ítélet. [EBHT 2006., I-6467.]
- C-303/06. sz. *S. Coleman kontra Attridge Law és Steve Law*. 2008. július 17-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2008:415]
- C-335/11 és C-337/11. sz. egyesített ügyek. *Jette Ring nevében eljáró HK Danmark kontra Dansk almennyttigt Boligselskab és Lone Skouboe Werge kontra Dansk Arbejdsgiverforening képviselőiben Pro Display A-S*. 2013. április 11-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2013:222] (HK Danmark-ügy)

C-354/13 *Karsten Kaltoft* nevében eljáró *Fag og Arbejde* (FOA) és a *Billund Kommune* nevében eljáró *Kommunernes Landsforening* (KL). 2014. december 18-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:2463]

Glor v. Switzerland ECHR no. 13444/04 2009. április 30-ai ítélet. (*Glor v. Switzerland* ügy)

Guberina v. Croatia, ECHR no. 23682/13. 2016.03.22.

Kenneth McAlpine v. The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland CRPD/C/8/D/6/2011.

Mr. F. v. Austria CRPD/C/14/D/21/2014. 12th session (17 August-4 September 2015) UN CRPD Committee, 21 September 2015. (*Mr. F. v. Austria* ügy)

Mr. X. v. Argentina CRPD/C/D/2/2010 (11th Session 31 March-11 April 2014) 2014. (*X. v. Argentina* ügy)

Ms. Marie-Louise Jungelin v. Sweden CRPD/C/12/D/5/2011. 12th session (15 September-3 October 2014) UN CRPD Committee, 14 November 2014. (*Ms. Jungelin* ügy)

S.C. v. Brazil CRPD/C/12/D/10/2013.

Tyrer v. United Kingdom, ECHR (1978) no. 5856/72

UN CRPD Committee *H.M. v. Sweden* CRPD/D/7/3/2011. 7th session (16–20 April 2012) 2012. május 21. (*H. M. v. Sweden* ügy)

UN CRPD Committee *Szilvia Nyusti, Péter Takács and Tamás Fazekas v. Hungary* CRPD/C/9/D/1/2010. 9th Session (15–19 April 2013) 2013, 10th session (2 to 13 September 2013) 2013 (*Nyusti v. Hungary* ügy)

Zsolt Bujdosó and five others v. Hungary CRPD/C/10/D/4/2011

ELLELMONDÁS (FERENCZ J. RÉKA)

„EZEK A KÉPEK TÁVOLI VILÁGOKBA VISZNEK: ANNYIRA TÁVOLIAK, HOGY OTTHONOSABBNAK TŰNNEK, MINT A SAJÁTUNK. OLYANOK, MINT AZOKNAK AZ ÁLMOKNAK AZ EMLÉKE, AMELYEKET HIÁBA AKARUNK, MÉGSEM TUDUNK FELIDÉZNI. IDŰNKÉNT KIEMELKEDIK A SÓTÉTBŐL EGY SZÍN, EGY HANGULAT, DE A KÖVETKEZŐ MÁSODPERCBEN MEGRAGADHATATLANUL VISSZAZUHAN A MÉLYBE. NA DE AZ A PILLANAT, AMIKOR MÁR MAJDNEM MEGPILLANTOTTUK! ANNAK AZ ÉDESSÉGE SEMMIHEZ SEM FOGHATÓ. ÉPP MEGRAGADOD, DE MÁR EL IS TŰNT. FELVILLANT, MAJD ELENYÉSZIK: MINT A MÁMOR, A SZERELEM GYÖNYÖRE. MINTHA MAJDNEM MEGTUDNÁNK EGY TITKOT, AMELYRE MINDIG IS KÍVÁNCSIAK VOLTUNK — DE NEM, CSAK EGY FOSZLÁNYT ÉRTETTÜNK BELŐLE, ÉS MENNI KELL TOVÁBB, HÁTHA EGYSZER MEGRAGADJUK, MEGÉRTJÜK ÉS UTOLÉRJÜK. ÉDES, FÁJDALMAS EMLÉKE VALAMINEK, AMIRE KÉPTELENEK VAGYUNK VISSZAEMLÉKEZNI. MINDEN VALLÁS, MINDEN HIT ÉS MINDEN MŰVÉSZET EBBE AZ ÉDES FÁJDALOMBA KAPASZKODIK.”

PÉTERFY GERGELY, ÍRÓ

Híd a csend és a hangok világa között?

Szemléletformálás segítőkutyákkal a hallássérült személyek társadalmi beilleszkedése érdekében

A cikk a hallássérült személyek pszichoszociális helyzetének ismertetését követően kutatási eredményeink és tapasztalataink alapján kidolgozott újszerű társadalmi szemléletformáló eszközöket mutat be: (1) segítőkutyák bevonásával tartott óvodai, iskolai és munkahelyi társadalmi szemléletformáló programokat, illetve egy, a (2) segítőkutyák világáról szóló mesekönyvet.

BEVEZETÉS

(1) Kutatásaink során – a NEO Magyar Segítőkutyá Közhasznu Egyesulet munkatársaival együttműködve, négy lábú társaink bevonásával – nem fogyatékos gyermekek számára tervezett társadalmi szemléletformáló programunk hatásait mértük fel a „rendhagyó osztályfőnöki órák” eredményességére vonatkozóan.

(2) Az általam írt *Kuku és barátai – Ismerjük meg közösen a segítőkutyák világát!* című mesekönyv célja a segítőkutyák és fogyatékossgal élő gazdáik mindennapjainak bemutatása volt – Kuku, a hangjelző (hallássérült-segítő) kutya szemszögéből. A 44 oldalas, vidám illusztrációkkal teli, ismeretterjesztő mesét tartalmazó kiadvány elsősorban óvodás és kisiskolás gyermekek számára készült, igaz történetek alapján. Ez a korosztály még nagyon nyitott, természetesként kezeli a sokféleséget. Így ezek az élmények azért is fontosak, mert általuk fejlődik a gyerekek empátiája, számukra nem lesz tabu ez a téma, amiről amúgy nehéz lenne őszintén beszélgetni. Mivel a mesekönyv hallás-, mozgás- és látássérült szereplői rendszeresen tartanak segítőkutyájukkal társadalmi szemléletformáló programokat, a gyermekek számára így még hitelesebbé válhatnak ezek a történetek.

Tapasztalataim szerint a hangjelző kutyák – a fizikai és lelki segítségnyújtáson túlmenően – hozzájárulhatnak a hallássérült személyek aktivizálásához és társadalmi beilleszkedéséhez, amelyeket legújabb, igényfelmérő kutatási adataink is alátámasztottak. A participatív és emancipatív kutatási paradigmákkal összhangban személyes élményeimet is megosztom a tanulmányban, nemcsak a konkrét vizsgálati eredményeket.

MOTIVÁCIÓIM

Súlyos hallássérüléssel születtem. Családom, gyógypedagógusaim és tanárim hosszú, éveig tartó munkájának is köszönhetően tanultam meg szájról olvasni, beszélni – a lehető leghatékonyabban kihasználva minimális hallásmaradványomat is. Tizenhat éves koromban hallásjavító műtetre (cochleáris implantáció, CI) került sor. Személyes érintettségem okán is érdekelnek a hallássérültek társadalmi beilleszkedésével kapcsolatos kutatások.

Hallássérültként és gyógypedagógus-szociológusként is számos eltérő véleménnyel találkoztam a hallássérültek kommunikációs lehetőségeivel (pl. hangos beszéd, jelnyelv), a megfelelő nevelési-oktatási formájával (pl. többségi vagy speciális intézmény) és a segédeszközök (pl. hallókészülék, adó-vevő készülék, CI) használatával kapcsolatban. Ezek olyan horderejű választások a hallássérültek életében, amelyek minden egyén esetében alapos megfontolást igényelnek, és számottevően befolyásolják társadalmi integrációjuk sikerességét is. Bár az egyéni különbségekre mindig tekintettel kell lenni, az eltérő életutak ellenére sok közös problémánk van (pl. kommunikációs nehézségek, érdekvédelem). Szabadidőmben a NEO Magyar Segítőkutya Közhasznú Egyesület munkáját segítem alapítótagként és önkéntesként a hallássérült-segítőkutya program és a társadalmi szemléletformáló tevékenységünk koordinálásával. Mindennapjaimat két vizsgázott hangjelző kutya könnyíti meg, főleg amikor nem viselem a hallásjavító készüléket (pl. éjjel). Kuku már idősebb hallássérült-segítő kutya, őt követte a „pályán” a fiatal Mák.

Az 1990-es évek óta jelenlévő participatív és emancipatív megközelítés támogatja a fogyatékossgal élő és a nemfogyatékos partnerek közös, egyenrangú munkáját a kutatásokban. Ha a fogyatékos személyek társaként vesznek részt a kutatásban, participatív kutatásról beszélhetünk. Emancipatív kutatás esetén az érintettek irányítják, vezetik az egész folyamatot. Mivel ezen irányzatok tudományos szinten fontosnak tartják a személyes vonulat bemutatását is, a cikkben én is beszámolok az átéltem tapasztalataimról (Bergold, & Thomas, 2010; Marton, 2014; Sándor, 2018).

A HANGJELZŐ KUTYA MINT REHABILITÁCIÓS LEHETŐSÉG

A világ számos országában széleskörűen elterjedt a hallássérült-segítő kutyák képzése, „akik” hangok (pl. gazda nevének szólítása, babasírás) és zajok (pl. ébresztőóra, kopogás, csengő, riasztó) jelzésével megkönnyítik, biztonságosabbá teszik gazdáik életét. Ha valamilyen zaj hallatszik, a kutya először megkeresi, hogy mi történt, majd érintéssel figyelmezteti a gazdáját, és elvezeti a zaj forrásához, azt pontosan megmutatva (pl. ajtón vagy ablakon kopognak). Magyarországon még kevésbé ismert a hallássérült-segítő kutyák munkája (1. ábra).

A Magyar Terápiás és Segítőkutya Szövetség Egyesület (közreműködő szervezet) nyilvántartása szerint hazánkban jelenleg mindössze 9 hangjelző kutya dolgozik hivatalos minősítéssel, míg például 181 vakvezető kutya segíti a látássérült gazdája mindennapjait (2018. márciusi információk). A statisztikai adatok azt is alátámasztják, hogy hazánkban a látássérült és a hallássérült személyek segítőkutyaikkal való

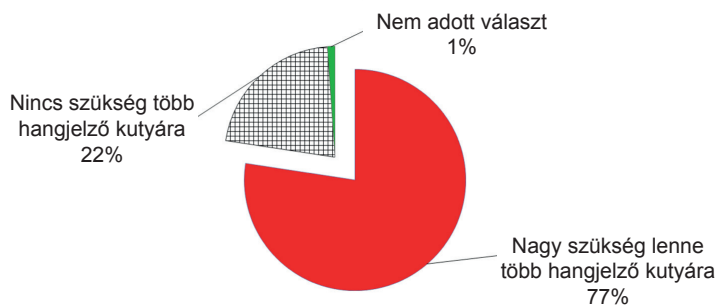

1. ábra. Mák jelzi az üzenet érkezését (fotó: Varga Dávid)

ellátottságában – más, e téren fejlettebb országokhoz képest – nagy „aránytalanság” fedezhető fel. Például az Egyesült Királyságban, csak az egyik, 1982 óta működő *Hearing Dogs for Deaf People* kiképző központban évente 140 hallássérült-segítő kutyát képeznek ki és jelenleg 965 hallássérült-segítő kutyát könnyíti meg a gazdájuk mindennapjait! Éves költségvetésük 8,731 M GBP (kb. 3milliárd Ft) (forrás: Hearing Dogs for Deaf People, www.hearingdogs.org.uk).

A NEO Magyar Segítőkutya Közhasznú Egyesületnél (NEO MSKE) végzett korábbi igényfelmérésünk eredményei szerint ez az új lehetőség kedvező fogadtatásra talált hazánkban a hallássérültek körében (Loványi, & Mányik, 2011).

Egy általam témavezetett szakdolgozat 381 hallássérült személy választát feldolgozó kérdőíves vizsgálata is megerősítette ezeket a kutatási tapasztalatokat (Molnár, 2017). A kitöltők nem rendelkeztek hallássérült-segítő kutyával, mégis 77%-uk jelölte be, hogy véleménye szerint Magyarországon nagy szükség lenne több hangjelző kutyára (2. ábra).

2. ábra. Hangjelző kutyák szükségessége Magyarországon, hallássérült személyek megítélése szerint (Molnár, 2017)

Egy ilyen speciális képzés, hasonlóan a többi segítőkutya-típushoz, hosszú ideig tart (1,5–2 év) és nagy felelősséggel jár. A hangok bejelzésének megtanítása viszonylag egyszerű feladat, azonban mindezt megbízható stabil munkává formálni már sok és kitaró gyakorlással lehet (Hoffman, 2013). Először meg kell tanítani a kutyának, hogy melyek a gazda számára fontos zajok, utána azt, hogy milyen szituációkban kell dolgoznia. Például ha szól a telefon, azt otthon, nyugodt környezetben, sőt zajos bevásárlóközpontban vagy az utcán közlekedve is be kell jeleznie. Azonban autóban, ha a gazda vezet, mindez már tilos, hiszen ekkor a kézbököés (a leggyakoribb jelzés) balesetveszélyes „mutatvány” lehet. Egy-egy zaj esetében a jelzés módja is változhat, például a vészhelyzet (pl. tűzjelző) egyezményes jele az, hogy a kutya lefekszik. A képzés másik alappillére az, hogy önálló kezdeményezésre kell tanítani a kutyát, hiszen a hang megszólalásakor magától – mindenféle külső „utasítás” nélkül – kell jeleznie a gazdájának (pl. a mozgássérült-segítő kutyák „parancsot” hajtanak végre: „Hozd a kosarat!”).

A kutya „mérete” gyakorlatilag mindegy. Míg például egy vakvezető kutyánál ez fontos kérdés, addig egy hangjelző társ esetében csak a gazda igénye határozza meg ezt. Egy apró ölel is tud nagy segítséget nyújtani. Időnként a kis méret nagyon praktikus, ugyanakkor bizonyos szituációkban igen hasznos lehet egy nagy kutya tekintélyes megjelenése is. Kicsi vagy nagy kutya egyre megy, az azonban alapkövetelmény, hogy szükség esetén mindig ott lehessen a gazda közelében, hiszen csak így tudja ellátni szerepét – mivel ők nem csak otthon vagy az utcán dolgoznak. Például egy siket vagy nagyothalló személy esetében a tűzriasztó jelzés érzékelésében egy szálláshelyen is fontos szerepe lehet a segítőkutyájának (Loványi, & Mányik, 2012). Ezen célok érvényesüléséhez a hatályos jogszabályok különböző jogosítványokat biztosítanak a segítőkutyák gazdáinak a társadalmi beilleszkedésük megkönnyítéséhez. Már a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény is kiemeli, hogy a fogyatékos személyek a segítőkutyájukat bevizethetik a közszolgáltatást nyújtó szerv, intézmény, szolgáltató mindenki számára nyitva álló területére (7/C. §). A 2009. december 11-én hatályba lépett, a segítő kutya kiképzésének, vizsgáztatásának és alkalmazhatóságának szabályairól szóló 27/2009 (XII. 3.) SZMM rendelet is különféle jogokat biztosít a segítőkutyát alkalmazó személyek (gazdák és rehabilitációs kutyakiképzők) számára. A jogszabály – a teljesség igénye nélkül – felsorol alkalmazhatósági helyekre néhány példát: közforgalmú tömegközlekedési eszköz, üzlet (pl. élelmiszert árusító üzlet, vendéglátóhelyek), bevásárlóközpont, piac, vásár, szálláshely (pl. szálloda), játszótér, közfürdő (pl. strand, uszoda), állatkert.

Természetesen egy hallássérült-segítő kutya nem hivatott pótolni a hallókészülék vagy a hallásjavító műtét (pl. cochleáris implantáció) funkcióit, de kiválóan kiegészítheti azokat. A hallássérülés súlyossága és típusa eltérő igényeket támaszt a kutya képzésével kapcsolatban: napközben a nagyothalló és a hallókészüléket viselő vagy cochleáris implantált gazdáknak kevesebb segítségre van szükségük, mint a siket sorstársuknak, de este a készülék kivétele után a kutya szerepe már esetükben is előtérbe kerül (hiszen alvás közben a gazda nem érzékeli a fontos zajokat).

Annak érdekében, hogy – a hangok és zajok jelzésén túl – jobban megismerhessük a hallássérült-segítő kutyák jelentőségét a mindennapokban, a következőkben felvázolom a siket, illetve nagyothalló személyek néhány általános pszichoszociális jellemzőjét és a közösségükről szóló néhány megközelítést (Loványi, & Perlusz, 2016).

NEM CSAK KUTYA – A TÉMA RELEVÁNCIÁJA

A halláskárosult személyeknek többféle okból is meg kell küzdeniük a mások által történő elfogadásukért. Ezek a szempontok többféle csoportba sorolhatóak. A szociális tényezők közül kiemelhető a társadalmi izoláció és a környezettel való csökkent mértékű kapcsolatteremtési képesség. A tanulási tényezők közül jelentős a nyelvi és a tanulási nehézség az akadályozott információáramlás miatt. A professzionális életben jellemző az alulfoglalkoztatottság és a munkahelyi problémák, a gyakori félreértések – a rosszabb kommunikációs készség következtében. A pszichológiai faktorok széleskörűek, de valamennyiben elsősorban emocionális zavarról és a módosult, illetve szegényesebb énképről beszélhetünk (Wayner, & Abrahamson, 1998).

Érzelmi reakciók a kommunikációs problémákra

A hallássérült személyeknek nagyon sok olyan kihívással kell szembenéznük, amivel a hallóknak nem. Ki kell fejleszteniük hatékony megküzdési stratégiákat az élet problémáinak, a mindennapos stresszhelyzeteknek a megoldásához. Minden egyes személy másként tudja kihasználni hallásmaradványát, és egyénenként különböző a hallásfigyelmük is (Wayner, & Abrahamson, 1998).

Az alábbiakban egy táblázatban foglalom össze a hallássérült és a vele kommunikáló (jól halló) egyén lehetséges érzelmi reakcióit a nehézkes kommunikációs helyzetekben (1. táblázat):

1. táblázat. Kommunikációs nehézségekre adott érzelmi reakciók

	Hallássérült személy	Kommunikációs partner
Frustráció	hiszen nagyon gyakran szembesül kommunikációs nehézségekkel	mert nem tudja megértetni magát
Kényelmetlen érzés, aggodalom,	mert attól fél, hogy nehéz felfogásúnak és zavartnak tartják	mert nem tudja kezelni a helyzetet, alkalmatlannak érzi magát erre
Türelmetlenség	amikor halló emberek nem tudnak odafigyelni, hogy érthetően beszéljenek	hiszen időpocsékolásnak érzi a folyamatos ismétlést, a lassú kommunikációt
Harag	saját magára a megértési nehézség, másokra a valós vagy vélt figyelmetlenség miatt.	a tehetetlenség miatt, és nem érti, mit tehetne még, mit is akar még tőle a hallássérült személy
Önértékelés, önbizalom hiánya	mert alkalmatlannak érzi magát a társadalmi életre	mert nem képes megfelelően kommunikálni
(Ön)sajnálát	az aktuális nehéz helyzet miatt	a hallássérült egyén helyzete, és saját tehetetlensége miatt
Bűntudat	mert tehernek érzi magát.	mert nem elég türelmes a hallássérülttel szemben
„Menekülés” a szituációból	tehát máskor jobb elkerülni az ilyen helyzetet	mert úgy tűnik, hogy nem érdekli a másik

Segítőkutyát alkalmazó siket vagy nagyothalló gazdák gyakran számolnak be arról, hogy pozitív diszkriminációban részesülnek, a hallássérülésükről, illetve a kívülállók számára talán szokatlannak tűnő kiejtésről vagy jelnyelvhasználatról elterelődik a figyelem. Az emberek bátrabban közelednek hozzájuk, érdeklődnek, kapcsolatfelvételt kezdeményeznek (3. ábra). Hart, Zasloff és Benfatto (1996) 38 fő hallássérült-segítő kutya tulajdonost és 15 fő hallássérült-segítő kutya várományost vont be a kutatásába. Vizsgálatuk célja a magányosság szintje, a szociális interakciók és a stressz-szint felmérése volt a kétféle vizsgálati csoportnál. A már kutyával rendelkező vizsgálati csoport többsége úgy nyilatkozott, hogy a segítőkutya megváltoztatta az életüket a halló személyekkel való kommunikáció szempontjából. 76%-uk jelezte, hogy növekedett a szomszédjaikkal és a helyi közösségekkel való kapcsolatuk, míg a kutyára váró csoportnak csak 33%-a vélte ezt (Hart et al., 1996).

3. ábra. Spontán társalgási helyzet piacon – Kukunak köszönhetően
(fotó: Heim Alexandra)

Nem a kommunikációs problémákon van a hangsúly (a téma adott: „Milyen aranyos a kutya! Miben segít?”). A segítőkutyák nem csak „bevonzzák” a halló beszélgetőtársakat az esetleg magukba zárkózó, kevésbé nyitott gazdákhöz is, hanem pusztán jelenlétükkel tudják oldani a felmerülő frusztrációérzetet és zavartságot a beszélgetőpartnerek között. Szeretném megosztani a személyes tapasztalatomat is. A kutyám nélkül sokkal többször kerültem olyan szituációba, hogy halló személyeket annyira váratlanul érte a „furcsa” kiejtésem, hogy amikor megszólaltam (pl. eltévedtem az utcán és érdeklődtem a járókelőktől), csak elfordultak és otthagytak a megválaszolatlan kérdésemmel. Valószínűleg azért, mert amikor hirtelen hallhatóvá vált az én láthatatlan fogyatékozságom, nem tudták, hogy lehetne kezelni ezt a helyzetet. Amikor segítőkutyával voltam, ilyen szinte sose fordult elő velem. Még ha zavarba is jöttem,

leguggoltak és egy ideig simogatták a kutyámat, miután átgondolták az eseményeket, felálltak és újra kezdtük a beszélgetést (Loványi, 2017).

Molnár Zitával végzett igényfelmérésünkben hangjelző kutyával nem rendelkező siket és nagyothallók személyek is úgy látták, hogy a szociális kapcsolataik bővülésében is tudna segíteni nekik egy ilyen speciálisan képzett kutya. Néhány szó szerinti idézet:

- 1) *„Pozitív fogadtatást eredményezne az emberek körében... az emberek befogadóbbak, kedvesebbek azokkal, akik kutyás segítségre szorulnak”*
- 2) *„Ha látják a kutyát a hallássérülttel, akkor jobban figyelnek az emberek, szívesebben segítenek a hallássérültnek.”*
- 3) *„Kiemeli az egyedülállót a hétköznapi szürkeségéből, társaságba viheti.”*
- 4) *„Ha a hallássérült személy zárkózott személyiség, és nehézséget okoz neki a mások felé nyitás, akkor egy kutyus ezen is segíthet, el lehet magyarázni, hogy miben segít neki, és ez már elég ok egy beszélgetés elkezdésére.”*

Nagyon érdekes volt olvasni a kérdőívek feldolgozásakor, hogy olyan hallássérült személyek is hasonló előnyeit látták a hangjelző kutyáknak, mint az érintett gazdák – annak ellenére, hogy nekik még sose volt ilyen konkrét tapasztalatuk vizsgázott segítőkutyával.

Mások is megfogalmazták, hogy a biztonságérzet növekedésében, a lelki jólét elérésében is tudna segíteni egy ilyen speciálisan képzett kutya. Egy hölgy így fejtette ki a véleményét: *„Nagyon megnyugtató lenne és sokat javítana az életminőségemen. Éjszakára ki kell vennem a készüléket, mert begyullad a fülem, s borzasztóan félelmetes a csend és a sötétség együtt.”* Többen jobban szeretnék, ha egy eb ébresztésére fel őket reggelente, mint egy *„durva ébresztőóra, ami földrengést okoz”*. *„Hiába villog az ébresztőóra, ha a takaró a fejemre van húzva”, „Addig piszkálna reggel (a kutya), amíg fel nem kelek”, „Nem lehet nem észrevenni”* (Molnár, 2017).

Ilyen értelemben a négylábú segítőtársak sokkal többet tudnak nyújtani, mint például a villogó és/vagy rezgő segédeszközök. Hiszen jelentősen javíthatják gazdájuk életminőségét – a fizikai és lelki segítségen túlmenően –, hozzájárulhatnak a hallássérült személyek társadalmi integrációjához (Bánfalvy, 2002; Topál, & Hernádi, 2007).

A hallássérültek közössége mint kulturális, etnikai és nyelvi kisebbség?

A hallássérült személyek közösségét vizsgálhatjuk makroszociológiai szempontból – ekkor a társadalmon belüli helyzetükre és jellemzőikre vagyunk kíváncsiak (pl. életszínvonal, jövedelem, lakáshelyzet). A mikroszociológiai megközelítés során a kutatások célcsoportja a siket közösség, ennek elemzésével foglalkoznak (pl. belső struktúra, egyenlőtlenségi viszonyok, jelnyelv melletti elkötelezettség).

A hallás hiánya és a beszédmegértési nehézségek miatt a súlyos hallássérült személyek gyakran elszigetelődnek a halló társadalomtól, ezért az idejük nagy részét inkább sorstársaikkal töltik. A hasonló tapasztalatok egy sajátos közösség és identitás, az ún. „siketkultúra” kialakulását eredményezték. Számottevő részük inkább egy saját „történelemmel” és szokásokkal rendelkező nyelvi, kulturális és etnikai kisebbség tagjának, nem pedig fogyatékosnak érzi magát (Abonyi, 2003; Vasák, 2005).

A siket személyek közül sokakra jellemző a jelnyelv iránti nagy tisztelet, egy nyelvi közösség tagjainak vallják magukat. A jelnyelv melletti elkötelezettség következménye lehet a többségi társadalomtól, illetve a hallássérültek egyes csoportjaitól való elzárkózás, hiszen az emberi kommunikáció, érintkezés egyik alapja a közös nyelv ismerete.

Azonban a hallássérültek világa sem homogén, hiszen vannak olyanok is (pl. cochleáris implantált fiatalok, hallókészüléket használó felnőttek), akik nem azonosulnak ezzel a siketidentitással. Ők jól érzik magukat a hallók között, és inkább az integrált oktatást-nevelést illetve a hangos beszéd használatát részesítik előnyben (Abonyi, 2003). Vagyis beszélhetünk szinte csak jelnyelven, illetve a jelnyelv mellett – az iskolai oktatásnak köszönhetően – hangos beszéddel is kommunikáló siketokról. Ugyanakkor vannak olyanok is, akik hallók között töltik mindennapjaikat, így kizárólag a hangos beszédet használják.

A hallássérülteknek és családjaiknak komoly nyelvi, identitási és kulturális dilemmákkal kell megküzdeniük (Nikolausz, & Perlusz, 2015). Megtanulják-e a jelnyelvet? Hallókkal jelnyelvvvel (tolmács közreműködésével) vagy beszéddel kommunikálnak? Hallássérült közösségben melyik nyelvet használják? Az integrált vagy a speciális intézményben történő nevelés-oktatás ajánlott (Bartha, Hattyár, & Szabó, 2006)?

Megítélésem szerint a hallássérült személyek eltérő igényű csoportjai (pl. első-sorban hangos beszédet vagy jelnyelvet használók) között is úgynevezett „hidat” tudnak alkotni a hangjelző kutyák pusztá jelenlétükkel. Többször tartottam vidéken is segítőkutya-bemutatót hallássérült érdeklődők számára szervezett rendezvényeken. Úgy tapasztaltam, hogy segítőkutyámnak köszönhetően sokkal közvetlenebb légkört sikerült kialakítanunk, mint nélküle: elterelődött a figyelem arról, hogy más-más nyelven kommunikálunk a mindennapokban (Loványi, & Mányik, 2011).

A HANGJELZŐ KUTYÁK KÖZVETLEN ÉS KÖZVETETT INTEGRÁCIÓS HATÁSAI

Egyesületünk igyekszik kiaknázni a segítőkutyákban rejlő minden lehetőséget, hiszen pozitív hatásuk többbretű és sokfunkciós lehet. A hallássérült-segítő kutyák nem csak gazdáik önállóságát és életminőségét tudják javítani fizikai, illetve lelki segítség útján. A kutyatulajdonosok nagy része ugyanis további közösségi programokon kamatoztathatja önmaga és segítőkutyája tudását. Ezt a következő példákkal szeretném alátámasztani:

Kutyás parasportok: a kutyákkal együtt űzhető sportokkal (pl. agility, frizbi, labda- és birkaterelés) ösztönözni tudjuk az esetleg bezárkózó, magányos siket vagy nagyothalló gazdákat (Mányik, 2013).

Terápiás foglalkozások tartása sors társi közösségekben: több segítőkutyánkat az alapvégzettségén (pl. hangjelző kutya) túl terápiás kutyának is levizsgáztattuk (pl. hangjelző és terápiás kutya). Ez még nem elterjedt megoldás, de mi két okból tartjuk fontosnak: egyrészt az érintett gazdák terápiás foglalkozásokkal szeretnének a sors társaiknak (pl. más hallássérültek) segíteni, másrészt így még alaposabban felkészít-

hetjük a kutya-gazda párosokat az attitűdformáló tréningekre, a nagyobb létszámú csoportokban és zavaró körülmények közötti közös munkára (pl. iskolákban, rendezvényeken) (Köböl, & Topál, 2012).

Segítőkutyaik és gazdáik részvételével új megközelítésű társadalmi szemléletformálás óvodákban, iskolákban, munkahelyeken és rendezvényeken: tapasztalataink és a visszajelzések szerint a hallás-, látás- és mozgássérült önkéntes előadók illetve segítőkutyaik a közös ismeretterjesztő foglalkozásokkal, bemutatókkal is hozzájárulnak a fogyatékossgal élő személyek egyenrangú társadalmi életéhez, az önrendelkező, független életvitel és a tolerancia fontosságának megismertetéséhez, elfogadtatásához illetve elterjesztéséhez (Loványi, 2015b).

Tudatformálás „segítőkutya” mesekönyvvel: a *Kuku és barátai: Ismerjük meg közösen a segítőkutya világát!* című kiadvány célja a vakvezető-, hallás-, mozgássérült- és személyi (pl. autista kisfiút) segítő és terápiás kutya világának, illetve rajtuk keresztül a fogyatékossgal élő gazdáik mindennapjainak bemutatása. A mesekönyvben mindent Kuku, a hallássérült-segítő kutya szemszögéből láthatunk (Loványi, 2015a).

Felmérések, visszacsatolási lehetőségek tevékenységünk hatásairól: különféle módszerekkel vizsgáljuk programjaink egyéni és társadalmi hatásait, illetve a segítőkutyaik részt tudnak venni különböző etológiai kutatásokban is (pl. tekintetkövetéses vizsgálatok) (Loványi, & Piczkó, 2013; Téglás, Gergely, Kupán, Miklósi, & Topál, 2012).

TÁRSADALMI SZEMLELETFORMÁLÓ FOGLALKOZÁSOK – HANGJELZŐ KUTYÁK BEVONÁSÁVAL

Az attitűdformáló programsorozatunk célja – többek között – a hallássérült előadók motiválása a sikerélmények által, és a társadalmi beilleszkedésük elősegítése, illetve a nem fogyatékos gyermekek és felnőttek szociális készségének fejlesztése is (pl. elfogadás, segítőképeség, empátia), személyiség- és közösségfejlesztés.

Az új szemléletű tréningek tematikáját a segítőkutya-gazdák, tapasztalati szakértők és szakemberek (pl. hallássérült gyógypedagógus-szociológus, látássérült pszichológus, mozgássérült rehabilitációs kutyakiképző) bevonásával dolgoztuk ki 2011-ben, eleinte a legnyitottabb korosztályok, az óvoda és az iskolás gyermekek számára. Később foglalkozásainkat felnőttek számára is alkalmassá tettük annak érdekében, hogy munkahelyekre is eljuthassunk programunkkal. Célunk, hogy csupán néhány segítőkutyaival és gazdáikkal minél több nem fogyatékos személyt érjünk el. Mindössze néhány év alatt 133 tudatformáló foglalkozást (4300 fő) és 202 segítőkutya-bemutatót tartottunk (2017. decemberi adatok).

Külföldön is járt a csapatunk, amikor több szlovák óvoda és iskola meghívásának tettünk eleget, de érkezett már felkérés Törökországból és Erdélyből is. Az attitűdformálásnak nem csak többségi, hanem szegregált intézményekben is szükségét érezzük, hiszen számukra különösen fontos lehet más „fogyatékosági” csoportok megismerése és elfogadása. Ezt támasztja alá Köböl Erika gyógypedagógus véleménye is:

...A legtöbb szegregált intézményre jellemző, hogy általában több korosztályt és több sérüléstípust is befogad. Ezek alapján világos, hogy a világ változottsága, sokszínűsége ezekben az intézményekben is jól látható, ezzel az itt ellátott tanulók is szembesülnek. Emellett esetünkben a saját sérülésük megismerése, elfogadása, elfogadtatása is fontos feladat. Tanulóink számára ebben – különösen a kamaszkor idején – segítséget kell nyújtanunk... Tapasztalataink alapján a kutyákkal asszisztált érzékenyítő program, a résztvevők hitelessége, pozitív mintája nagy elismerést vívott ki tanítványaink körében. (részlet Kőből Erika leveléből, 2016)

A sajátélményű programok során nagy hangsúlyt kap a hallássérült emberek és a hangjelző kutyák mindennapjainak bemutatása (a résztvevők forgószínpadszerűen haladnak az asztalok között, ahol találkozhatnak a különböző fogyatékosági típust képviselő „szekcióvezetőkkel”) (Loványi, 2015b).

4. ábra. Kuku óvodás gyermekek között (fotó: Burányi Virág)

5. ábra. Iskolai foglalkozáson (fotó: Kohut Árpád)

6. ábra. Szituációs játékok munkahelyi programon (fotó: NEO MSKE)

Természetesen az életkori sajátosságoknak megfelelően más-más jellegű foglalkozás zajlik az óvodákban, tanintézményekben (általános iskola alsó és felső tagozat, középiskola), felnőttek (felsőfokú intézmények és munkahelyek) esetén. Minden foglalkozástípus interaktív, színes és változatos. Érdekes eszközöket próbálunk alkalmazni. Az alábbiakban összefoglalom az iskolai osztályok esetén bevált tematikát, amelyet a tréningeken rendelkezésre álló időkeret, illetve a hallássérültek heterogén csoportját figyelembe véve alakítottunk ki, Kukuval és Mákkal átélt tapasztalatok alapján. Az idézőjelben szereplő információk természetesen nem teljeskörűek, csak a szemléltetés érdekében teszem közre őket.

Bemutkozás, alapvető kommunikációs szabályok „lefektetése” („Hallássérülten születtem, ezért beszélek így. Ha nem értetek valamit, nyugodtan szóljatok és elisméltlem. Ha valaki szeretne valamit kérdezni, kérem, tegye fel a kezét. Megkönnyíti számomra a szájról olvasást, ha tudom, hogy éppen ki beszél: így rátok tudok nézni, és leolvasom a szátokról, amit mondani szeretnétek.”).

Hangjelző kutya munkájának ismertetése „élőben” és videó segítségével („Ő Kuku, a hallássérült-segítő kutyám, a zajok jelzésével könnyíti meg a mindennapjaimat, főleg ha nem viselem a hallókészüléket. Ha például kopogás, a telefon vagy a vekker csörgése hallatszik, odajön hozzám, érintéssel jelez, és megmutatja mi történt. Mutatok Nektek egy videót, hogy lássátok, hogyan segít nekem otthon Kuku.” Amikor a videóban megszólal például az ébresztőóra, meg szoktam kérdezni: „Ti halljátok?” Amint bólintanak a gyermekek, megerősítem bennük: „Én nem hallok, ha nincs rajtam a hallókészülék.”)

Rezgő és villogó segédeszközök kipróbálása („Nem minden hallássérültnek van segítőkuttyája. Akinek nincs, annak ilyen eszköz is tud segíteni. Szerintetek ez micso-da? Miért különleges ez a csengő (villog)? Ki szeretné kipróbálni?”)

Hallókészülék bemutatása („Láttatok már hallókészüléket? A mikrofon felerősíti a hangokat, ez is tud segíteni a beszédértésben. Nézzétek, én is hordok ilyen készüléket!”)

Kommunikációs technikák ismertetése mondatok csoportosításával („Találkoztatok már hallássérülttel? Hoztam nektek igaz-hamis állításokat, hogy miként tudtok jól kommunikálni siket vagy nagyothalló emberekkel? Húzzatok egy kártyát, olvassátok fel úgy, hogy én is értem, és döntsétek el, hogy igaz vagy hamis a mondat!”)

Szájról olvasási gyakorlatok képek és hang nélküli videó használatával („Meséltem Nektek, hogy én szájról olvasok. Húzzatok egy-egy képet, találjátok ki, hogy melyik betűkártyához tartozik. Nézzétek meg a videót! Vajon mit mondhat a néni?” Ha tévednek a gyerekek: „Látjátok, nem is olyan könnyű szájról olvasni. Ezért szokott előfordulni, hogy a hallássérültek félreértenek bizonyos dolgokat, és ezért is fontos nekik, hogy szépen, lassan, jól artikulálva beszéljenek velük az emberek.”)

Jelnyelvi játék („Látjátok, én beszéddel kommunikálok, de biztosan az utcán vagy a TV-ben találkoztatok olyan hallássérült személlyel, aki jelnyelven kommunikál. Válasszatok a kártyák közül egy képet, és próbáljátok meg kiolvasni a szótárból, hogy mi lehet a jele!”)

A célcsoport sajátosságainak függvényében természetesen változhat az interaktív foglalkozások felépítése. Például óvodákban több nagymozgásos feladatba vonjuk be a gyermekeket, és élőben is bemutatunk segítőkutya-akciókat (pl. hogy költi fel a hangjelző kutya a gazdáját a vekker csörgésére). A felnőttek pedig a jogszabályi háttérbe is betekintést kaphatnak, illetve a munkájukkal kapcsolatos szituációs játékokban is részt tudnak venni (pl. egy biztonsági ór találkozik hallássérült személlyel). Érintettségemből eredően segítőkutya nélkül is többször tartottam előadást különböző intézményekben. Kukuval és Mákkal viszont megtapasztalhattam, hogy mennyit segíthet egy ilyen négy lábú „asszisztens” jelenléte a felszabadult légkör kialakításában.

Kutatási tapasztalatok

Fontosnak tartom, hogy a társadalmi szemléletformáló programunk hatásait felmérve, folyamatosan finomíthassuk és továbbfejleszthessük a módszerünket.

A témavezetésem alatt zajló szakdolgozati, empirikus vizsgálat során Bakonyi Anna Rózsa ellátogatott a segítőkuttyák bevonásával egy negyedik osztályban megvalósított foglalkozásunkra. Előtte, illetve utána néhány nappal beszélgetett a meghatározott kritériumok alapján kiválasztott tanulókkal. A rendhagyó osztályfőnöki óra a fentiekben ismertetett tematika szerint történt, valamint az első és a második interjú alkalom eredményeit vetette össze. A beszélgetések egyik részét a következő

fejezetben részletesebben bemutatott *Kuku és barátai* mesekönyv három illusztrációja képezte: arra voltunk kíváncsiak, hogy a gyerekek észreveszik-e a rajzokon azokat a jellemzőket, amelyek a főszereplő hallássérülésére és a hangjelző kutyája munkájára utalnak. A strukturált interjú másik felében pedig nyitott és zárt kérdések feltételére került sor – a hallássérült személyek mindennapjaival, illetve a hozzájuk való viszonyulással, a hangjelző kutyákkal és az attitűdformáló foglalkozáson szerzett ismeretekkel kapcsolatban.

Az elemzés rávilágított arra, hogy a programnak köszönhetően gyarapodott a gyermekek tudása sikert és nagyothalló emberekről, és a velük szembeni attitűdük is pozitív irányba változott, ami a megnyilvánulásaiból és a kérdésekre adott válaszaikból szűrhető le. A második interjú alatt már megnevezték a diákok a képek a hallássérülés és a hangjelző kutyák szempontjából releváns pontjait, jóval több információt tudtak megosztani a témában (pl. hallókészülék használata, érintettek hibás kiejtése, a hatékony segítségnyújtás módjai, a sötétben és zajos környezetben való kommunikáció nem megfelelő, mindennapi életvitelt segítő eszközök, hallássérült-segítő kutyák speciális feladatai) (Bakonyi, 2016).

Néhány kiemelt megnyilvánulás:

- 1) *„Hallókészüléke van a néninek, de így is vidám.”*
- 2) *„A lány alszik. Az ébresztő óra csörög, de a lány nem hallja, mert hallássérült. A kutyája felébreszti.”*
- 3) *„A lány olvas és nem hallja, hogy a postás szólni szeretne neki. Ezért a kutya figyelmezteti.”*
- 4) *„Ne forduljunk el. Rendesen beszéljünk, és olyan hangosan, amit meghall.”*
- 5) *„Ne rakjuk a szánk elé a kezünket, mert akkor nem tudja leolvasni a szánkrol, amit mondunk.”*
- 6) *„A hallássérültek szoktak telefont használni. SMS-ben vagy emailban beszélnek.”*
- 7) *„Furcsán beszélnek. Lehetnek kedvesek és barátságosak.”*
- 8) *„A hallássérültek jelnyelvvél is tudnak kommunikálni egymással. A két kezüket használják.”*
- 9) *„Ugyanolyanok, mint mi.”*

Egy másik felmérés keretében szakirodalmi forrásokra is támaszkodva kidolgoztunk egy általános és középiskolás tanulók körében használt, nyitott és zárt, illetve direkt és indirekt kérdéseket egyaránt tartalmazó kérdőívet. A kikérdezés a foglalkozások előtt és után történt, a válaszok tartalmi és statisztikai elemzésével hasonlítottuk össze a gyermekek fogyatékossgal élő személyek iránti hozzáállását és attitűdjét. Tíz iskolai osztályt vontunk be a kutatásba, és törekedtünk arra, hogy a földrajzi elhelyezkedésük, fenntartójuk, típusuk és a fogyatékos személyekkel kapcsolatos tapasztalataik szempontjából heterogén képet mutassanak, valamint a kiválasztott tanulók is a lehető legjobbban képviseljék az általános és középiskolai diákok teljes populációját. Összesen 253 kérdőív elemzésére került sor, amelyek alapján következtetéseket vontunk le a foglalkozásaink eredményességére vonatkozóan. A felmérés adatai szerint társadalmi szemléletformáló programsorozatunk látványosan kedvező változásokat eredményezett: a pozitív hozzáállást tükröző válaszok száma jelentősen nőtt, a negatív tartalmúaké pedig csökkent.

A megkérdeszettek hozzáállását mutató válaszok tartalmi elemzése során is feldezhettünk különbségeket a szemléletformáló tréning után. A foglalkozások előtti válaszaikat pontosították, konkretizálták és részletezték (pl. „nehezen közlekedik”, „nem tud felvenni dolgokat a földről”, „nem éri el a magasban lévő tárgyakat”, „akadálymentes mellékhelyiség keresése”). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tanulóknak – a tudatformáláson túl – az esélyegyenlőséggel és a fogyatékosággal kapcsolatos ismereteket is át tudtunk adni játékos formában (Loványi, & Piczkó, 2013; Loványi, 2015b).

MINÉL ELŐBB, ANNÁL JOBB – SZEMLÉLET-FORMÁLÁS „SEGÍTŐKUTYÁS” MESEKÖNYVVEL

Az óvodákban, általános és középiskolákban, illetve munkahelyeken tartott szemléletformáló programokon azt figyeltük meg, hogy az óvodás és kisiskolás gyermekek még nagyon nyitottak, természetesként kezelik a sokféleséget. A kisgyermek általában érdeklődően csodálkoznak rá a világra, előítéletektől mentesen mernek viszonyulni a „másként” élő fogyatékos személyekhez is. Általában olyan kreatívak, hogy maguktól kitalálják, hogyan és miben tudnak jól segíteni. Nem félnek attól, hogy mi történik, ha esetleg valamit elrontanak. Később, a felnőttek társaságában már azt látják, hogy nem illik „megbámulni” fogyatékosággal élő embereket, és nem szabad őket megkérdézni a problémájukról. Majd fokozatosan a zavartság, a félelem, a szegyenérzet válik jellemzővé. A felnőttek pedig már inkább a vélt elvárásoknak szeretnének egymás (pl. a kollégák) előtt megfelelni.

Tehát az óvodás évek ebből a szempontból is rendkívül értékesek, hiszen ekkor még könnyebben elfogadják a gyermekek a másságot. Szakirodalmi források támasztják alá, hogy a mese az érzelmi intelligencia és a képzelőerő egyik legfontosabb fejlesztési eszköze, amely életre szóló nyomokat hagy a gyermekekben (Kádár, 2012). Ezért is fontos, hogy a mesének köszönhetően ezekben az érzékeny témákban (pl. fogyatékoság, segítőkutyák, elfogadás) is a megfelelő lelki tükröt tarthassák a gyermekek elé az óvopedagógusok és a szülők.

A segítőkutyákról szóló mesekönyvvel egyszerre tudjuk kiaknázni a meseterápia és az állatok jótékony hatását. A *Kuku és barátai: Ismerjük meg közösen a segítőkutyák világát!* című mesekönyv elsősorban kisgyermek számára készült, igaz történetek alapján. A 44 oldalas, vidám illusztrációkkal teli, ismeretterjesztő mesét tartalmazó kiadvány célja a vakvezető-, hallás-, mozgássérült-segítő, személyi (autista kislány) segítő és terápiás kutyák világának illetve fogyatékosággal élő gazdáik mindennapjainak megismertetése az érdeklődőkkel – Kuku, a hangjelző kutya szemzőgéből (Loványi, 2015a).

A kiadvány a gyermekek nyelvén betekintést nyújt a kutya-gazda párosok történeteinek keresztül, hogy miben különböznek, illetve miben egyeznek az egyes fogyatékoságtípusok. Így a hallássérült személyek mindennapjairól is képet kaphatunk, például:

- milyen segédeszközöket használhatnak a siket vagy nagyothalló személyek;
- hogyan történik a hallás- és beszédfejlesztés;

7. ábra. Kisdíákok a mesekönyvvel (fotó: Járdány Bence)

- hogyan zajlik a hangjelző kutyák képzése és milyen vizsgával zárul;
- a hallássérült-segítő kutyák miként könnyítik meg hallássérült gazdájuk életét;
- a segítőkutyákat és gazdájukat milyen jogok illetik meg;
- hogyan tudnak mások segíteni nekik;
- milyen aktív tevékenységekkel tölthetik a gazdák a szabadidejüket a hangjelző kutyákkal együtt (pl. „kutyás” sportok, bemutatók);
- végül a legfontosabb tanulság: a hallássérülésünk ellenére a többiekkel együtt közös világban, társadalomban élünk.

A mesekönyvben több – pl. mozgássérült, látátássérült, autizmusban érintett – gazda történetébe is betekinthetnek az olvasók, a tanulmány témája okán itt a hallássérültekre vonatkozó szempontokat emeltem ki.

Nagy örömünkre a mesekönyv eljutott már óvodákba, többségi és speciális iskolákba, farsangi-, illetve mikulásrendezvényekre, gyermekkórházba. Családtagok és az illetékes szakemberek is pozitív tapasztalatokról számoltak be. Mivel a könyv valódi szereplők, segítőkutyák történetén alapul és a kutya-gazda párosok rendszeresen tartanak társadalmi szemléletformáló programokat, a „mesefigurákkal” történő személyes találkozók még hitelesebbé teszik a gyermekek számára a mesét. Az attitűdformáló foglalkozásokon meg szoktuk ajándékozni mesekönyvvel az intézményeket, így a gyermekek később fel tudják eleveníteni a közös élményeket.

ÖSSZEZÉS

A társadalmi beilleszkedés eredményességét befolyásoló tényezők két oldalról közelíthetők meg, hiszen ehhez nem csak a megfelelő környezeti elemek, hanem az egyén integrációs törekvései is szükségesek. Nekünk sem szabad csodákra várnunk, hanem tennünk kell a közös ügyünk érdekében. Ennek csupán lehetséges eszközei a négy lábú társak bevonásával tartott szemléletformáló programok és a segítőkutyák világáról szóló mesekönyv. Úgy tapasztalom, hogy – talán a hiányos médiaképek is betudhatóan – a többségi társadalom sokszor nincs tisztában azzal, hogy vannak

olyan hallássérültek is, akik a hangos beszéd használatát részesítik előnyben, sikeresen folytatják tanulmányaikat integrált keretek között és különböző segédeszközök használatával törekednek a hallásmaradvány javítására, tehát igyekeznek lehetőségük szerint maximálisan beilleszkedni a hallók közösségébe. A jelnyelvre és az ezzel kapcsolatos törvényre talán nagyobb hangsúlyt helyez a sajtó, így ez ismertebb a társadalomban.

Úgy tapasztalom, ha egy siket vagy nagyothalló személy például hibás kiejtéssel szólal meg az utcán, azok a halló személyek, akik addig még nem találkoztak hallássérült emberekkel, sokszor „kimenekülnek” az adott szituációból vagy téves elképzelések, előítéletek alakulnak ki bennük. Ahogy a cikkben láthattuk, ezen kommunikációs szakadékok áthidalásához és ismeretterjesztő programok megvalósításához hatékony megoldás lehet a hangjelző kutya bevonása. Reményeim szerint azonban, közös erővel (pl. négy lábú társaknak és más szemléletformáló törekvéseknek köszönhetően is) hamarosan eljutunk a valódi esélyegyenlőséghez és teljes társadalmi integrációhoz (Perlusz, 2009).

Mivel Magyarországon még kevés hangjelző kutya dolgozik, terveink között szerepel a tanulmányban ismertetett munka folytatása, a kutatásaink nagyobb mintán való kipróbálása és további felmérések megvalósítása, hogy az újabb vizsgálatokból megbízhatóbb adatokhoz és következtetésekhez juthassunk. Bízunk benne, hogy ezek az adatok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a neuralgikus pontok megismerésével és feltárásával elősegítsük a hallássérültek életminőségének javítását, végső soron beilleszkedésüket a társadalomba.

Felhasznált irodalom

1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról. A szociális és munkaügyi miniszter 27/2009. (XII. 3.) SZMM-rendelete a segítő kutya kiképzésének, vizsgáztatásának és alkalmazhatóságának szabályairól.
- KSH Központi Statisztikai Hivatal kiadványa (2011. évi népszámlálás, 11. számú: Fogyatékos-sággal élők).
- Abonyi N. (2003). *Szociológiai ismeretek*. Budapest: Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.
- Bakonyi A. R. (2016). *A hangjelző kutyák Magyarországon és munkájuk megismertetése érzékenyítő tréninggel*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE BGGYK.
- Bánfalvy Cs. (2002). *Gyógypedagógiai szociológia*. Budapest: ELTE BGGYFK.
- Bartha Cs., Hattyár H., & Szabó M. H. (2006). A magyarországi siketek közössége és a magyarországi jelnyelv. In Kiefer F. (szerk.), *A magyar nyelv* (pp. 852–906). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bergold, J., & Thomas, S. (2010). Partizipative Forschung. In G. Mey, & K. Mruck (Eds.), *Handbuch Qualitative Forschung in der Psychologie* (pp. 333–344). Wiesbaden: VS Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-531-92052-8_23
- Hart, L. A., Zasloff, R. L., & Benfatto, A. M. (1996). The socializing role of hearing dogs. *Applied Animal Behaviour Science*, 47, 7–15. [https://doi.org/10.1016/0168-1591\(95\)01006-8](https://doi.org/10.1016/0168-1591(95)01006-8)
- Hoffman, M. (2013). *Lend me an ear – Temperament, selection and training of the hearing ear dog*. Hely: Dogwise Publishing.
- Kádár A. (2012). *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- Köböli E., & Topál J. (2012). Játék vagy munka? A kutyás terápia lehetőségei a tanulásban akadályozott gyermekek fejlesztésében. *Gyógypedagógiai Szemle*, 52(2), 159–169.
- Loványi E. (2015a). *Kuku és barátai – Ismerjük meg közösen a segítőkutyák világát!* Budapest: NEO Magyar Segítőkutya Egyesület.
- Loványi E. (2015b). Segítőkutya társadalmi szemléletformáló program hatásainak elemzése egy új kutatás tükrében. In Hernádi I., & Könczei Gy. (Eds.), *A felelet kérdései között: Fo-*

- gyatékosságtudomány Magyarországon (pp. 121–134). Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Loványi E. (2017). Több mint hangjelző kutya? A segítőkutyák járulékos hatásai. Előadás, a *Segítőkutyákkal az integrációért II.* konferencián. NEO MSKE – ELTE BGGYK, Budapest.
- Loványi E., & Mányik R. (2011). Négy lábú segítség: Hogyan tud segíteni egy hallássérült-segítő kutya? 2011. január 31-i előadásunk összefoglalása dióhéjban. *Hasé, 119*(3), 12.
- Loványi E., & Mányik R. (2012). A hallássérülteknek is lehet segítőkutyája? Avagy egy hangjelző kutya történetei. *Állati Hírek – Állatkórházi Magazin, 8*(8), 20–22.
- Loványi, E., & Perlusz, A. (2016). Raising Awareness of Society Using Service Dogs in the Integration of Hearing Impaired Children into Preschool and Elementary School Communities. In T. J. Karlovitz (ed.), *Studies from Education and Society* (pp. 13–25). International Research Institute sro, Komarno, Slovakia.
- Loványi E., & Piczkó K. (2013). Társadalmi szemléletformálás és integráció támogatása segítőkutyák bevonásával, avagy a négy lábú segítő társak sokrétű szerepe. Egy projekt és hatásvizsgálat tapasztalatai. *Gyógypedagógiai Szemle, 16*(2), 95–111.
- Mányik R. (2013). A segítőkutyák és a „kutyás” sport világa. *Állati Hírek – Állatkórházi Magazin, 10*(10), 16.
- Marton K. (2014). Participation of children and adults with disability in participatory and emancipatory research. *Neveléstudomány 3*(3), 23–32.
- Molnár Z. (2017). *A hallássérült-segítő kutyák kiképzésének létjogosultsága Magyarországon.* Szakdolgozat, ELTE BGGYK, Budapest.
- Nikolausz K., & Perlusz A. (2015). Siket és cochleáris implantált fiatalok és felnőttek identitástudatának vizsgálata. *Gyógypedagógiai Szemle, 43*(4), 279–289.
- Perlusz A. (2009). Saját élményű gyakorlatok, „érzékenyítés” – ötletek a hallás fontossága és a hallássérülés megtapasztalására. Kemecei É., & Nagy J. T. (Eds.), *Esélyegyenlőség a joggyakorlatban – Szociális Jogi Szabályozás.* Budapest: FSZK. 25–27.
- Sándor A. (2018). Az együttgondolkodásból fagadó többlettudás az értelmé: Az inkluzív kutatás módszertana egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai tükrében. *Gyógypedagógiai Szemle, 46*(1), 12–32.
- Téglás, E., Gergely, A., Kupán, K., Miklósi, Á., & Topál, J. (2012). Dogs' gaze following is tuned to human communicative signals. *Current Biology, 3*(3), 209–212.
<https://doi.org/10.1016/j.cub.2011.12.018>
- Topál J., & Hernádi A. (2011). Gyógyító állatok: Tudomány vagy kuruzslás? *Magyar Tudomány, 172*(6), 678–685.
- Vasák I. (2005). *A világ siket szemmel.* Budapest: Fogyatékosok Esélye Közalapítvány.
- Wayner, D. S., & Abrahamson, J. E. (1998). *learning to hear again with a cochlear implant: An audiological rehabilitation curriculum guide.* New York, NY: Hear Again Inc.

VÁROS ÉS HEGEDŰS (FERENCZ J. RÉKA)

„ÉRDEKEL A KORTÁRS MŰVÉSZET. KÜLÖNÖS TITOK, HOGYAN ALKOT A FESTŐ ÉS MÁS MŰVÉSZ MŰLANDÓT ÉS MARADANDÓT.

ÉVEKKEL EZ ELŐTT EGY MANAPSÁG SZOKVÁNYOS, NEM IS MINDIG JÓ VETÜLETŰ KÖZÖSSÉGI FÓRUMON LÁTTAM MEG EGY FESTMÉNYT, AMI AZ EGYSZERŰSÉGÉVEL, TISZTASÁGÁVAL, DERŰJÉVEL ELRAGADTATOTT. RÖSTELLEM, DE NEM EMLÉKSZEM ARRÁ PONTOSAN, HOGY MELYIK KÉP VOLT EZ, AZ ÉLMÉNY HATÁSA AZ, AMIT ŐRZÖK. MEGLÁTTAM, ÉS AZONNAL ELKEZDTEM KERESNI AZ ALKOTÓT ÉS A TÖBBI ALKOTÁSÁT. MINDENT TUDNI AKARTAM... AZ EGÉSZ DÉLUTÁNT FERENCZ J. RÉKA VIRTUÁLIS KÉPTÁRÁBAN TÖLTÖTTEM. ESTE FELÉ MÁR A CSALÁDOMAT IS BEÜLTETTEM A GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSRA, EGYÜTT NÉZTÜK RAJONGVA A KÉPEKET. AKKOR MÉG NEM ISMERTEM A FESTŐMŰVÉSZNŐT, DE A KÉPEIN KERESZTŰL EGY NAGYON IMPULZÍV, ÉRZÉKENY, KEDVES NŐT SEJTETTEM, AKI ÚGY FEST, MINTHA BESZÉLGETNE. MINTHA ÜLNÉNK EGY KÁVÉ MELLETT ÉS MESÉLNÉNK EGYMÁSNAK. HÉTKÖZNAPI ÉS ÜNNEPI TÖRTÉNETEKET, AMIK MEGTÖRTÉNTÉK, VAGY HA NEM, AKKOR BÁRMIKOR MEGTÖRTÉNNEK. RÉKA KÉPEI SZÁMOMRA HANGULATOKAT, ÉRZÉSEKET, ÉRZELMEKET TÜKRÖZNEK. EGYSZERŰEN, EMBERIEN, BEFOGADHATÓAN. EGYES KÉPEI ELVARÁZSOLVA REPÍTENEK VALAHOVA, AHOL JÓ LENNI. MÁSONKÉNT ELGONDOLKODTATNAK, ÉS AZT MUTATJÁK MEG, HOGY VANNAK KÉTSÉGEINK, VANNAK MÉLYSÉGEINK ÉS KÜZDELMEINK. EGYES KÉPEI A LEHETSÉGESET ÉS A LEHETETLENT OLVASZTJÁK VALÓSÁGGÁ. SZERETEM A FÁJT, A HÁZAIT, A TEREIT, A SZÍNEKET, AMIKET FELFEST A VÁSZNRA, ÉS TISZTELETTLEL CSODÁLOM AZT AZ EMBERT, AKI ENGEDI MEGNÉZNI SAJÁT MAGÁT, ÉS ELMOSSA A KÉPZELET ÉS A LEHETŐSÉG HATÁRAIT. AZTÁN KIAGGATJA SZÁRADNI, HOGY MÁSNAP SZOMORÚAN VAGY ÜDÉN ÉS DERŰSEN LEHESSÜNK SAJÁT MAGUNK.”

Színésszé miképp válhatok a színpadon?

„A cél az, hogy a színész-performer maga testesítse meg egy egész korszak meghatározhatatlan és nyelviileg kifejezhetetlen rossz közérzetét.”

(Pavis, 2008)

Jelen tanulmány a sérült előadók helyzetének kérdéseivel, társadalmi megítélésükkel foglalkozik. A tanulmány röviden tárgyalja az ENSZ fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény vonatkozó cikkelyét. Bemutatunk néhány sérült előadók részvételével létrejött csoportosulást és társulatot. A tanulmány kettős, emancipatív lencsén keresztül elemzi Jerome Bel (előadó és mozgásában korlátozott személy) magyarországi vendéglőadását. A tanulmány európai kitekintésben vizsgálja azt a kérdést, hogyan vélekedik a hazai és külföldi színházi szakma és közönség a tökéletlen testekről, a tökéletlen testek színpadon történő megjelenéséről. A tárgyalat felvételek, gyakorlatok analizálása azzal a céllal történt, hogy ezek az új megközelítések szélesebb szakmai körben ismertté váljanak.

BEVEZETÉS

Az ENSZ Közgyűlése 2006. december 5-én fogadta el az *A fogyatékosággal élő személyek jogairól* szóló egyezményt, Magyarország 2007-ben írta alá és ratifikálta az Egyezményt, (*United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*), azaz kötelező hatályát elismerte és kihirdette a 2007. évi XCII. törvényben.

Az egyetemes tervezés fogalmát a 2007. évi XCII. törvény a következőképpen határozza meg:

„Egyetemes tervezés”-en a termékek, a környezet, a programok és szolgáltatások oly módon történő tervezését értjük, hogy azok minden ember számára a lehető legnagyobb mértékben hozzáférhetőek legyenek: adaptálás, vagy speciális tervezés szükségessége nélkül. Az egyetemes tervezés nem zárhatja ki a fogyatékosággal élő személyek csoportjai számára szükséges támogató-segítő eszközök és technológiák indokolt esetben történő használatát. (2007. évi XCII. törvény Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről, 2. cikkely)

A törvényből kiemelt egyetemes tervezés definíciójában a fogyatékoság emberi jogi modellje szerinti megközelítést követi (Könczei, Hernádi, Kunt, & Sándor, 2015) és

célja, a fogyatékossgal élő személyek társadalmi részvételének biztosítása az élet különböző területein, így az oktatás, a közlekedés, a munka világa, a kulturális élet stb. területein. Példaképpen a fogyatékossgal élő személyek különösebb segítség nélkül tudjanak bejutni különböző középületekbe (akadálymentesített épület pl. rámpával, vezetősávval, nagy piktogramokkal stb.).

Az Egyezmény bizonyosan szerepet játszott az olyan kezdeményezések, színházi társulatok megerősödésében, amelyben részt vesznek sérült előadók is. Az ilyen jellegű kezdeményezések, csoportosulások az 1980-as évek óta működnek Európában. Így például a *Kaleidoscope Theatre* (brit), a *Candoco* (brit) a *Theather HORA* (svájci) és a *RambaZamba Theatre* (német) színházi társulatok.

1980 októberében alakult meg az első ilyen színházi társulat, az angol *Kaleidoscope Theatre*. Ők elsőként bizonyították be, hogy lehetséges a társadalom által kirekesztett és megbélyegzett személyekkel közösen független és önellátó művészi közösséget szervezni, abban élni és dolgozni. A Down-szindrómás előadókból álló társulat alapvetően nem terápiás módszerekkel dolgozik, mégis a kreatív alkotás, közös munka fejlesztő hatással bír a fiatalokra.

Az előadók alkotásaiban megmutatkozik a küzdésben és a változásban való hit. Az előadók történetei saját életüket, küzdelmeiket jelenítik meg. A társulat tagjai alkotói módszerüket személyesen alakítják ki. Az előadás készítésének kiindulópontja nem egy irodalmi művön alapul, hanem az alkotók által képviselt álláspontok, érzések, vélemények összegyűréséből formálódik ki az előadás.

A társulat tagjai vendégelőadók voltak számos elismert színházban, így többek között a stratfordi *Swan Theatre*-ben, valamint játszottak az *Edinburgh Fesztiválon* és Budapesten is (Hidas, 2002). A társulat munkájának középpontjában a saját élményekből, látásmódból kialakuló történetek főként szóbeli átadása áll. A társulat munkájának különlegességét a személyes élettörténetek, látásmódok átadása jelenti, valamint a nézőközönség szemléletformálása, a hasonló állapotban lévő társuk iránt érdekenyebbé tétele is (Kaleidoscope Theatre, n.a).

Az angliai *Candoco Táncgyűttes* 1991 óta működik integrált keretek között. A színházi darabok készítése mellett fontos kiemelni a mozgásrehabilitációs és munkamódszertani kurzusokat. Az együttes alapítóinak, Celeste Dandekereknek és Adam Benjaminnak többek között célja egy olyan táncstílus kialakítása, illetve népszerűsítése, amely a fogyatékossgal élő és fogyatékossgal nem élő személyek számára egyaránt megfelelő, s így közösen tudnak dolgozni és kommunikálni. Egy korábbi munkájuk során, előadásaikban foglalkoztak a társadalmi nemi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiákkal, előítéletekkel, például társadalmi nemi szerepeket cseréltek fel. Az alkotói folyamat három részre osztható. Az első szakasz a koreográfus ötletéből kiinduló, kísérletező, kreatív fázis, amelyet egy úgynevezett strukturáló szakasz követ, s a premier előtt a letisztítás fázisával zárul. A munkafolyamatot a koreográfus és táncosok közötti együttműködés, kölcsönösség jellemzi. Érdemes kiemelni néhány produkció címét:

- Hofesh Sheter: *The Perfect Human* [A tökéletes ember], 2008;
- Matthias Sperling: *This is It* [Erről van szó], 2011;
- Claire Cunningham: *12*, 2012;
- Trisha Brown: *Set and Reset/Reset* [Kapcsolás és újraindítás], 2016 (Candoco Theatre, n.a)

A fogyatékos táncos vagy úgynevezett ép táncos egyedi teste, gondolkodása jobban inspirálja a koreográfust, mert nem menekülhet a sztenderd megoldások világába. A táncosok az egyedi mozgásviláguk elemeivel gazdagítják a meglévő táncszínházi mozgásanyagot – olyan elemekkel, amelyeket mindenki egyaránt és egyenrangúan meg tud oldani (Candoco Theatre, n.a).

Michael Elber, színházpedagógus 1993-ban, Zürichben hozta létre a *Theather HORA*-t. A színház lehetőséget biztosít arra, hogy az értelmi fogyatékosokkal, a Down-szindrómával és a tanulási nehézségekkel élő személyek rendkívüli képességeiket professzionális szinten kibontakoztathassák, művészi tehetségüket fejlesszék és bemutathassák. Az előadásokban két, úgynevezett *színreviteli módszer* alkalmaznak: egyrészt önmaguk által kitalált történeteket adnak elő (*Goal Mania*, 2014), másfelől meglévő drámai műveket értelmeznek újra (*Faust 1 + 2*, 2011) (Hora Theatre, n.a).

Az említett színházi csoportosulások különböző módon és megfontolások alapján mutatják a nézők számára a *nem egészséges, nem tökéletes, nem ép* test és elme működését. Az előadások jellegzetessége a szemléletformálás, a közönség érzékenyítése. A fogyatékosokkal élő előadók művészeti munkái olyan tartalmat közvetítenek, amelyek megtekintése után a (többségi) néző feltételezhetően másképp, megértőbben és nyitottabban fog viszonyulni hozzájuk. Bár ez kimondottan nem tartozik a művészeti társulat fő célkitűzései közé, azonban mindez elkerülhetetlen eleme, velejárója a művészeti produkciónak. Ezen művészeti társulatok munkája közvetlenül és közvetve is formálja a nézőközönség szemléletét, remélhetőleg elősegíti a fogyatékos társadalmi megközelítésének megerősödését.

A bemutatott társulatokra kivétel nélkül alkalmazható a *szociális színház* fogalma. E fogalmat 2013-ban Cziboly Ádám és Bethlenfalvy Ádám emelte be a *Színházi nevelési programok kézikönyve* című munkába (Cziboly, & Bethlenfalvy, 2013). Továbbá Novák Géza Máté tárgyalta e tárgyterületet *Alkalmazott színház Magyarországon* című munkájában (Novák, 2017).

A szociális színház lehetőséget nyújt a társadalmilag sérülékeny csoportok számára, hogy előadóként csatlakozhassanak az előadásokba (pl. fogyatékosokkal élő, pszichiátriai gondozás alatt álló, hajléktalan, elítélt személyek stb.) Mindez közvetett, közvetlen módon elősegíti ezen személyek és az általuk képviselt csoportok társadalmi integrációját. E színházi, művészeti társaságok pusztán működésükkel szemléletformálást, valamint olyan nézői kultúrát kívánnak megeremteni, amely esztétikailag tud reflektálni a fogyatékosokkal élő személyek önképére, illetve a mássághoz és a normához való viszonyukra.

PROBLÉMAFELVETÉS

Fontos kérdés és elemzendő jelenség e társulatok európai és hazai megítélésének témája. Míg például német nyelvterületen gyakoribb az akár egésznapos fogyatékos tematikájú szimpózium is (fogyatékosokkal élő személyekből álló társulatot is meghívtak a *Berlini Színházi Találkozóra*), addig Magyarországon a fogyatékosokkal élő emberek által létrehozott társulatoknak, produkciónak még nincs széles közönsége és stabil kiforrott elemzési keretük. Az ilyen jellegű művészeti produkciókról való diskurzus egyelőre még nem szerves része a szakmai diskurzusnak. Mindez

többek között arra is visszavezethető, hogy a szocializmus negyven éve alatt a fogyatékossgal élő személyek többsége szegény körülmények között, a társadalom peremén élt. „Életük kilátástalanságát súlyosbítja kirekesztettségük s a velük szemben hazánkban is lépten-nyomon tapasztalható előítéletek” (Kálmán, & Kőnczei, 2002: 240).

Novák Mária a „rokkantak” életútjairól készített munkájában a rokkantsághoz / fogyatékossgához túlságosan nagy empátiával, kíváncsisággal, segíteni akarással, szánakozással közeledik: „Nyugtalanság és borzongás [fogja el] a segélykérő tekintetűktől” (Novák, 1984: 2). Az interjúkban olvasható történetek is a társadalom kirekesztő mechanizmusairól tanúskodnak. A fogyatékossgal élő személyeket elszigetelték, látványuk is tabunak számított. Így nem alakulhatott ki olyan mediális reprezentációs rend, amely lehetővé tette volna a róluk és velük való diskurzust. A rendszerváltás után alakultak ki az ilyen közösségek. A téma tárgyalása nagyrészt olyan dichotómiák mentén szerveződik, mint a részvét kontra ridegség, a megalázás kontra őszinte segítség. A probléma tárgyalása és elemzése azért is fontos, mert ez a politikailag korrektnek nevezett hozzáállás természetes előfeltétele lett volna annak, hogy az általuk létrehozott (mozgás)színházi produkciókról releváns írásbeli és szóbeli megnyilatkozások születhessenek.

A felvetések, a működő kezdeményezések tárgyalása azzal a céllal történt, hogy a fogyatékossgal élő személyek kulturális életben történő szerepvállalásának kérdései szélesebb szakmai körben ismertté váljanak. A tanulmány többek között elemzi egy kortárs francia rendező előadását is. A művész vendégelőadó volt a Trafóban. Az előadásról számos beszámoló született sajátos tartalma miatt. Az előadás a „nem esztétikus”, „sérült testek”, sérült személyek munkáját tárja a néző elé, és megdöbben a nézőt, akinek vélhetően számos előfeltevése, előítélete van a fogyatékos személyek kapcsán. Az „eltérő” mozgású testek pusztá színpadi jelenléte vagy épenséggel tánca teszi lehetővé, hogy a néző érzékelje, elgondolkodjon és kövesse a testek működését.

Többek között olyan kérdések merülnek fel: *hogyan fogalmazódik meg a közösségben a társadalmi test fogalma?* [(A társadalmi test fogalmát Judith Butler *társadalmi nem* fogalmának analógiájára használom, vö. (Müller, 2009)], amit a társadalmi konvenció hoz létre különböző korokban. *Mi az, amit a társadalom többsége bizonyos témákról gondol? Hogyan értelmezendő az „egészséges test” mibenléte, a társadalmi nem és ezekhez tapadó sztereotip bélyegek?*

Amennyiben a társadalmi normának nem képezi részét (kirekesztett) a „beteg” test, úgy hogyan értelmezi a néző a táncoló testet? A kérdés az, vajon a nézői pozíciót szervező dichotómiarendszer összeomlik-e, illetve ha igen, vajon miért és hogyan omlik össze, s omlasztja egymásba a „normális” és a „deviáns” oppozícióját, amely az „egészséges”, illetve „beteg” egymást kizáró ellentétére épül (Fischer-Lichte, 2009). A tanulmány tárgyalja azt is, hogy a példaként hozott előadás milyen hatással van a szereplőkre és a nézőkre (terápiás vagy akár nevelő hatás). Módszertanilag kulcsfontosságú a kutatói érintettség tisztázása. Személyes érintettségem (mozgáskorlátozottsággal élő személy és előadó) is fontos a kérdés vizsgálata, megértése szempontjából. Az emancipatív kutatás keretrendszerében használom a tanult előadáselemzés eljárását.

„SZÍNÉSZ VAGYOK”

Jerome Bel *Disabled Theatre* című 2012-ben megalkotott produkcióját 2013 márciusában mutatták be a *Trafó Kortárs Művészetek Házában*. A francia koreográfus az előadás első jelenetében arra kéri a Down-szindrómás színészeket, hogy egyenként jöjjenek be és álljanak egy percre a közönséggel szemben. Majd egy következő körben arra kéri őket, hogy mutatkozzanak be, s mindegyikük színészként határozza meg a foglalkozását. 2013-ban az előadás szerepelt az *50. Berlini Színházi Találkózón*, amely izgalmas helyzetet generált. A szervezők úgy döntöttek, hogy meghívják fogyatékosággal élő személyeket, művészeti produkciókat. A *Theatre HORA* meghívást kapott a berlini fesztiválra: az volt a cél, hogy esztétikai önkifejezésük módját demonstrálják. Benjamin Wihstutz, tanulmányában kifejti, hogy a *Theatre HORA* nyilvánvalóan ellenáll a társadalmi normáknak, meg sem próbál olyan teljesítményt nyújtani, mint a találkozó mainstreamje, s ebben politikai álláspontjuk nyilvánvalóvá válik (Wihstutz, 2012). A *Theatre HORA* él a jogával, hogy részt vegyen a fesztiválon, de eközben választott előadásával jelzi az őt befogadó társadalom szabályaitól való függetlenségét, illetve másságát. Azaz így elkerüli azt a csapdát, hogy megmutassa: ő ugyanolyan esztétikájú minden szempontból, mint bármely más színház. De eközben jelzi az előadás folyamán azt is, hogy a színpadon lévő fogyatékosággal élő emberek márpedig színészek.

Az előadást képileg meghatározza a színpad közepe táján a közönség felé néző, a sötét térből fény által kimetszett s így kiemelt széksor. Kezdetben tíz, fekete, üres szék látható, amelyek jobb hátsó lábánál egy-egy félliteres ásványvíz van. Az előadás folyamán rajtuk helyet foglaló testekből képződik az előadói tér gyakran mozgékony, változatos „élő háttere”. Az eseményeket Jerome Bel asszisztense a színpad bal oldalán egy pult mögül irányítja, manipulálja (Bel utasításainak közvetítője), aki egyfelől függő beszédben idézi és hangosítja fel a rendező utasításait, másfelől fordító funkciót is betölt. Mellette foglal helyet az elhangzottakat azonnal magyarrá fordító tolmács, aki a tér fölött lévő kivetítőre gépeli az elhangzott mondatokat. Mindebből leszűrhető, hogy az előadás hangzó világa nagymértékben változik fellépésről fellépésre. Az asszisztens „Jerome” által mozgatja a szereplőket, ami számos kérdést vet fel: *Mennyire hagy szabad mozgásteret a színészeknek? Hogyan teszi a produkció a közönségét elfogadóbbá? Miben nyilvánul meg az előadás politikussága?* Az előadás elemzése azon logika mentén folyik, hogy a rendező hogyan formálja a nézők szemléletét, hogyan teszi őket elfogadóbbá a fogyatékosággal élő színészek felé.

Az első részben Jerome Bel megtestesült szavai azt kéri a játékosoktól, hogy egyenként jöjjenek be a színpadra, és egy percre csöndben álljanak a nézőkkel szemben. Tíz, fekete, üres szék látható a színpadon. A rendező már az első percek néma csöndjeiben kiteszi a sérült, névtelen testeket a nézők elé. Így a sérült, névtelen testek szabad bámulásnak (pásztázásnak) vannak kitéve azzal a céllal, hogy a nézőkben esetlegesen kialakult sztereotípiákat elkezdje megbolygatni, talán feloldani, sőt felülvizsgáltassa azokat. A nézők (akik még nem feltétlenül találkoztak közelebről sérült emberekkel) ettől a gesztustól megijedhetnek, hátrahőkölhetnek vagy éppen nem mernek oda nézni (Halász, 2013). Úgy, mint a villamoson való találkozásokor, amikor (mivel nem akarnak a fogyatékosággal élő személyben rossz érzést kelteni) inkább nem látják meg őket (Szoboszlai, 2013).

A fogyatékossgal élő személyek megbámulása általában tabu, de most erre színházi keretben, utasított módon mégis sor kerül. Mindez felfogható egy, a *Berlini Színházi Találkozó* vagy a *TRAFÓ* világtól idegen *freak showként is*. Az első pár másodperc után tudatosul a nézőkben, hogy a magukban lévő gátat átszakítva ugyanolyan bátran szemlélhetik e sérült embereket, mint bármely színészt. Jerome Bel azért helyezi e jelenetben hosszabb ideig csupán a testeket a nézők szeme elé, hogy megszokják őket. A percek egymásutániságában a színészek sérülései egyre inkább megszokottá válnak, s egyre kevesebb figyelem irányul azokra, inkább az egyediségük hangsúlyozódik ki. Mindegyikőjük esetében egy szerepszerű kategória képződik, amely abból táplálkozik, ahogyan a nyolc test egy utasítás keretein belül, nyolcféleképpen hajtja végre a feladatát. A kilencedik játékos viszont hosszabban áll, s amikor szólnak neki, nem megy ki, hanem leül a sor bal szélén lévő, megvilágított székre. Nem vonul vissza a biztonságot adó takarásba, s ezzel áthágja a rendező utasítását – önállóan cselekszik. Ezzel a renitens viselkedéssel hívja fel a figyelmet arra, hogy a megszabott kereteken túl kell lépni. Az utolsó színész viszont megint pontosan teljesíti az utasítást. E testek arra bátorítják a nézőt, hogy a néző ne féljen rájuk nézni, lépjen ki a részvét és a szégyen diskurzusából.

A rendező második kérése, hogy a színészek a tér közepébe behozott mikrofonhoz és állványhoz lépve mutatkozzanak be a közönségnek. Ez a feladat ismét játékba hozza a sérült előadók és javarészt ép nézők közötti távolság normatív jellegét, mivel az előbb látott testek mind más és más módon mondják el a civil nevüket, sőt egyiküket külön fel kell erre szólítani. A színház politikus gesztusa (Kricsfalusi, 2011) abban rejlik, hogy valamennyien külön-külön hangsúlyozzák foglalkozásukat: „színész vagyok”. Ez a kijelentés ugyanis egyfelől igazolja (legitimálja) azt a nézői beállítódást, amely másnak látja a látott testet, mint ami maga; másfelől olyan magatartásformákat enged meg, amely a nemszínházi keretek között határátlépésnek számítana. Ezáltal elgondolkodhat a néző, hogy a színészek eddigi kereteken belüli viselkedése természetes vagy megrendezett volt-e. Például az utasításokat nem követő színész renitens-e vagy épp a rendező lázadását testesítette-e meg.

Ebben a hitetlenség felfüggesztésének szándékával játszó keretben hangzik el a rendező harmadik kérése: megint egyenként meséljenek a színészek a fogyatékoságukról. A nézők egy magát színészként meghatározó szereplő egyes szám, első személyben elmondott szövegéből ismerhetik meg a fogyatékossgát. Az eddigi megtapasztalt puszta tényközlésüket a témából fakadóan már érzelem hatja át (Hálász, 2013). Van, aki célratörően fogalmaz, míg más a mondanivalóját történetbe, esetleg anekdotába ágyazva osztja meg a nézővel. Mindezeket tovább színesítik, támogatják hanghordozásukkal és gesztusaikkal, hiszen van, akinek a hanglejtése vidám, van viszont, aki szomorú dolognak fogja fel a fogyatékossgát, nehéz beszélnie róla.

Az egyik lány például bocsánatot kér, mert Down-szindrómás (s ez esetben a nézők a rá így tekintő társadalmat képviselik), majd elsírva magát odabújik a társához. Így különböző érzelmi megnyilvánulásokat élhet át a néző, akárcsak a legtöbb színházi előadásban. Van, akin nevet, míg máson inkább sír. Ezt követően e nézői reakciókat kiváltó, érintett testek kétféle olvasatot építhetnek benne: a fogyatékossgát szerepszerű kategóriaként és civil sajátosságként is látja az érintett. Hiszen, a fogyatékossgal élő személyek kijelentették, hogy ők színészek, de mégis bemutatkoztak a civil nevükön.

Vajon ez a két olvasat mire és hogyan manipulálja a nézőt és a színészeket? Egyfelől, ha a néző színészként határozza meg őket, akkor a megszólalásukat „csalásként” értelmezheti, a spontán látszatot keltő mozdulataik mögött pedig szándékot feltételezhet: színészként azért fogalmazza/mondja a fabuláját vidámmra/an vagy szomorúra/an, mivel a szerepe azt kívánja, hogy minket vidámmá vagy szomorúvá tegyen. S mivel színészként is tekint rájuk, a színházi keretben folyó befogadás megakadályozza, hogy a színészeket szánja, kirekessze és egy társadalmi hierarchia aljára tegye. Vagyis ez a „kijelentés egyértelműen szembe megy azzal a nézői beállítódással, amely az egészségesek által a betegek iránt érzett részvétet megeremtő hatalmi pozícióból egyfajta megrendült érzélgősség jegyében nézi a történéseket” (Kiss, 2013: 78).

Másfelől ha úgy olvassa a néző, hogy az érintett test önmaga „igazát” mint egyes szám első személy fogalmazza meg, akkor a témával kapcsolatos valós érzelmeit közvetítve lesz hatással a nézőre. Ilyenformán a valós személy saját megnyilvánulásán nevet vagy sír. S könnyen átlendülhet megint a részvét diskurzusába. Azt, hogy egyes szám első személyként és/vagy színészként tekint a néző a színpadon lévőkre, nehéz különválasztani.

Az előadók mondanivalójából kiderül, hogy a csapatban többféle fogyatékoság előfordul/hatna, mint például a Down-szindróma, értelmi fogyatékoság, diszlexia stb. Kiderül, hogy érintettségük milyensége alapján nem tehetők be egyetlen kategóriába. Jerome Bel tudatos rendezői gesztust alkalmaz, működteti a két klasszikus, hagyományos nézői beállítódást, amelyek szabálytalan váltakozásával játszadozik tudván, hogy amíg a komédián nevet a néző, addig a tragédián sír. Lehet, hogy a rendező felrúg sok színházi normát, de ezt a nézői hagyományt mégis működteti.

Mindez azért fontos, mert az így létrejött színész és fogyatékosággal élő személy adja elő (a rendező negyedik kérdésének megfelelően) azt a hét szót, amelyet Jerome Bel az előre megszerkesztett tíz produkció közül válogatott ki. A későbbiek folyamán mégis megengedi a maradék három megmutatását is. Vajon ez a hét Jerome Bel által teret kapott szó mi alapján jobb a másik háromnál? Ez a kérdés foglalkoztat(hat)ja azt a nézőt, aki a teljesítményorientált és az azt díjakkal honoráló színházi apparátus (intézményrendszer) része.

A produkciókban a szólisták maguk által kiválasztott zenékre teljes átéléssel tárják fel a néző számára a mozgásvilágukat. A zenék közt találhatunk mai vagy örökzöld előadók slágereit, például *Crazy Frog*, *ABBA*, *Michael Jackson*. Van, akinek pedig a társai ütik a ritmust – így a produkció rituális tánchoz lesz hasonlatos. Az egyes koreográfiák mércéjét nem lehet egységesen meghatározni, mivel az előadók külön-külön hangsúlyozzák a különböző fogyatékoságokat. Énjük e része is az előadás elemévé avanszálódott. Ezekhez a körülményekhez kell igazítani, azaz az egyéni képességeikhez kell mérni a szereplők teljesítményét.

Ugyanakkor fontos nem beleesni a részvét és a szánalom diskurzusába. Ha a néző színészként tekint rájuk, akkor (már) megengedhető a részvét (?) (arisztotelészi katarzisz-fogalom!). Mitől függ, hogy színészként tekint-e arra, aki az előadó?

Táncaik anyagát legtöbbször hétköznapi mozdulatok mintájára megszerkesztett mozdulatsorok alkotják. Ezen szösszenetnyi előadásokat nagy átélés jellemzi, ami számos apró momentumban érhető tetten. Amikor a renitens fiút, Pétert a koreográfiájában a zene magával sodorja, s megpróbálja a refrént énekelni, a pörgős zenére többször körbe futja a székeket, majd az egyikre felmászik és leveti magát róla. Pár

szólóban felbukkan egy-egy kellék: úgy, mint a lepel, amely többek közt szárnyná, a székek lábánál lévő üvegek pedig néhányszor mikrofonná válnak. A produkciók háttérül a széksor és a rajtuk helyet foglaló előadók szolgálnak. Ez az úgynevezett „élő” háttér állandó mozgásával ad hangulati keretet az előtte táncoló társaiknak, akiket így, az este folyamán egyre jobban összekovácsolódó közösségként támogatnak.

E széles palettán elhelyezhető szuggesztív táncok közül vajon milyen szűrő alapján szelektálhat Jerome Bel? Talán a konceptuális tánc doyenje, vagy a néző mércéje vagy a táncosok átütő lelkesedése alapján, vagy aszerint, amit a hely szelleme diktál? Vajon a Berliini Színházi Találkozó, a TRAFÓ, a kritikus képzettsége, vagy ahogyan a szólisták minősítik saját magukat, esetleg az előadás felforgató attitűdjének a hangsúlyozása miatt?

Jelen tanulmány a lehetséges válaszokat elemzi. Két koreográfiát mélyebben is ismertet, egyiket a kiválasztott hétből, a másikat a későbbiekben a reflektáló kör hatására/után mégis megengedett hároomból, majd a kiválasztás valószínű okait sorolja fel. Az elemzés szempontrendszerét a saját, az önmagam fogyatékossgal élő táncosi, illetve nézői-tánckritikusi definíciója adja.

Sarah Hess

Sara Hess azt osztotta meg, hogy négyéves korában kezdett el beszélni, lassabban, mint mások és miközben beszélt, ez a lassú tempó érzékelhető volt. Az előadását táncosként szemlélve írom le. Takarásba megy egy kék színű csíkos, világosabb, sötétebb árnyalatú lepel, amellyel a kezdő guggolásszerű pozícióját belepí. Innen érkezik állásba, dülöngélve és a leplet egyre jobban szétfeszítve, ami a szárnyalás, repülés érzetét kelti. A zene ritmusának fokozódására egyre hevesebbé válik a dülöngélés, majd a váltásnál újra leguggol, s maga elé húzza a kellékét, függőlegesen rázogatja, mintha a tenger hullámainak idézné a színpadra. Pár másodperc után föláll és a térbe viszi a hullámokat, egy vonalon föl-alá járkálva (jobbr-balra fordulva). Majd a visszatérő zenei egységre első képét, a szárnyalást fűzi tovább azáltal, hogy a feje fölé tartja a kezei által kifeszített leplet, s így elkezdi sétálni, nyolcasokat írva a térbe/járva le a térben. Az újabb (most lehajolva létrehozott) hullámokból alakul ki a szállást idéző kép: kvázi körpálya a lepel útjából, amely végül ismét befedi a leguggoló testet. A produkció tisztán elkülöníthető mozgásszekvenciákból áll, amelyben két történetet fedezhetünk fel. Az egyik a szállás, repülés, szabadság asszociatív hálózatát kezdi bennem építeni, míg a másik a hullámozás, a tenger, a hangulat váltakozását idézi fel. S a végén ez a két szál egybefonódva, egységet alkotva nyugszik meg a záróképben. Az egészet meghatározza a lassabb kifejezőmód – amire a színésznő az előző körben utalt –, s ezt előnyére fordítva szép lassan építi fel szólója mondanivalóját.

Lorraine Meier

Lorraine Meier Mongóliából jött, néha mongolnak érzi magát, néha nem. Sokat dadog, és ez fáj neki. Az ABBA *Dancing Queen* című számára táncol, amelynek kezdőképében a színpad közepén áll a nézőtér felé tárt karokkal, s fejét egyre gyorsabban forgatja jobbra, miközben a csuklóit csavargatja. Majd ez a tiszta kép megy át gyors

és rendezetlen mozdulatok, mozgások egymásutániségába (futás, hajolgatás, földön megvalósuló kötött mozgássor). E szülő káoszát a színésznő erős jelenléte szervezi: nagyon átéli a zenét, teljes extázisban táncolja azt, ami spontán a pillanattól keletkezik (énekhang, csapolás). Ebben a produkcióban nem a koreográfia láthatósága a domináns, a táncos szinte átérteszti testén a zenét, és ezt a folyamatot mutatja meg. S épp e két tánc közötti lényeges különbségek ismeretében lehet elemezni a többi szólót és lehet rögzíteni azt a szempontrendszert, amely általános érvényű elv lehet a rendezői válogatásra nézve. A Jérôme Bel által kiválasztott táncok koreográfiai felismerhetően strukturált mozgásszekvenciákra oszthatók, továbbá kerek, lezárt történetet mesélnek el. A megengedett/megtűrt produkciókra ez azonban nem jellemző, ugyanakkor hatásuk nagyobb erővel bír. Ily módon a kiválasztás a nem fogyatékosággal élők profiképpét szolgálja ki, ennek enged, ezt reprezentálja. Az viszont, hogy a ki nem választott, de előadott számok egy ezzel ellentétes és más, de nem rosszabb minőséget képviseltek (s nagyobb sikert is arattak az adott előadáson), a mások (ez esetben fogyatékosággal élő személyek) professzionalistásról alkotott képét engedték színpadra.

A rendező ötödik kérése, hogy színészei egyesével reflektáljanak az estére – arra, hogy hogyan érezték magukat és mi a véleményük az előadásról. A sokféle értékelés világossá teszi azt, hogy tényleg mily sokféleképpen lehet szemlélni a színpadon zajló eseményeket. Valaki a saját édesanyját idézi, aki *freak show*-nak nevezi az előadásukat, más a nővérét említette, aki még sírógörcsöt is kapott tőle, megint más majomcirkusznak csúfolta. Többen a színészek közül nem fogadják el Jerome Bel szempontrendszerét, valószínűleg azért, mert számukra ezek a táncok tényleg egyes szám első személyes önkifejezési formát is jelentettek. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy mindez a TRAFÓ színpadán, vagyis professzionális színházi keretben látott produkció nézői szemszöge.

Az előző, reflektáló kör visszacsatolásai után a rendező szereplői hatására mégis úgy dönt, hogy megengedi a maradék három tánc megmutatását. De így az a kérdés merül fel, hogy miért rúgja fel, változtatja meg a saját negyedik kérdésének a koncepcióját. Erre több válasz is adható. Ha a színészei véleménye ragadta meg vagy ezek után nem akart a nézőiben rossz érzéseket generálni, akkor ez azt igazolja, hogy nem hagyományos rendezőként akar megmutatkozni, vagyis föllázad a fennálló színházi keretek ellen, ezzel is tárgyva a „megszokott normákat”. Ebből a szempontból igenis számít a ténylegesen egyes szám első személy érintettségű testek megnyilatkozása és/vagy a nézőkben való pozitív lenyomat kialakítása az estéről. Vagy ha ezt is egy előre megtervezett koncepció részének tekinti a néző, akkor a reprezentáció rendjén belül képződő olvasat erősödik, mivel az előző körben azért mondták így a szerepből fakadó véleményüket, mert ebből eredően valósulhatott meg csak ez a rész.

Ez az előadás a *Berlini Színházi Találkozó*n és Magyarországon is izgalmas helyzeteket, kérdéseket feszegetett. Egyrészt magával a részvétellel, ami által a szakmai közönség perspektívája legitimálja a fogyatékosággal élő színészek jelenlétét. Másrészt azzal, hogy felerősíti azt a párhuzamos olvasatot, amely Jerome Bel koncepciójának lényege: színészet (reprezentáció) és civilség (jelenlét). Egyrészt az egyes szám első személyű Én segítségével lehet determinálni a Színészi Ént, és ha létrejött, akkor az utóbbi vagyis a Színész Én segítségével lehet a sztereotípiákon fölülemelkedve elemezni az előadást. Másrészt ez a két olvasat lehet ellentétes is, amit a produkció egybeforraszt, mivel a szerepszerű olvasat a tradicionális nézői rendet,

a civil olvasat pedig a performativitást erősíti. S ezzel a megoldással a megidézett társadalmi témától eltekintve, egyetlen kérdést tesz fel. Miért kéne szétválasztani ezt a két rendet, amely fikcióként és életteli jelenlétként alapvetően szervezi az előadások nézésének szerkezetét?

Az előadást lehetséges ezeken az olvasatokon kívül még terápiás foglalkozásként is értelmezni. Jerome Bel kéréseivel, döntéseivel ugyan szerkezetet ad az előadásnak, de a rájuk adott feleleteket, megoldásokat teljesen azokra hagyja, akikből estéről estére másképp (több köhögéssel, kevesebb sírással stb.) épül fel az efemer esemény. Csoportterápia, hiszen ha az egymásután következő részek ívére tekint a néző, akkor a kérések során haladva egyre nyitottabbakká válnak az előadók az önkifejezésükben. Izgalmas, hogy ez párhuzamos azzal, ahogy a rendező egyre tágabb kereteket határoz meg az utasításaiban. Az előadó színészek a társadalom befogadó attitűdjének határait is tágítják.

ÖSSZEZÉS

A tanulmány Jerome Bel *Disabled Theater* (2012) előadását emancipatív módon elemezte. Az elemzés az előadás megtekintését szervező két rend (reprezentációs és jelenléti rendjének) megfigyelésén alapult. A tanulmány arra összpontosított, hogyan omlanak egymásba az „egészséges” / „beteg”, „normális” / „deviáns” oppozíciók. Pontosabban megfogalmazva: ha színházi keretekben tekint a néző a fogyatékos-sággal élő előadókra, akkor miért és hogyan esztétizálódik az érintett személy.

Jerome Bel *Disabled Theatre* című előadásánál észrevehető, hogy nincsenek „normális” testek, de a koncepcióból adódóan az érintett színészek az egyes szám első személyű Énjük segítségével tudják determinálni a Színészi Énjüket, és ha ez létrejött, akkor lehetséges a sztereotípiákon fölülemelkedve elemezni/szemlélni a produkciót. A néző tökéletlen testű előadókról alkotott társadalmi képe az előadást követően átalakul.

Az előadás a hazai közönség látásmódját formálva képviselte a már emlegetett a szociális színház fogalmát. A meghatározás a hazai szakma számára igyekszik a színházi neveléssel érintkező területet is a tudományos rendszerezés részévé formálni. E kategória, többek között tovább legitimálja az olyan, fogyatékos-sággal élő személyek köré szerveződött csoportosulások létjogosultságát, mint például a Baltazár Színház, a Vakrepülés Színházi Egyesület, az Artman Egyesület vagy az ERGO SUM jelynelvi színház.

Felhasznált irodalom

- Candoco dance company (n.a). *Candoco dance company, company of disabled and non-disabled dancers webpage*. London. Retrieved from: <http://www.candoco.co.uk/>
- Cziboly, Á., & Bethlenfalvy, Á. (2013). *Színházi nevelési programok kézikönyve*. Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Fischer-Lichte, E. (2009). *A performativitás esztétikája*. Fordította: Kiss G. Budapest: Balassi Kiadó *Fogyatékos-sággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről*. 2. cikk. Retrieved from: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700092.TV

- Halász, T. (2013). *Nézőterápia*. Budapest: Revizor Online. Retrieved from: http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4421/jerme-bel-theater-hora-serult-szinhaz-disabled-theater-trafo/?search=1&csrf_name=Jerome%20bel
- Hidas, J. (2002). Ahol a színház még gyógyít. Trencsényi Katalin: „Megfinomítom halandó göröngyöd”. *Critikai Lapok*, 11(1–2), 20–23.
- Kaileidoscope Theatre (N.A). *Kaileidoscope Theatre webpage*. Retrieved from: <http://www.kt-online.org>
- Kálmán, Zs., & Könczei Gy (2002). A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss, G. (2013). *A manipuláció anatómiája*. 50. *Berlini Színházi Találkozó (II.) Murel Murel; Disabled Theater*. Retrieved from: <https://anzdoc.com/kiss-gabriella-a-manipulacio-anatomiaja.html>
- Könczei Gy., Hernádi I., Kunt, Zs., & Sándor A. (2015). *A fogyatékoságtudomány a mindennapi életben*. Budapest: BME Tanárképző Központ. Retrieved from: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_a_fogyatekosagtudomany_a_mindennapi_letben/FM/sfmjs43g.htm
- Kricsfalusi, B. (2011). Reprezentáció, esztétika, politika, avagy miért nem politikus a magyar színház? *Alföld*, 62(8), 81–93.
- Novák, G. M. (2017). Alkalmazott színház Magyarországon. In Cziboly Á. (ed.) (2017), *Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv* (pp. 22–75). Budapest: Inside Drama. Retrieved from: https://www.szinhazineveles.hu/wp-content/uploads/2018/01/Szinpéd_Prog_Final_6.pdf
- Novák, M. (ed.) (1984). „Igy lettem rokkant”. Szerkesztett interjúk. Budapest: Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete. 2.
- Müller, P. (2009). *Test és teatralitás*. Budapest: Balassi Kiadó. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2009.00839.x>
- Pavis, P. (2008). A fizikai színház. A színház fogalmának vizsgálata előadások elemzésével. Fordította Fraytag O., Lukovszki J., Miklós E, G. *Színház.net* 2008. november
- Tóth, K. (2015). *Tökéletes és tökéletlen testek a mozgásszínházban*. Szakdolgozat, Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.
- Theater HORA (n.a). *Theater Hora*. Website. Retrieved from: <http://www.hora.ch/2013/index.php>
- Szoboszlai, A. (2013). *Életem a neten, Beszélgetés Jerome Bel-lel*. Retrieved from: http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4401/beszelgetes-jerme-bel-lel/?search=1&csrf_name=Jerome%20bel
- Wihstutz, B. (2012). Schauspiel als Emanzipation: Das australische Back to Back Theatre, seine Ästhetik und Arbeitsweise. In I. Schipper (Hrsg.), *Ästhetik versus Authentizität? Reflexionen über die Darstellung von und mit Behinderung* (pp. 145–153). Berlin: Theater der Zeit.
- Wihstutz B. (2013). ...Und ich bin Schauspieler. *Nachtkritik online*. Retrieved from: https://www.nachtkritik.de/index.php?option=com_content&view=article&id=8117:ue%20ber-die-emanzipation-auf-der-buehne-bei-jerome-bels-qdisabled-theatre-q%20impulsvortrag-beim-symposium-qbehinderte-auf-der-buehne-q-des-berliner-%20theatertreffen-&catid=53:profile&Itemid=83

„FESTŐNEK LENNI EGY TUDATÁLLAPOT. AZ EMBER LÉTREHOZ BIZONYOS
ALKOTÁSOKAT, MELYEK KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁSOKKÁ VÁLNAK, AZ AL-
KOTÁSOK PEDIG LÉTREHOZZÁK A KÉPZŐMŰVÉSZT. A KETTŐT NEM LEHET
SZÉTVALASZTANI.”

OK PANASZRA (FERENCZ J. RÉKA)

TISZTA FORRÁS

ANTAL ZSUZSANNA

Mégis, kinek az élete?

Az 1980-as évek elején, közel 40 évvel ezelőtt láttam egy emlékezetes darabot a Madách Színházban, Bryan Clark: *Mégis, kinek az élete?* címmel. Szerencsésen hozzájutottam két maradék jegyhez az akkor még kiválóan működő, szocreál, vállalati közönségszervezőtől. Azzal a meggyőződéssel vettem meg a jegyeket, hogy amiben Huszti Péter játszik a Madách Színházban, az csak jó lehet! Színházi mindenevők voltunk.

Elegánsan felöltözve – akkor ez még kötelező része volt a készülődésnek – el-sétáltunk a férjemmel a körúti színházba. A darabot illetően tájékozatlanul, de vára-kozóan. Mentségünkre szolgáljon, hogy akkor még nem volt elérhető a sokat tudó internet, ahol a teljes történetet megismerhettük volna, színlapunk sem volt, a könyv sem jelent meg magyarul, azóta sem. A szerző nem vált világhírűvé, a darabot sok helyen játszották. A könyv alapján, azonos címmel film is készült. A kritikusok vala-hol leírták, hogy valódi történet lehet a mű alapja. Szakemberek véleménye szerint annyira életszerű, érzékeny és pontos a leírás, hogy csakis olyan ember írhatta, aki közel állt a balesetben sérült emberhez.

Megleően indult az előadás: a színpad egy kórterem, poénok, kacagó nézőtér. Bennem valami nagyon furcsa, feszültség, zavar támadt. Zavarosnak tűnt, ahogy beszéltek egy béna emberrel az orvosok és az ápolók. Zavart, talán bántott is, miért viccelődnek a bénaságon? Feltűnt, hogy mintha a beteg is aktív résztvevője lenne a párbeszédnek. Mi történik itt? Kis idő múlva kezdtem érteni a történetet, aztán már nem feszengtem a jelenetek láttán. A főszereplő egy béna szobrász, aki autóbalesetben lebénult, mind a négy végtagjára. Gerincvelő sérülés. A tudomány akkori és mai álláspontja szerint állapota végleges! Hat hónappal a baleset után „úgy dönt, nem akar munka, szerelem és cél nélkül tovább élni. Harcba száll az élete és halála fölötti rendelkezés jogáért. Azt érezzük: élni jó – még akkor is, ha Ken Harrison most

azt mondja: nem minden áron.” Küzdelmében ökölbe szorított kézzel drukkolunk neki, amikor megnyeri perét, megszerzi az élete feletti rendelkezés jogát, mégsem érzünk felszabadult örömet: nagyon szeretnénk, ha meggondolná magát és nem élne a lehetőséggel, például nem utasítaná el az életfenntartó művese kezelést!

Furcsa volt tapsolni az előadás végén. A színészek megérdemelték a közönség vastapsban kifejezett köszönetét. Bravúrosan játszottak. Taps közben visszatért a darab elején érzett zavarom. Nem tudtam elvonatkoztatni a béna szobrász döntésének várható következményétől. Nem zárta le a darabot számomra a méltóságteljesen legördülő nehéz függöny sem. Nem szerettem volna, hogy így legyen vége, kétséget kizáróan. Ken meg fog halni. Nem és nem! Ehhez tapssal csatlakozzak? Aztán magába szippantott a vastaps ritmusa. Örültem volna, ha ezt az előadást Bécsben látjuk. Ott ugyanis nem szokás tapsolni az előadás végén. Ezzel a szokással amúgy nem értek egyet, nagyon szeretem érezni a tapsban kifejeződő közösséget. Őszinte hála és köszönet az élményért, amiben részünk volt az előadás alatt.

A színházból szótlánul ballagtunk haza. Napokig, sok mindenről a darab jutott eszembe.

Úgy bő tíz évvel azután, hogy láttuk az előadást történt valami. Egy életesemény. A szobrászéhoz hasonló autóbaleset. Egy napsütéses délután jött egy autó a Bécs–Budapest autópályán. Kacsaringózott néhányat, megpördült a levegőben majd a tejetjén állva földet ért egy sík területen. Négyen ültek az autóban. Három gyerek és az autó vezetője. A gyerekek maradandó testi sérülés nélkül kerültek ki a roncsból. Az autó vezetője, egy negyvenöt éves nő magas nyaki gerincvelő-sérülést szenvedett. Azóta négy végtagjára bénultan éli az életét. Az autót én vezettem. Közel húsz éve élek abban a helyzetben, mint a darab főhőse, nevezzük is inkább a darab főszereplőjének. Egy vagyok azok közül az emberek közül, aki egy súlyos közúti baleset következményeként alapvetően megváltozott körülmények között éli az életét.

A baleset után hiányérzetem volt, vártam, mikor tűzi műsorára valamelyik színház ezt a darabot. Nem emlékeztem pontosan a részletekre, a hatása volt az, aminek szerettem volna újra részese lenni. Megérteni azt, amit sok évvel ezelőtt, egy más élethelyzetben nem értettem meg.

Felkaptam a fejem, amikor egy színházi portálon megakadt a szemem azon a híren, hogy a Centrál Színházban folynak a *Mégis, kinek az élete?* című darab próbái. Ken Harison szerepét Rudolf Péter játssza. Motoszkált bennem a gondolat, hogy jó lenne megkeresni a színházat, mi több a főszereplőt. Felajánlhatnám a – biztosan első kézből származó – segítségem. Tépelődtem: hogy jövök én ahhoz, hogy megkeressek egy olyan híres színészt, mint Rudolf Péter? Ugyanakkor azt gondoltam: hogy jövök én ahhoz, hogy ne keressem meg az általam nagyra becsült művészt? Az volt a határozott érzésem, hogy tudok valamit, ami hasznos lehet a művésznek, ami erősítheti a darab üzenetét!

Aztán vettem egy magamhoz képest nagy levegőt, és felhívtam a színházat. Elmondtam egy kissé zavaros történetet megokolva, hogy miért kérem a Művész úr elérhetőségét. Természetesen nem kaptam meg. Lehet, hogy hasonló esetben én sem segítettem volna? Nem könnyen adom fel az elképzeléseimet, kerestem más szálát. Találtam.

Érleltem a gondolatot mondhatnám, de valójában húztam az amúgy szorító időt az első lépés megtételére. Aztán egy éjfél órán, a velem lévő segítóm döbbsent tekintetével nem törődve, elkezdtem diktálni egy e-mail-üzenetet, a kincsként őrzött

címre. Százszor átíratva, megrágva minden szót. Amikor összeállt egy kisebb novella kértem, hogy töröljünk ki a megszólításon kívül mindent. Kezdtük újra. Írtunk néhány egyszerű mondatot, végezetül átírtuk a megszólítást és elküldtük. Menjen, mielőtt megint meggondolom és újrakezdem!

– Szerinted jó? – kérdeztem a segítőm.

– Majd meglátja! – volt a bölcs válasz.

Vártam. Se másnap, se harmadnap nem láttam meg semmit.

A negyedik nap csörgött a telefonom, ismeretlen szám. Földugó be, zöld gomb benyom: Jó napot kívánok. Rudolf Péter vagyok, Antal Zsuzsával szeretnék beszélni, azzal a hölgygel, aki írt nekem egy üzenetet. Kis szünet és a világ legtermészetelenebb hangján közöltem: – Ééén vaagyook. – Így kezdődött.

A beszélgetés végén megkértem a segítőm, hogy rögzítse be a számot Nagykálózy név alatt. Csak Szabolcs fiammal beszéltem arról, hogy kivel beszéltem pár perce és miért. Másnap robbant a hír a körülöttem lévő körében. Az elmúlt évek alatt hozzászórtak, hogy vannak képtelen ötleteim, és ahhoz is, hogy ezek megvalósulnak.

29 óra múlva: kapucsengő, három emelet lift nélkül, ajtócsengő, megjöttek! Végtelen hosszúságúnak tűnt az a néhány másodperc, amíg vendégeim beértek a napaliba. Nem két nagy színész jött el hozzám, hanem két ember. Három megilletődött ember kezdett el beszélgetni. Hatékony oldószer volt a nagy csokor tulipán, úgy november végén.

Eszter szerényen a háttérben maradt, mint azóta is nagyon sokszor. Péter leült velem szemben a fotelba, és figyelt, figyelt, figyelt. Figyelte a mozdulataimat, a levegővételemet, amit mondok, és ahogy mondom. Időnként kérdezett, röviden és pontosan. Igyekeztem röviden és pontosan válaszolni. Ma úgy értékelem, hogy az első pillanattól a szerepformálás intenzív tanfolyama zajlott. Reggelig tudtunk volna beszélgetni, de mindketten elfáradtunk, a vége felé már Péter úgy vette a levegőt, mint én. Olyan rosszul, olyan jól! Abban maradtunk, hogy folytatjuk már holnap. Vártuk a folytatást.

Azt azért egyikünk sem gondolta, hogy két héttel később a szobámban próbál az egész társulat, és együtt dolgozunk azon, hogy a nézőket ne taglózza le Ken állapota, hanem pontosan értsék: egy béna ember ugyanolyan személyiség, ugyanolyan jogokkal, mint bárki más. Cél volt az is, hogy a nézők képet kapjanak arról, hogy milyen határozott változások adódhatnak bármelyikünk életében másodpercek alatt. Jók is, rosszak is. Együtt dolgoztunk azon, hogy minél teljesebb legyen a kép ahhoz, hogy a béna szobrász döntésének okait megértse és elfogadja a közönség. A próbákon jó hangulatban, komolyan vitatkoztunk, mert a színházi szakemberek gyakran másképp látták a dolgokat, mint én. Puskás Tamás, a darab rendezője nyitott volt. Esetenként engedékeny. Esetenként hajthatatlan. (Van egyetlen szó, ami a meggyőződésem ellen valóan hangzik el, de ez maradjon a mi titkunk. Lehet, hogy már csak az enyém?) Fontos volt, hogy átadjam, hogyan tudja Ken teste nagy részét, fegyelmezett mozdulatlanságban tartani, és a mozgásra képes kis résszel pedig, a tökéletesen működő agy üzenetét nyomatékosítani. Sikerült! Talán ez a szerep hiteles megformálásának egyik titka.

Természetesen egy pillanatig sem, gondolom, hogy az előadás a közreműködésemtől lett bravúrosan jó. Mégis bízom abban, hogy tudtam hozzátenni az béna ember szemszögéből, tapasztalatából. Nekem most adottság, ahogy fekszem bénán

az ágyban, ülök bénán a kerekesszékekben, de egy olyan, természetéből és mester-ségbeli tudásából sokoldalúan mozgékony embernek, mint Péter, megpróbáltatás. Láttam lejönni őt a színpadról a darab után, miközben a taps zúgott a nézőtérén. Mégis, kinek az élete?

Rudolf Péter egy újságírónak azt mondta a darabbal kapcsolatban: „Minden, ami megkarcolja a lelket, az jó.” Ez jó előadás! A darab után ma is, ugyanúgy elcsende-sedve jönnek ki a nézők, mint 30 éve. Ami engem illet, most másként élem meg, mint annak idején. Nem lenne a barátom, aki akkor ott a körúton előrevetíti várható jövőm képét. Vagy igen?

Valahányszor megnéztem a darabot mindig másra fókuszált a figyelmem. Olyan hasonlóságokra és különbségekre figyeltem fel Ken Harrison élete és a saját életem között, amin sokszor elgondolkodtam. Magyarázatot kaptam, válaszokat és újabb kérdéseket. A különbségeket – elsősorban az állapotunkból adódókat – nagyon fi-gyeltem. Tanultam belőlük, mint ahogy mi sorstársak folyamatosan tanulunk egymás-tól. Meglepett, hogy időnként úgy láttam, mintha bizonyos helyzetekben Rudolf Péter jobb lett volna, mint én! Pedig tőlem tanulta, hogy milyen is egy béna ember mozgása és mozdulatlansága.

Ezt a darabot nem tudtam úgy nézni, mint a nézőtérén ülő nézők többsége. Meg-figyeltem, hogy amikor ott ülök a sor szélén a nézőtérén, különös tekintetek akadnak meg rajtam. A legtöbb néző rám néz, de nagyon ritkán fordul elő, hogy valaki a sze-membe néz. Feltűnő az udvariasság, jellemző egy kis zavar. Örömmel láttam mindig, ha volt rajtam kívül más érintett ember. Általában félmosolyokból értettük egymást. De előfordult egyszer, hogy a darab szünetében odajött hozzám egy fiatal pár, és egymás kezét szorítva megkérdezték tőlem, hogy lehet ezt kibírni?

– Mit? – kérdeztem vissza.

– Ezt... – és őszinte, tiszteletteljes, kíváncsi mozdulattal mutattak a székre, ke-zükkel tettek egy kis kört és pontosítottak: – ezt az egészet?

Tudtam, nincs idő és mód a hosszas, bonyolult magyarázatra, azt mondtam a szemükbe nézve, hogy:

– Ez a kérdés így sosem merült fel bennem. Nem kibírom, hanem élem az életem az adott körülmények között!

A színházban, kicsit megérintődik minden néző. Érdekes volt megfigyelni azt, hogy viselkedtek, viszonyultak hozzám azok a nézők, akik a székükből felállva meg-fordultak és megpillantottak engem. Ahány ember, annyi reakció. A barátságos mo-solytól a pillanatnyi megtorpanásig, a fej félrefordításáig sokféle viselkedési módot tapasztaltam. Valószínű, hogy ezek a testbeszéd epizódok nem nekem szóltak sze-mély szerint, sokkal inkább a főszereplő nézőtérén helyet foglaló alteregójának.

Az előadások után leültünk beszélgetni a színész büfében. Egy alkalommal Ru-dolf Péter odajött hozzám, szembeállva velem belekapaszkodott a kerek székem karfába, mélyen a szemembe nézett és azt mondta:

– Azért, egy kicsit megbántottál, Zsuzsa.

– Én? Mivel? Soha nem tennék ilyet!

– Rosszul esett, hogy nem tapsoltál a végén. Nem voltam jó? – és nézett rám, olyan tekintettel, hogy másodpercekig nem tudtam jól reagálni!

Aztán elneveltük magunkat, ki-ki tüdőkapacitásából kitelő harsánysággal. Nem én okoztam nagyobb zajt! Eszméletlen, utánozhatatlan! Színész volt, amikor hozzám fordult, olyan tökéletesen játszott, hogy egy pillanatra meghűlt a vér az ereimben. No!

Ezt a poént nem sokan süthetik el velem!

A színházi büfé remek hely! Amilyen hangulat ott van, főleg, így a harmincadik előadás után, az pazar! Felelmegetődnek a bakik, a véletlen vagy direkt késések, a díszletelemek önálló élete, az ebből kihozott helyzetek. Egymás kibeszélése. Totális feszültségvezetés. Totális örület! A színész is ember. Az ember is színész, adódik a szójáték! És milyen igaz! Ki jobb, ki rosszabb.

A darabot ötször láttam, mégsem emlékszem pontosan arra, hogy történt Ken balesete. Valószínű, hogy ez a szobrász és a történet szempontjából nem volt hangsúlyos, nekem pedig ez nem volt lényeges. Az én történetemben sem fontosak már a baleset körülményei. Ami történt, megtörtént! A baleset következményeivel élt élet az, ami számít.

Az előadás apropóján mozgalmas élet volt nálunk. Újságírók, TV-riporterek ke-restek meg. Érdekes világ a média világa. A különleges alkalom, hogy egy béna nő megkeres egy híres színészt, és kezdetét veszi egy valódi, tartalmas együttműködés, kíváncsian fogadták. A hírveréshez nem az én nevem és történetem volt a vonzó, mégis jó volt részesénekm lenni. Vannak emlékezetes találkozásaim, készültek jó cik-kek és jó riportok. Vannak halványok is. A forgatások közben tapasztaltak is érdeke-sek és tanulságosak voltak. A riportok hatására többen is megkerestek, azért hogy menjek el hozzájuk, beszéljek az életemről. Nem is nagyon értettem, hogy miért? Nem teszek semmi különöset, élelem az életem! Aztán bevillant, hogy én vagyok az a béna nő, aki segített Rudolf Péternek és aki felnevelte a fiát, aki dolgozik, aki beszélő viszonyban van a környezetében élőkkel és aki éli az életét. Kicsit másképp vesz részt a háziasszonyi teendőkbem mint az asszonytársak egy része, de részt vesz. Már is az élet hétköznapi kérdéseiről van szó.

Egy gödöllői otthon vezetője látott egy TV-riportban, a Centrál Színházban előadott *Mégis, kinek az élete?* című darabbal kapcsolatosan. Rudolf Péterrel és velem készült egy interjú, az együttműködésünkről. Felkeltette az érdeklődését, hogyan élek, mit csinálom, sajátos helyzetemben. Felkért, hogy vegyek részt az *Esélyegyen-lőségét hét* nyitórendezvényen, beszélgessünk egy kicsit nyilvánosan. Edit – a beszél-getés majdani vezetője – eljött hozzám a lakásomba, azért, hogy személyesen megismerkedjünk, és együtt készítsük elő a gödöllői rendezvényt.

Egy héttel később, kevéssel a hivatalos kezdési időpont előtt a beszélgetés hely-színén Edit és én leültünk egy asztal mellé szemben a majdnem üres teremmel. Ven-déglátónk magyarulkódva mondta, hogy a 10 perc késés, gödöllői szokás, várjunk még. Nem zavart, hogy csak néhány érdeklődő ült a széksorokban. Arra gondoltam, megkérem majd a résztvevőket, hogy jöjjenek közelebb, legalább mikrofon sem kell, jó kis bensőséges beszélgetés lesz. Furcsa volt egy kicsit a terem berendezése. A terem egyik fele telerakva széksorokkal, a másik fele üres. Gondoltam, ez is gö-döllői szokás. Aztán egy láthatatlan varázssütésre a terem kezdett megelni és a szék nélküli részre kerekesszékes emberek gurultak be, ki önállóan, ki önkéntes segítővel. Pillanatok alatt megtelt a terem. A lélegzetem elállt a hirtelen változástól. Most mi lesz? Érdemtelennek éreztem magam, hogy itt megszólaljak. Ha egyáltalán jön ki hang a torkomon. Itt mondjak én valamit az életemről, netán a küzdelmeimről? Ennyi sorstársnak? Szerencsére, beszélgetőtársam nem hagyott sok időt a kétségbeesés mély átélésére, szempillantásával jelezte: kezdünk.

Ahogy elkezdődött a beszélgetés, oldódott a feszültség bennem. Edit kezében remegett a papír. Milyen is az ember, hasonló helyzetben? Örültem, hogy Ő is iz-

gult, pedig neki hazai volt a pálya, sok ismerőssel. Igazi segítség volt, hogy a terem levegője egyre telítődött érdeklődéssel, érzelemmel, odafigyelő szeretettel, mindkét oldalról. Szó került a színházról, családról, soproni származásomról, életünk sok apró epizódjáról, mindenről csak érintőlegesen. Sorstársaim egy-egy konkrét élethelyzetem elmondása kapcsán egyetértésük jeléül bólogattak, tapsoltak, hangosan kommentálták a hallottakat. Nyomatékot adva annak, hogy bénaságunkból, fogyatékainkból adódó, naponta megoldandó problémáink jó része szinte azonos. Megoldjuk, nem nyafogunk. Esetenként nyafogunk, aztán megoldjuk. Kérjük, kapjuk, elfogadjuk és megköszönjük a segítséget. Adódtak vidám pillanatok, ilyenkor együtt neveltünk székes emberek és kerekesszékes, sőt a szék nélkül maradtak is, bőven tele volt a terem. Boldog voltam, amikor a hivatalos rész után, odagurultak körém néhányan és a legtermészetesebben beszélgettünk egy kicsit, mint egy cipőben járók. Egész pontosan főleg ők beszéltek, meséltek, mondták, mondták. Dőltek belőlük a saját történeteik, egyszerűen, természetesen, nyíltan, mintha ismerősök lennénk, akik rég találkoztak. Ha nem lettek volna kényszerítő körülmények, jól el lettünk volna óráig, de mindenkinek indulnia kellett.

Már nem játsszák a *Mégis, kinek az élete?* című darabot a Centrál Színházban. A színpadon kívül a darab tovább él. Vannak olyan emberek, akik Kenhez hasonlóan nem állnak fel a kerekesszékből. Mégis folytatják az életüket ott, ahol a főszereplő, a béna szobrász folytathatta volna, ha az önrendelkezés más formáját választja. Ő megharcolta és megnyerte a pert. Megszerezte az élete feletti rendelkezés jogát. Dönthetett arról, hogy kíván élni a lehetőségével. Ken ragaszkodott ahhoz, hogy állítsák le a létfenntartó kezeléseket, biztos tudatában annak, hogy ez rövid időn belül a halálához vezet.

Én másképp döntöttem, mint Ken, már az intenzív osztályon az önálló élet irányába teendő lépések izgattak. Sokáig nem tudtam elképzelni, hogy nem fogok felépülni. Arra számítottam, hogy amíg a gyógyulás, újratanulás várhatóan több éves folyamata zajlik, addig is élnem kell az adódó lehetőségeket figyelve, újakat és újabbakat keresve. A baleset után a szakirodalmakat böngésző barátaim és ismerőseim azt mondták, hogy intenzív kutatások folynak tudományos körökben és 5–6, de maximum 10 éven belül megtalálja az orvostudomány, más tudományokkal karöltve a károsodott idegsejtek regenerálódási módszereit. Érvként hangzott el, hogy az USA akkori új elnöke beiktatási beszédében tizenegyszer használta a *spinal cord* (gerincvelő) kifejezést, szemben az onkológiai kutatások háromszori említésével. Egy ideje nem vagyok naprakész az idegsejttel kapcsolatos kutatásokban, de ma is 5–6, de maximum 10 éven belülre vetítik a járás és más mozgás képesség visszanyerésének idejét a tudományok szakértői és utánuk szabadon a laikusok is.

Tudtam, hogy nincs tétlenséggel tölthető időm addig, míg kifejlesztik a sérült ember-felépüléséhez vezető módszereket. Részben azért, mert tudom, hogy ezek évekig tartó kutatások és más folyamatok. Részben azért, hogy ne vesszen el egyetlen nap sem az életből, amit az adott lehetőségekkel élve a legjobban töltök el. Naponta jöttek velem szembe új és új megoldandó feladatok, rövid és hosszú távú felismerések.

Nem voltam tisztában semmilyen szabállyal, ami az új életmódom meghatározója, nem voltak ismereteim a béna lét természetes velejáróiról, nem voltak sorstárs ismerőseim, akikkel a rehabilitációs intézményekben találkoztam és kicsit is jól élhető

életképet festettek volna nekem a várható jövőről. Előbb kaptam erős képet arról, hogy milyen irányba ne mozduljak, mint arról, hogy mit tegyek.

A tapasztaltabb mozgássérült sorstársak a rehabilitációs intézményben gyakran jöttek be egy átlagos lakószobához hasonlító kórterembe hozzám beszélgetni, erőt meríteni a közös időtöltésből. Nem nagyon értették, miért bízom az állapotommal járó életmód elfogadhatóságában. Én pedig azt nem értettem, hogy nekem – a zúgó légágyon fekvőnek, akiből csövek lógnak időnként – miért kell magyaráznom folyton, hogy élhető az élet, a körülményeken kell és biztosan lehet is változtatni. Lesz mód jó minőségű életet élni! Rendszeresen kifulladtam a beszélgetések végére, amikor ők vidáman vagy szomorúan, segítség nélkül kikerekettek a kórteremből. Megkeresték a nővért és kérték, hogy jöjjön be hozzám és nyisson ablakot, mert elfogyasztottuk a levegőt.

Rövid idő alatt tudatosult bennem az is, hogy a járás és mozgásképtelenség csak a jéghegy vízszint feletti csúcsa, a jéghegy maga ennek sokszorosa, bár a külső szemlélő számára kevésbé látványos. Az összes izmom és belső szervem másképp működik, mint a baleset előtt. Új értelmezést kapott a légzés, a keringés, a kiválasztás, mint az életem addigi szakaszában. A létfenntartó funkcióimról más, kevésbé pontos jelzéseket küld az agyam a perifériák felé, mint a balesetet megelőző négy évtizeden át küldött. A torz visszajelzések gyakran nem azonosíthatók egyértelműen, és ha azonosíthatók, akkor sem befolyásolhatók akaratlagosan.

Gyakran előfordul, hogy a körülöttem levők megkérdézik tőlem, hogy jól vagyok-e? Ők előbb látják egy hirtelen elsápadásból, hogy valami nincs rendben, mint ahogy azt magam érezkeltném. Az első kérdésem ilyen esetekben az, hogy milyen itt a hőmérséklet – számomra? Időben késleltetve érzem ugyanis, ha hidegebb vagy melegebb van a számomra ideális 25–26 °Celsiusnál. Percek alatt beindul a kihűlés vagy a túlmelegedés folyamata. Ilyen esetben mindenki segíteni próbál, adott esetben a saját sálját, kabátját is felajánlva. A közösségformálás sajátosan természetes módja ez.

Az én életem, de a saját, sajátos élethelyzetem messze nem kizárólag engem érint. A baleset előtt nagyon halványan körülírt fogalmam volt arról, hogy milyen típusú fogyatékossgal élnek emberek a világban. Az emberi lét sokszínűsége szinte kizárólag a bőrszínek árnyalatai szerinti változatosságot és a csodálni való etnikai különbözőségeket jelentette, naivan előítélet-mentesen. Tudtam, hogy az emberiség több mint nyolc milliárd fős közösségének a tagjai sokfélék, azt is, hogy ahányan vagyunk, annyi félek. Azt is tudtam, hogy nincs két egyforma ember.

Fogalmam sem volt azonban arról, hogy az emberiség arctalan sokaságában több, mint 1 milliárd fogyatékos ember él, a fogyatékosnak nevezett élethelyzet számtalan típusával. Azt nem tudtam, hogy a velem egy iskolába járó siket fiú, a zeneiskolába járó vak társunk, vagy a hikomattal közlekedő postafiók vezetője fogyatékos emberek. Ők ilyenek, és ez a világ legtermészetesebb dolga. A balesetem után sokszor végiggondoltam, hogy volt-e a családuknak fogyatékos ember. Nem emlékeztem arra, hogy lett volna. Évek teltek el, amíg előjött néhány halvány emlékfoszlány. Mesélték nekem anno, hogy a dédapám esténként levette a lábát és az ágya alá tette, az egyik nagynéném erősen bicegett, a keze kicsit görcsös volt, de ettől sem én, sem a környezetük nem tekintette őket fogyatékossgal élő embereknek. Rokkantnak mondták ugyan, hibásnak is nevezték, de gyerekként később felnőtként sem éreztem ezt negatív megbélyegzésnek. Nem jelentett ez többet – de kevesebbet

sem – mint, hogy ők kicsit mások, mint mások. Szeretettel, tisztelettel emlegették a sorstárs rokonaimat, akik beszéltek róluk.

Egy vagyok a fogyatékos emberek közül. Egy a súlyosan mozgássérült emberek közül. A saját életemről tudok hitelesen vélekedni. Egy ideje sokat foglalkozom más fogyatékos emberek helyzetével. Sokat beszélgetek emberekkel a fogyatékos emberekről és a kölcsönösen egymásról alkotott képről, elképzelésekről is. Minden embernek vannak hiányosságai, fogyatéka. Mégsem intézhető el egy kézlegyintéssel az, hogy ezzel együtt vagy éppen ezért minden ember egyforma, nincsenek fogyatékos emberek és fogyatéktól nélküli emberek. Nem vagyunk egyformák. Számomra nem sértő, nem bántó, ha fogyatékos embernek neveznek. Az bánt, ha látványos fogyatékoságom okán az emberségem kérdőjelezi meg bárki. Bánt, sért, ha valaki tiszteltlenül, sajnálkozóan, lesajnálóan vagy szájalommal viszonyul hozzám anélkül, hogy ismerne engem. Talán furcsán hangzik, de nehéz szinte lehetetlen is megfogalmazni, miként mások, miben mások. Emberi értékeink nem az állapotunktól függnek.

Fogyatékos emberként úgy ébredek, mint mások. „Jó reggelt!” ...és felperegnek előttem az aznapi teendőim. A nyaktörésem előtti időkből is így történt. Sosem az a reggeli első gondolatom, hogy béna vagyok. Akkor sem, ha az állapotomat állandóan kísérő fájdalmak ébresztenek fel. Aki fogyatékos helyzetben él, nem gondol – nem is gondolhat – folyamatosan arra, hogy béna, süket, dadogó vagy izomsorvadásos.

Az életviteli alapteendők elvégzésének módja jelentősen más, mint korábban. A nap kezdésénél megkérem a segítőt, hogy mosakodjunk, öltözzünk. Alulra egy vékony fehér, bocs, ne azt. Azt, ami alatta van és a kék blúzt. Talán a szürke nadrág, nincs itt? Á, tényleg a mosásban van, akkor a lilát. Felöltözzünk. Közben váltunk néhány szót arról, hogy mi az aznapi tervem. Aztán kérem, hogy ültessen fel. Eddig az ágyban fekvő, horizontális fejmozdulatokra képesen érzékelttem a valóságot. Körbenézve a faltól a plafonon át a másik oldali falig, oda vissza.

Aztán felülök – mondhatnám nagyképűen. Valójában felülök, két kar erős emelő fogásával és segítő lendületével. Ülve már látom is, hogy milyen szépen süt a nap, puhák, habosak a fehér báránnyelűk, pompásak a petúniák! Aztán a segítőt kiemeli az ágyból. Az emelő hevederében lógva átgurulunk a nappaliba. Olyan magasan van a fejem, mintha állnék. Minden alkalommal elbűvöl néhány másodpercre a negyedik emeleti lakásom nappalijában életem társulási téri élmény. Néha kérem is, hogy maradjak így egy kicsit, gyönyörködöm a látványban. A lábán járó embernek fel sem tűnik a bámulatás panoráma, naponta sokszor jön, megy a helyiségek között, mindig ezt látja. Aztán a segítők egyik legnagyobb erőnkifejtést igénylő speciális mozdulatsorával beülök a kerekesszékekbe. Így, ebben a pozícióban fogok eltölteni több órát.

Amikor már jól ülök, a segítőt megfésül, fúj rám egy parányi parfümöt, rám adja a szemüvegem, picit feljebb, lazábban, most jó. Köszönöm, nincs mit – de van! Eligazítja a ruhám, kicsit húz a bal karomnál, feljebb a nyakamnál hátul, még egy kicsit, ez sok, most jó és kész is vagyunk. Közben egyszer sem jut eszembe, hogy nem magam végzem el azokat a mozdulatokat, amik a reggeli készülődés egymásra épülő tevékenységórának rutinelemei. Összehangoltan zajlik a folyamat, majd nem úgy, mintha a saját kezemmel végezném el. Így kelek fel reggelente. Majdnem ugyanúgy, mint mindenki más. Az eredmény majdnem ugyanaz, mintha magam tettem volna. A baleset előtti időkből is előfordult, hogy úgy léptem ki az ajtón, hogy nem voltam tökéletesen elégedett magammal. Most, elégedetlenségem megelőzése érdekében

ki sem lépek az ajtón, reggelente. Nem nézegetem magam a liftek és a kirakatok tükrében, nem mosolygok az utca megszokott reggeli szereplőire.

Mi, fogyatékos emberek valamiben mindenképp másként éljük a mindennapjainkat egymáshoz képest is, és az épek nevezett emberekhez képest is. A fizikai képességeink mások, az emberi problémáink azonosak. Vannak jó tulajdonságaink, vannak rosszak, vannak hibáink, értékeink, céljaink, álmaink, kérdéseink, örömeink, bánataink, vágyaink, csalódásaink, sikereink, kudarcaink. A megoldásaink és az eszközeink mások és mások, néha még annál is másabbak. Kellő távolságból nézve mindannyian egyformának látszunk azonosságunkkal és különbözőségeinkkel együtt. Egy közös van bennünk: mindannyian emberek vagyunk.

Mégis, kinek az élete? Azt mondanám, hogy az én életem az enyém, a belső harcaimat magam vívom, ugyanakkor tudom, hogy sok más emberrel együttműködve vagyok az, aki vagyok és az, akinek érzem magam.

„Vagyok, mint minden ember: fenség.” (Ady)

AHOL A CSEND CSENDESEBB (FERENCZ J. RÉKA)

Te tudtad

Háromévente nem bírom tovább. Az első év kezelhetetlen felizzásokkal, szerelmes dalok hallgatásával telik. A második év közepe tájára közömbös leszek, gúnyosan nézek a szerelmespárokra. Győzködöm magam, hogy a magány a szabadság legfelsőbb foka.

De a harmadik év elejére nem bírom tovább. Minden éjszaka, néha nappal is képzelgek. Képekkel csitítom magam.

Aki nem ismeri Anyát, azt hiheti, szánakozva tekint rám, de én tudom, elégedett: megmaradtam neki. A forma kedvéért egyfolytában unszol, hogy hirdessek. Hát jó. Háromévente úgysem bírom tovább.

Magányos, önálló közlekedésre képes mozgássérült nő vagyok.

A munkámba, az olvasott könyvekbe menekülök, harminckét évesen.

Két rövid viszonyom volt, háromévnyi szünetekkel. Valaha tudtam és szerettem énekelni, számos verset idézek kívülről.

Jelentkezz, ha beszélgetni is hajlandó vagy, és vállalod, hogy védekezel.

Perverzek kíméljenek, unalmas, hétköznapi ölelésre vágyom, ahol mozdulat felel mozdulatra.

Apa látott egyszer egy őskorban játszódó filmet, ahol az emberré válás fontos állomásaként ábrázolják, amint egy érzékeny lelkű ósasszony elmagyarázza az őt meghágni készülő férfinak, hogy szemből szeretné, látni akarja közben az arcát. Humanizálja a párzást.

Humanizálnám: hosszú hetek alatt hagynám szerelemmé érne. De nem adatik. Legfeljebb néhány napig szoktak velem maradni.

A harmadik év számtalan éjszakáján elégül ki bennem az ósasszony. Mindig négykézláb. Mindig hátulról. Személytelen szenvedéllyel. Kéjre ébredek, napokig. Méltó leszek-e valaha, hogy a szemembe nézzen?

Ha nem érdelek szerelmet, szellemi társat, legalább az állatiasság tökéletessége legyen az enyém. A gyönyör poézisa elmossa bennem az elemzés kényszerét.

Nem kérdezek semmit. Nem akarom tudni, szeretkezne-e velem, ha látná rajtam a láthatatlan sárga csillagot. Nem kérdezem, rasszista-e, mert mi lesz az érzéssel, ahogy ráhajol a melleimre, mi lesz a forrósággal az ágyékomban, ha igent felel?

Számít – kérdezem magamtól –, számít, hogy nem tudom mi a kedvenc étele, ha érezhetem, milyen a szeméremszőrzetébe rejtteni az arcom?

Izzadságcsepp száguld rajtam, rekedt suttogással kérlelem, hogy erőteljesebben.

Nem kérem, hogy felvállaljon. Beérem annyival, hogy fenntartások nélkül használja a testem.

A sarokban ülsz, sápadt, szemüveges, vézna szigetként a buli óceánjában.

Talán már csak mi ketten vagyunk józanok. Percek óta nézzük egymást, amikor hirtelen megszólalsz:

- Le akarok feküdni valakivel, és ha a megérezésem nem csal, te is.
- Ha akkor is beszélgetnél, mikor visszajövök, jó. De ha nem, csak ints a fejjeddel.
- Mi van?
- Mindjárt megérted. És azt is, miért akarok én is lefeküdni valakivel ezerkilencvenöt nap után.

Amikor visszatértem, a szemembe néztél:

– Letagadlak, és ezzel megalázlak. Nem viszlek sehova. Nem kérlek feleségül. Másik lányt mutogatok a világnak, egy hideg, reprezentatív szépséget.

De mi ketten tökéletes szeretők leszünk: vadak, és aggályosan figyelmesek.

Függni fogsz a kielégüléseinktől. Persze, belémszeretsz. Én majd ingerülten arra hivatkozom, hogy megmondtam, nem veszlek feleségül.

– Sírni fogok, és verseket küldözgetek neked. Amikor félévente megjelenysz, nem kérdezem, hol voltál eddig. Ha ölelsz, önkívületbe hajszolom magam, ezzel szentesítem, hogy letagadsz és megalázol.

Bólintottál. Aztán bezárkóztunk ebbe a szobába. Izzadságcsepp száguld rajtam. Rekedt suttogással kérlek, hogy erőteljesebben.

Háromévente nem bírom tovább.

– Így jó! Vegyél körbe, semmisíts meg! Ebben a néhány másodpercben az életem része vagy, akár akarod, akár nem. Kézenfekvő azt mondani, hogy a gyönyörért teszszük. Vajon nem ugyanolyan erős-e bennünk a vágy a felejtésre, a felelősség hátrahagyására? Nem akarok senkinek gyereke, munkatársa, barátja, szomszédja lenni: gerincen felkúszó elektromos kisülés vagyok, csak izom, bőr és kék. Kivéve önmagamból leszek önmagam. Két év alatt negyedszer látlak, és tapasztom be a szád a csúcson, hogy Anya meg ne halljon minket.

Ne változz vissza, kérlek! Még ne távolodj! Nem akarok senkinek a gyereke, barátja, megcsúfolt alkalmi szeretője lenni. Nem akarom újra élesen és szomorúan tudomásul venni, hogy az vagyok. Kézenfekvő azt mondani, a gyönyörért teszem. És te?

Félévente önbizalom-töltőállomás vagyok neked? Felizgat és megnyugtat a látvány, ahogy vergődöm a kezed alatt: minden rendben, tökös legény vagy. Én meg kurva. Egyre jobb a technikám, akkor is belemártalak, belefojtalak az önkívületbe, ha feszülten érkezel. Elvégre csak mechanika az egész: addig kell ingerelni az idegsejteket, míg végigszáguld rajtuk az impulzus. A szerelem csak kémia. Ha elég magányos és kétségbeesett vagy, úgyis mindegy. Egy érintés kell. A végén már szinte bárkié. Ahogy pereg a reménytelen idő, az állataikkal közöszlő hegyi pásztorokat is megértem. Ne mondd, hogy hagyjam abba, meg hogy én ennél sokkal kulturáltabb és mély érzésűbb vagyok. Igazán, kedvesem, igazán? Te is csak gépiesen használsz. Hogy most már tényleg hallgassak? Szakítani akarok. Nem, nem igaz. Nem akarok, csak fogok. Meghalok a testedért, és ami ennél nagyobb baj, a lelkem mélyéből, hiábavalóan szerelmes vagyok beléd. Ezért olyan tökéletes a technikám. Érzem a gondolataidat, látom a képeket, amik szeretkezés közben száguldoznak az agyadban. Így kulturáltabb? Vagy szerelmet emlegetni még veszélyesebb, maradjunk a hegyi

pásztoroknál? Kellenék neked egészen, ha nem lennék mozgássérült? Vagy épp ez tart össze minket, a csöppnyi perverzió, hogy letagadsz, és ezzel megalázol? Nem élvezem a mártíromság keserű ízét? Nem élvezem-e, ami ugyanakkor földre lök és összetör, hogy nincsenek hétköznapijaink? Nem mosom a zoknijaidat, nem veszünk össze a távirányítón, a reggeli felkelés időpontján, a politikai nézeteink különbségén? Nekünk csak ünnepeink vannak, ha csak ránézel a kezemre, felágaskodik. Letagadhatatlanul kellemes a testednek.

Hány fásult házasságban irigyelnének, vagy tartanának erkölcsstelennek, amiért bárhol, bármikor lefeküdnék veled! Átviszlek minden szégyenen, gátláson, mint a múltkor, amikor éppen megvolt. Szinte láttam, hogy feljegyzed a fejedben lévő határidőnaplóba, a hónap melyik hetében kerülj el legközelebb.

Hát mindegyikben, Szívem, mindegyikben. Fogd már fel, hogy szeretlek, és ez elviselhetetlen! Ha nem vagy itt, szavakkal, versekkel, emlékekkel hívlak. Éjjelente belső tűz éget, nem tudom eloltani, csak felszítani egyedül. Ha nem vagy itt, reménnyel teli magányban araszolok át a napokon. Ha itt vagy, és ölelsz, a magány reménytelenségéig sűrűsödik. Megmondtad. Megmondtad két éve a bulin, hogy nem kérsz feleségül. Tudod, hogy minden alkalommal átfut az agyamon, hogy átverlek, és teherbe esem tőled? Harmincnégy éves vagyok. Nem szólnék neked, csak megszűlném. De nincs jogom életre szólítani egy lelket, csak mert szeretlek. Pocsék anya lennék. És valószínűleg perverz. Mert ha magamhoz ölelném, mindig mintha téged is. Nem szülhetem meg azért, hogy két lábon járó élőlényé testesítsem a kínjaimat. Fájsz, drágám! Hatalmasat dobban, ütemen kívül kerül a szívem, ha meglátlak. Várj! Ma, utoljára, én akarok felöltöztetni.

Megsimítom az ágyékokat, amikor felhúrom rá a fehér alsót. Azt is szeretem benned, hogy régimódi vagy, és inget hordasz, nem pólót.

Mindjárt begombolom, arra várok, hogy ne remegjen ennyire a kezem. Becsátolom az öved, amit kibontani szoktam, türelmetlenül. Megpróbálok letérdelni eléd, amíg a zoknidat húzom. Búcsúzó, nem érted? Kérlek, nevezd szerelemnek a pár másodperces elektromos kisülést! Nevezd szerelemnek, hogy mindig kívántál! Mondd, hogy rafinált szerető vagyok, szeretted, ahogy sírtam közben! Mondd, hogy szép emlék maradok, be nem váltott lehetőség. Ne állj dermedten, csak menj, menj, ne segíts felállni, megoldom, nem a te dolgod, nem a te életed! Az enyém, csak az enyém, egyedül, egyedül az enyém...

„Nem hittem volna, hogy megríkatsz. Legalább felsegítettelek volna, de csak álltam bambán. Elfelejtettem hívni a liftet, gyalog botorkálok le a hatodikról. Három emeleten át tisztán hallatsz, ahogy zokogsz. Mindig nehéz volt elszánnom magam, hogy elinduljak hozzád. Jogosnak tartottam volna, ha gyávának nevezel, és nem engedsz be. Amikor megérkeztem, szótlanul álltál az ajtónyílásban, rémület suhant át a tekintetedben, ütemen kívül került a szíved. Mégsem én vontalak ringatón a karjaimba, hogy megnyugtassalak, minden alkalommal te mozdultál először. Félszegen megbújtam a sötétben. Amint megérintettél, kiengedett a görcs, és nemcsak a pillanatnyi.

Lazító lélekfürdő, menedék, önbizalom-töltőállomás voltál. Azért hordok civilben is inget, mert összetart.

Semmi más nem vagyok a bankember-népviselő alatt, mint félelem. Életem legbátrabb mondata az volt, ott a sarokban, mikor a szemedbe bírtam mondani, hogy le akarok feküdni valakivel.

Már egy éve elhagyott a lány, az a reprezentatív. Neki én voltam a sérült. Ennyire szorongani is fogyatékoság. Elhagyott, többek között azért, mert csődöt mondtam az ágyban.

Úgy éreztem, olyasmit vár el tőlem, amihez nem vagyok elég tökös legény. Sürgetés áradt belőle, ahogy közel húzott a szobortestéhez. Megfagytam. Veled sosem.

Te hálás voltál, majdnem alázatos, és nekem ez kell az izgalomhoz. Te tudtad. Azt is, hogy a forró suttogás felér az érintéssel. Nemcsak az a pár másodperces önkívület kellett, hanem a két csók közt elszavalt verssoraid, a gondolataid, a mozdulataidban lekottázott szerelmed irántam. Leginkább az. Gésa vagy, nem kurva.

Fél éve láttalak egyszer átmenni a zebrán a József körút és a Baross utca sarkán. Melléd kellett volna szegődnöm, betagozódni a lépéseid rendjébe, és szótlán kézfogással elmondani. Nem mentem közelebb, hagytalak elvegyülni a tömegben. Nyámnyla alak vagyok, nem támasz. Ha lennének hétköznapiaink, az első nehézségnél elfutnék. Megvetem magam az érzésért, hogy az utcán szégyellnék. Szégyellném a tested másságát. Ugyanazét a testét, amibe négy fal között beleszédülök, amivel ijesztő mértékben válok eggyé, aminek ismerem a pulzálását. Harmincnégy vagyok. Egy-két év múlva elhízott, kopasz és megkeseredett agglegény leszek, aki végképp nem kell a hideg széplányoknak. Talán ugyanígy fogok bóklászni a házatok körül, hogy összeszedjem a bátorságomat. Amikor kinyílik az ajtó, és rémült szemedbe nézek, kivételesen én öllelek majd meg először:

– Szerettem, ahogy sírtál közben. Szép emlék vagy, be nem váltott lehetőség. Nem hittem volna, hogy megrikatsz, Szerelmem.”

FUTÁR ANDRÁS

„Én”-vers (2018)

Futár András vagyok Solymárról, magamról egy kicsit beszélnék most, sok oldalú vagyok, szeretek énekelni, zenélni, színészkedni, fontos nekem az ölelés, az arc puszi és a homlokpuszi.

Nagyon nyitott vagyok és nagyon szeretek beszélgetni, és megnyílni mások előtt is. Kell az összhang, az egység ahhoz, hogy jól tudjunk együtt dolgozni, és kell hit és remény és szeretet, bizalom ezek nélkül nem fogunk tudni jól együttműködni sem!

Bennem sok a bánat, keserűség, keresem magamat de nem találok, segítségre van szükségem, hogy magamra találjak, szeretek veletek lenni és nagyon fontosak vagytok nekem.

Nekem a Bárczi maga a nyugalom, akárhányszor a Bárczin vagyok mindig megnyugszom!

Régóta álmodom erről és nem adom fel, küzdök mint egy oroszlán, bár néha tövisek állják az utamat, én vagyok az erősebb, rájuk morgok egyet és átugrom őket, így teszek a Bárczin is.

Vagyis nincs bennem félelem, küzdeni fogok értetek is, és ha kell vért fogok izzadni is, nagyon-nagyon szeretlek titeket.

Tanárnak jó lenni a Bárczin, participatív kutatótársnak is jó lenni, sokkal boldogabb vagyok a Bárczin, mint voltam és sokkal erősebb lettem ettől és megtaláltam a helyemet.

A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógia Karon dolgozni nagy dolog és megható is. Egy álmom vált valóra azzal, hogy veletek lehetek a Bárczin.

„RITKÁN FESTEK EMBERI ALAKOKAT, NEM IS KELL AHHOZ, HOGY RÁJÖJJÜNK,
AZ EMBER NÉLKÜLI NEM JELENT EMBERTELENT.”

„AZ ÖNMAGAMMAL VALÓ KONFLIKTUSOK BENNE VANNAK A MUNKÁIMBAN,
VALLOMÁSOK SOROZATÁT VISZEM FEL A VÁSZONRA, MELYET FELVÁLLALOK.
MINDEN ALKOTÁS HORDOZZA ALKOTÓJÁT, HÍVEN TÜKRÖZI EGYÉNISÉGÉT, EZ
NÁLAM SINCS MÁSKÉNT.”

A LÉLEK VIRÁGAI (FERENCZ J. RÉKA)

Nézem a vakokat... és azokat, akik őket nézik

VAK – vág a V, akaratos az A és kemény a K. Három hang, három betű, és a legtöbb ember borzong, ha meghallja a szót, amit a vé, az a és a ká ártatlanul egymásba fonódva alkot. És fél, hogy egyszer róla suttogják majd mások. Halk szigorral, szinte egyenként ejtve a három hangot, ütik homlokára, hátára a végleges, lemoshatatlan bélyeget, hogy aztán magába fordulva tudomásul vegye, képtelen megszabadulni a hangsortól, mert az akár sunyin suttogva, akár vadul vartyogva róla szól. Ezzel a szorongással, és a látás képességének biztonságot adó fölényével határolják el vagy határozzák meg magukat általában az emberek, ha véletlenül látóterükbe kerül valaki, aki nem lát.

Én is félek. Azt hiszem, ennek inkább a megvakulás valószínűsége az oka, nem a kasztba bélyegzés, hiszen a vak emberek természetes részei az életnek. Gyerekkoromban is így volt ez, már csak azért is, mert igazából fel sem tűnt, hogy a körülöttem lévők közül a legtöbben nem látnak. Mert én is úgy képzeltem, ahogy sokan mások képzelik, írják, festik, hogy aki nem lát, előretett kézzel, bizonytalanul tapogatja a mindenséget. És valahogy mégsem ezt láttam. Hanem a finom mozdulatokat. A biztonságot. A büszkeséget. A ragyogást. A szaladó kezeket a zongorán, gitáron. A kitaratást, az elszántságot. A logikus gondolkodást. A rendet. Rájöttem, hogy szeretném, ha befogadnának, mert sok mindent tanulhatok meg tőlük. De ez csak részben történt meg. Voltaképpen mindig kicsit kívül maradtam, és most innen, a partvonalról nézem a megbámultakat, és a nézőket, írom, ami eszembe jut, amit látok, és amit egy életre megtanultam a vakoktól, például, hogy a bizalomnak, barátságának nincs köze a látáshoz.

Nézem az ismerős arcokat. Azoknak a barátaimnak az arcát, akik nem látnak, és kénytelenek voltak megszokni a három hang borzongató csengését. Meg a rájuk szórt, ám róluk egyáltalán nem szóló szófordulatokat, állandó jelzőket, metaforákat, szólásokat. Például, hogy a szem a lélek tükre. Egyszer valaki, akit barátomnak hittem, azt mondta: én nem is tudom, hová tegyem a lelkedet, mert nem tükrözi a szemed. Ennyi. Persze, nem lettünk barátok, és ha ez a lelkem tükrének bepárásodása miatt történt, hát lelke rajta, nem bánom.

Én sok vak ember lelkének ismerem apró részecskéit. Kiét többé, kiét kevésbé. Néhányan közülük jó barátaim. Jól látom a hályogos vagy alig kifejlődött szemükben is a lelküket. És a műszemről sem feltételezem, hogy műlelket tükröz. A sokféle szemben jól látom sokak – hiábavaló – küzdelmét. Hátborzongató. Talán jobb is, ha a szem nem tükrözi... Mert ez a küzdelem olyasvalami, amivel nem szívesen néz szembe az ember. Pedig nekünk, akik lelkének titkait az eltorzult szem pajzsként védi – elvileg, törvényileg – semmiért nem kell jobban küzdenünk, mint éplátású tár-

sainknak. Nyitott kapukat döngetünk, ha éppen be akarunk menni valahová, ahol, úgy reméljük, szükség van ránk.

A gyakorlat persze egészen más. Többnyire nem kér belőlünk a világ. Fél felismerni bennünk saját törékenységét, tökéletlenségét. Nemonddmegsenkinek-suttogásokból hallom, hogy nincs ránk szükség a vakok iskoláiban sem, például. De mért is kellene bezáródnunk a nekünk tulajdonított vagy a számunkra kijelölt világba? Ki dönti el, hogy merre és hová mehetünk? A legtöbben mások által megírt forgatókönyv szerint élünk. Ketrecebe vagy kasztba zárt szereplői vagyunk a világnak. Részben a sajátunkénak is. Többnyire azért, mert a vakság a tudatlanság szinonimája. Következésképpen, a látás a tudásé. Aki lát, az tud. A látás főlénye minden helyzetben uralja az életünket. Akkor is, ha nem jelent tudást.

Igaz lelkemre mondom, én eddig még sosem éltem vissza a vakok között azzal, hogy valamennyit látok, pedig király lehettem volna, hiszen vakok között voltam-vagyok félszemű... Nem azért nem vagyok király, mert érdemtelenül és becstelenül lenne jogarom és koronám, és mert félek a kénköves pokoltól, hanem mert vak barátaim, ismerőseim legtöbbszörrel együtt nőttünk fel, megtanultuk, és jól emlékszünk ma is, miben számíthatunk egymásra. Ki ebben jó, ki abban. Amikor gyerekek voltunk, ügyesen száguldoztunk a jól ismert folyosókon, zongoracellákban, tomaterebben, udvaron. Nyoma sem volt a látás főlénye miatti kiszolgáltatottságnak. Nem voltunk minden nap másoknak kiosztott feladat, mint sokan azok közül a vak gyerekek közül, akiket a többségi iskolák gyakran kénytelenek megtúrni, mert mindenki abban bízik, nem lesz semmi gond, ha vakok és látók elég korán kezdik az együttélést.

Emlékszem, amikor a negyedik osztályt befejeztem, az évváró után elmentünk a szüleimmel a gyengénlátók iskolájából a vakok iskolájába, hogy megnézzük, hova járok majd ötödiktől. Gyönyörűen ragyogott a kora nyári nap. Becsöngettünk az óriási kastélynak tetsző épületbe. Lajos bácsi, a portás nyitott ajtót, és azzal vigasztalta kétségbeesett szüleimet, hogy ebben az iskolában vak tanárok is tanítanak. Végtelen tisztelet és csodálat áradt belőle. A szüleim pedig talán először reménykedni kezdtek, hogy belőlem is lehet valaki. Ott, akkor elmosódtak a látáson alapuló különbségek ember és ember között. És attól a perctől kezdve van ez így az én fejemben. Megváltoztathatatlanul.

Ez persze nem jelenti, hogy látónak tekintem azt, aki nem lát. Álságos, hazug lennék hozzá is, magamhoz is. Mert nem az tesz éplátásúvá valakit, hogy sem ő, sem közvetlen környezete nem hajlandó tudomást venni a vakságról. A nemtudásnak nincs köze a nemlátáshoz. De a jövőbe sem lát az, aki a jelent nem látja. Épp annyira vagyunk misztikusak vagy jók és rosszak, mint bárki más. És persze... nem vagyunk egyformák. Köztünk is vannak mindentudó diktátorok, puhatestű, mindenkihez igazodó elvtelenek, önjelölt szakértők, kiskirályok. És vannak kreatív, mégis szárnyszerű álmodozók. Talán ők vannak a legtöbben.

De: nincsenek például színészek, írók, rendezők, zeneszerzők, riporterek, szerkesztők. Ezért többnyire szűk közegben vagy baráti körben játszunk színházat, írunk, saját magunkat rendezzük, saját elképzeléseinkre hagyatkozva, egyre kevesebben zenélnék, és főleg inkább a vaksághoz kötődő élményekről kérdezzetnek azok, akik riportereknek remélik magukat, néhányan pedig saját újságjukat szerkesztik. Más kontextusban nincs esélyünk. Csak nagyon keveseknek adatik meg, hogy bebocsátást nyernék az alkotók világába.

Azért vannak páran, akik – szerencsére – a tehetségen túl, családi hátteret is kapnak a kibontakozáshoz. Mi, a többiek meg csak reménykedünk. És alkotunk. Ki jót, ki középszerűt, ki rosszat. Ahogy és amiből tud. Mi mást is tehetnénk? Szőnyeg alá söpört élethelyzetekből rakjuk össze azt a képet, ami – szerintünk – teljesebbé, élhetőbbé teheti a világot. Mert vannak élményeink és ötleteink. Mert tudunk valamit. Valamit, amit mi tudunk. Csak mi. És szívesen adjuk anélkül, hogy rákényszerítenénk bárkit, hogy eljåtssza a mi életünket.

Nem érzékenyítünk, hiszen így is túlérzékeny, szinte allergiás ránk ez a már amúgy is megnyomorított társadalom. Az érzékenyítés persze ettől még nagy divat. Szerintem a megélhetést kereső középszerű találta ki. Félrevezető, de ez a játék is része a fogyasztósbiznisznek. Ha átéled – átérzed! Micsoda marhaság! Úristen! Kinek jövedelmező, kinek kevésbé. Olyan biznisz, ahol nyoma sincs a méltóságnak. Vagy inkább, hogy senki ne bántódjon meg: láthatatlan a méltóság. Ez az érzékenyítésnek nevezett ön/ámítás egy szálnalmas kísérlet az elfogadást remélő törekvések közül.

A másik meg a használati utasítás, avagy a csokorba szedett tanácsok, amelyekből megtudható, hogy hogyan „bánjanak velünk”, „kezeljenek” esetleg manapság egyre gyakrabban: „segítsenek meg” minket”, „vigyenek” ide vagy oda. Alárendelő szavak, kifejezések, hozzáállás. És a legtöbb nemlátó szerint nincs semmi különös ezekben a szavakban. Negatív üzenet meg pláne nincs. Hát nem tudom... én azt gondolom, veszélyes minden alárendelő szó, mert tárgyakká merevít valamennyiünket. Ide-oda mozgatható, szálni való, leselejtezett bábokká.

Én, aki az átkos rendszer speciális iskolájában voltam gyengén-, majd aliglátóként általános iskolás, senkit sem „megsegíték”, senkit sem „viszek” sehova. Mi együtt megyünk, azaz, hogy valamikor együtt mentünk. De azt hiszem, amerre most legtöbben mennek, arra az ösvényre talán a megfelelési vágy kényszeríti őket. Ott pontosan úgy festenek, ahogy őket festik. Emelt vagy lehajtott fejjel, merev, ijesztő, élettelennek látszó arccal, előre tartott kézzel, segítséget remélve és elvárva tapogatóznak a semmibe. Nyoma sincs semminek abból, ami, néhányunk szerint a befogadásra való törekvést jelenti. A finom mozdulatoknak, az elszántságnak, a ragyogásnak, a méltóságnak, a szerepvállalásnak. Csak a büszkeségnek, a határozottságnak, a vakság áruba bocsátásának, és ahogy kérnek és kérnek. Nekik ez is kell, az is jár, hogy élni tudjanak. Hogy aztán mit kezdenek vele vagy hogyan forgatják vissza, arról vakok is, látók is legtöbbször hallgatnak.

Fáj ez nekem. Nagyon fáj. Fájnak az ünnepi beszédek hanyagul egymás mellé szórt szavai, meg a szuperhősök magamutogató felkészületlensége, a megkopott minőség szürke, omladozó tornya. Fáj, mert néhányan eddigi életünk minden percében igyekeztek elérni, hogy a vé várakozással teli, az a alapos és a ká kedves vagy esetleg következetes legyen, amikor azt halljuk: vak.

Tehetetlenül nézem, ahogy távolodnak egymástól látók és nemlátók. A vakok lassan, egymásba kapaszkodva, egymást támogatva mennek egyre messzebb tőlem is abban reménykedve, hogy minden lépés közelebb viszi őket az éplátásúak felé. Hiába próbálunk utánuk szólni több ezredszer is, nem hallják, mert büszkeségtől hangos beszélgetésükön nem jut át egyetlen kívülről jövő hang sem. Pedig nagyon szeretném megmondani nekik, hogy amerre most mennek, annak az útnak a végén egy szakadék tátong.

Gondolatok a „másság”-ról és az elfogadásról saját történetem kapcsán

„... el kell fogadnunk a testünket, a testi életünket a fogamzástól a halálig.”
(Susan Wendell, 2011: 161)

Susan Wendell *Az elutasított test* című könyvének „olvasása igazi intellektuális kaland” – fogalmaz ajánlójában Hernádi Ilona (Wendell, 2011). Számomra ezen túl – saját történetem szűrőjén át nézve – megérintő, megrázó és felemelő élmény volt.

Egy vidéki városban születtem, várva várt első gyermekként. Szüleim ekkor még nem sejtették, hogy kislányuk egy viszonylag ritka genetikai betegséggel, örökletes spherocytosissal (ejtsd: szferocitózis) jött a világra.

A tünetek lassan alakultak ki, és az orvosok is leginkább a sötétben tapogatóztak. A diagnosztizálás nehézségeit mutatja az is, hogy betegségem egyik fő tünetét, a sárgaságot összetévesztették a fertőző májgyulladás okozta sárgasággal és leoltották hepatitis ellen a fél települést mire rájöttek, hogy nem fertőzők. Egészen a városi klinikáig kellett mennünk, hogy a pontos diagnózist valaki végre felállítsa. Ott jöttek rá, hogy egy hematológiai kórképről van szó. Az orvos próbálta kíméletesen közölni a tényeket, de elfelejtette, hogy a szüleim nem hematológusok, így félig latinul beszélt (spherocitózis, hemolízis, anémia, tranzfúzió, splenectómia, autoszomális domináns). A mamám szerint, ha magyarul mondta volna sem értette volna meg, mert csak annyit fogott fel az egészségből, hogy gyógyíthatatlan és öröklődik.

Miután felocsúdtak a kezdeti sokkból, megértették, hogy a vörösvértest membránjának károsodása okozza a problémát. Emiatt a vörösvértestek idő előtt elpusztulnak, így nem tudják kellő ideig szállítani az oxigént a szervezetben. A hirtelen fellépő, nagyfokú vörösvértest-szétesésből származó anyagokat a máj nem képes feldolgozni, ezért sárgaság jelentkezik a bőrön és a nyálkahártyán. A csontvelő pedig nem tudja időben pótolni a szétesett vörösvértesteket és vérszegénység alakul ki. A fizikai megterhelés, a betegségek, a fertőzések, a nagy meleg és a kiszáradás fokozzák a vörösvértestek szétesését. Ezen kívül a lép fokozatosan növekszik, amit idővel ki kell majd venni. Többször lehet szükség vérértömlesztésre és 50%-ban biztosan tovább öröklődik.

Azzal, hogy hematológiai gondozott lettem, egy egész életre szóló életmódra rendezkedtünk be. Folyamatosan jártunk vérvételre és igyekeztünk elkerülni az állapotom romlásával járó helyzeteket. Gyerekként én annyit éreztem az egészségből, hogy 'más' vagyok, mint a többiek. Az óvodában/iskolában sárgás bőröm miatt, a hematológiai gondozóban pedig göndör fűtjeim miatt lógtam ki a többiek közül. (Később

tudtam meg, hogy ők leukémiások voltak.) Nem voltam sem igazán egészséges, sem igazán beteg.

14 éves koromban – ahogy az orvosok azt megjósolták – egy hasi műtéttel el kellett távolítani növekvő lépemet. Kamasz lányként ez a műtét olyan nagy fizikai és pszichés megrázkódtatás volt, amit csak nehezen tudtam feldolgozni. Betegségem ekkor tudatosodott bennem. Andrew Solomon *Szeress, bármi történéjk* című előadásában az elfogadásnak három szintjét említi: az önelfogadást, a családi elfogadást és a társadalmi elfogadást (Solomon, 2013). Hosszú időre volt szükségem, mire el tudtam fogadni saját testi állapotomat, s a tényt, hogy gyógyíthatatlan betegséget örökíték. A folyamatot nehezítette, hogy a műtét és a betegség tudatosodása éppen kamaszkoromban történt, mely az identitás kialakulásának életszakasza. Miért pont velem történik ez? Kinek fogok így tetszeni? Hogyan lesz így családom?

Cheryl-Marie Wade az önérvényesítésről szóló filmjében így fogalmaz: „mindent meg kellene tennem azért, hogy ne tűnjek fogyatékosnak, el kellene rejtennem azt”, majd példaként említi Rooseveltnél, akit soha nem mutattak fogyatékosnak (Wade, 2012). Susan Wendell (2011) szerint is, aki teheti, többnyire mindenki elől igyekszik elrejtetni fogyatékoságát. Én hozzátenném, hogy nemcsak fogyatékoságát, hanem bármilyen (testi) hibáját igyekszik elrejtetni az ember, ahogyan azt én is tettem az életem részét képező gyengeséggel és fáradékonysággal, illetve a hasamon éktelenkedő műtéti heggel. A miéltre pedig szintén Wendell (2011) és Wade (2012) adja meg a választ: „...a legtöbb férfiuralta kultúrában a nőket inkább a testük alapján ítélik meg” és a „társadalom tagjainak a halált tagadó fiatalság, egészség és testi tökéletesség elvárásainak kell eleget tennie.” Hosszú utat tettem meg az önelfogadás útján, mire képesnek éreztem magam értékesnek látni.

A párválasztás kérdése újabb próbatételek elé állított. Sok kudarc ért. A saját bőrömmön tapasztaltam meg, hogy az emberek mennyire képesek idealizálni a testet. Aki nem tudta elfogadni a műtéti hegemet, azt már be sem avattam betegségem további részleteibe. Sokáig úgy éreztem, hogy nincs is jogom ilyen mértékben befolyásolni egy másik ember életét. Talán jobb lenne, ha nem is akarnék saját családot. Csak így tudnám megszakítani a hibás gén öröklődését... Szerencsére ennél a depresszív gondolatmenetnél erősebb volt bennem a „normális” életre való vágy.

Végül sikerült rátalálnom arra a csodálatos emberre, aki képes volt elfogadni annak, aki vagyok. Eleinte – ahogyan arról Solomon is beszél – természetesen tartottam attól, hogy hogyan fog majd a választott családom elfogadni (Solomon, 2013). Akarnak-e egy állandó gyengeséggel és fáradtsággal küzdő beteg nőt fiuk mellé? Képesek lesznek-e elfogadni, hogy unokájuk is beteg lehet? Aggodalmaim hamarosan elmúltak, mert új családom tagjai is feltétlen elfogadással fordultak felém.

A gyermekvállalás felelős döntés, kiváltképp a mi esetünkben. Mindent mérlegre tettünk: az 50% esélyt, azt hogy alapvetően „minden szülő meg akarja védeni a gyereket a betegségtől” (Solomon, 2013), a betegséggel kapcsolatos saját testi és lelki tapasztalataimat és a gyermek iránti mérhetetlen vágyunkat. Ez utóbbi azonban mindent felülírt és hamarosan gyermekáldás elé néztünk. Minden rendben zajlott. Sem a várandósság, sem a szülés nem rontott hematológiai állapotom, amit – ritka betegség lévén – nem tudhattunk előre. Az is hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy gyermekünk örökölte a spherocytosist... és innentől már ismerős a történet.

Andrew Solomon szerint csodálatos azt látni, hogy „mennyi értelmet találnak az emberek sérült gyermekük nevelésében” és „mennyi szeretet van jelen, még akkor

is, amikor minden, ami csak tud, elromlik.” Hiszen „az a szeretet, amit a gyermekeid iránt érzel, különbözik bármilyen érzéstől a világon” (Solomon, 2013).

Három év múlva újból vállalkoztunk a nagy csodára, és a történet is újból megismétlődött. Ennek ellenére egy pillanatra sem bántuk meg, hogy a gyermekvállalás mellett döntöttünk. A szeretetteljes anya/apa-gyermek kapcsolaton kívül egy különleges kapocs „a különbségeink, és ahogy kezeljük azokat, az tart minket össze” (Solomon, 2013).

Mindkét gyermekem esetében a betegség enyhébb fokban jelent meg, kevésbé korlátozza őket a mindennapi tevékenységeikben. Például nem annyira fáradékonnyak, mindketten tornázhatnak, sportolhatnak. Nagyobbik gyermekem már átesett a lépeltávolításon egy kíméletesebb, hasfal felnyitása nélkül végzett (laparoszkópiás) műtéttel, kisebbik gyermekemre még vár ez a megpróbáltatás. Betegségük egyensúlyban van, mindketten jól vannak.

Visszatérve Solomon (2013) elfogadásról elmondott gondolataihoz, saját tapasztalatom a társadalom elfogadásáról kettős. Volt olyan iskolai testneveléstanárom, aki nagyon nehezen értette meg, hogy – bár nem látszik rajtam semmi – nem véletlenül vagyok testnevelésből felmentve. Mindenáron ki akarta próbálni, hogy hány nagypályán futott kör után esek össze hemolitikus sokk miatt. Pozitívum pedig, hogy eddigi munkahelyeimen jól tolerálták betegséget, és az azzal járó fáradékonyságomat. Jelenleg is úgy alakíthatom munkahelyi elfoglaltságom, hogy tudjak pihenni köztük, ha szükséges.

Susan Wendell azt tapasztalta, hogy „a saját testi és mentális korlátaikat konkrétan és élénken megélt emberek, vagy akik saját élettapasztalataik alapján megértik, hogy nem uralhatnak és nem irányíthatnak mindent, még a számukra legfontosabb dolgokat sem, azok sokkal nyitottabban közelednek fogyatékossgal élő társaikhoz, és kevésbé hajlamosak arra, hogy 'másoknak' tartsák őket” (Wendell, 2011: .61.) Számomra például magától értetődő volt, hogy segítő hivatást válasszak.

Susan Wendell (2011) szerint a fogyatékossgal élés tapasztalásait értéknek kellene tekinteni és be kellene építeni a kultúrába. Hiszem, hogy e saját testtel kapcsolatos tapasztalataink nélkül sem én, sem gyermekeim nem lennénk azok, akik vagyunk.

Susan Wendell *Az elutasított test* című könyvének gondolatai különösen nagy hatással voltak rám. A szerzőnő fogyatékossgátörténetét olvasva nemcsak újraéltem saját betegségtörténetem, hanem segített átgondolni, újraértelmezni a 'mássághoz', a betegséghez, a fogyatékossgához való viszonyomat is.

Felhasznált irodalom

- Solomon, A. (2013). *Szeress, bármi történjék*. TED film. Retrieved from: https://www.ted.com/talks/andrew_solomon_love_no_matter_what?language=hu#t-144959
- Wade, Cheryl Marie (2012). *Tools for change. A változtatás eszközei*. Film. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=-zb4MOZZtzo>
- Wendell, Susan (2011). *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékossgáról*. Fordította Vándor Judit. Budapest: ELTE BGGYK – ELTE Eötvös Kiadó.

Kritikai fogvatékosság- tudomány

Alábbi írásunk a tudományról szóló vita indítását célozza.

Mi számít tudománynak és mi nem? Ki határozza meg, hogy mi tekinthető érvényes tudásnak? Hogyan jutunk tudáshoz? Ki veti fel a problémákat? Ki kutathat és ki helyett? Vajon létezik egy tőlünk független ésszerű, szabályszerű, objektív valóság, aminek a felfedezésére, leírására törekszik a tudomány? Mit jelent, hogy a marginalizált csoportok tagjainak episztemikus privilégiumuk van? Vitaindítóként rovatunkban a fenti kérdések kapcsán az egységességében is sokszínű (kritikai) fogvatékosság-tudományról közlünk egy rövid írást. Az írás alapja az *Az esélyegyenlőségtől a Tairgetoszig?* NKFIH/OTKA 111917 kutatási projekt *Kutatási Zárótanulmányának* egyik fejezete, melynek itt szerkesztett, kis mértékben módosított változatát közöljük. Megírásában a projektben részt vevő kutatócsoport (ELTE BGGYK, FOTRI) valamennyi tagja részt vett, név szerint: Antal Zsuzsanna, Heiszer Katalin, Hernádi Ilona Ph.D., dr. Hoffman István Ph.D. (a zárótanulmány társszerkesztője), Horváth Péter (kutatásvezető-helyettes) dr. Jakab Nóra Ph.D., Katona Vanda Ph.D., Kolonics Krisztián, Könczei György D.Sc. (kutatásvezető), Kunt Zsuzsanna (kutatási asszisztens 2015-2016), dr. Mikola Orsolya (kutatási asszisztens 2017), Sándor Anikó, Steinbach Éva m.v., Szücs Marianna Ph.D.

Mi ez?

Az elmúlt évtizedekben új kritikai episztemológiák, úgynevezett „tanulmányok”, (*media, postcolonial, feminist, race, animal* stb. *studies*) alternatív jelentések megfogalmazásával próbálták újradefiniálni, újraértelmezni a világot és benne az embert. Ezek a kritikus ellendiskurzusok létrehoztak egy új multi- (több tudományterület tudásából merítő), inter- (a tudományterületek határait átlépve a tudásokat ötvöző) és transzdiszciplináris (tudományterületeket átívelően új tudást, keretet létrehozó) megis-

merési és cselekvési rendszerű kritikai diszciplínát, a kritikai társadalomtudományt, ahol a tudomány és a cselekvő szándék egyszerre van jelen. Ennek egyik fontos részterülete a fogyatékoságtudomány (*disability studies*), amely a fogyatékoság és az épség dinamikus egymásra hatásának, illetve a fogyatékoságelutasításnak, a fogyatékos személyek társadalmi kirekesztésének feltárására és komplex fogalmi megértésére törekszik. A különféle kritikai társadalomtudományoknak, közülük a fogyatékoságtudománynak is, jelentős szerepük van abban, hogy a nyugati tudomány alapvető episztemológiai, megismerést célzó kategóriái megrendültek, hiszen folyamatosan megkérdőjelezi, destabilizálja a hagyományos központi fogalmakat (pl. tudás, ember, hatalom, igazság), s ezáltal a felvilágosodás racionalista hagyományán nyugvó modernizmus kritikáját fogalmazza meg (Braidotti, 2007).

A fogyatékoságtudomány mint kritikai társadalomtudomány a posztmodern és posztstrukturalista elméleti teréhez illeszkedik, s mindig a megélt tapasztalatokhoz kapcsolódik és az elnyomást is átélő emberek ismeretét, tudását kívánja elméleti keretbe illeszteni. A posztmodern (Habermas, Lyotard, & Rorty, 1993; Rorty, 1994) szakít a pozitivisták ismeretelméleti hagyománnyal, amely szerint a valóság egy és megismerhető. Azaz e szerint az elgondolás szerint nincs egyetlen igazság, nem tudjuk biztonsággal megmagyarázni a világot, s ezzel a posztmodern a korábbi tudományosság elfogadott kereteit, fogalmait, referenciapontjait képlékenyen nyíé teszi. A sokszínűség, az alternatív diskurzusok által jellemezhető posztmodern (mint felfogás/filozófiai irányzat/ gondolkodásmód) új értékek megalkotásával, állandóan változó, sokféle értelmezést megengedő, polifón, többszólamú tudásokat kapcsol össze.

A posztmodernnel szembeni kritikák keresttüzében éppen ez az egységesítő gesztus áll, amely a relativizmus problematikáját veti fel (Butler, 1997). A kritikákban úgy tűnik, mintha az univerzális, egyszólamú tudás egyedüli alternatívája a relativizmus lenne. Haraway (1994) meggyőzően érvel ezen feltevés ellen a szituált tudás megformálásával. A fogyatékoságtudomány messzemenőig illeszkedik ehhez az álláshoz és azt hirdeti, hogy a kritikai tudás részleges, helyhez kötött – ennek megfelelően párbeszédre kész és felelősségtudatos.

[A] relativizmus valódi alternatívája a részleges, helyhez köthető kritikai tudás, mely fenntartja a kapcsolatok hálószerűségének lehetőségét, azaz a politikában a szolidaritást, az episztemológiában a párbeszédet. A relativizmus biztosítja, hogy sehol se legyünk, miközben arra is igényt tart, hogy mindenhol legyünk. Ha minden pozíciót „egyenlőnek” tekintünk, kizárjuk a felelősségvállalást és a kritikai vizsgálódást. A relativizmus tökéletes tükörképe az objektivitás totalizáló ideológiáinak. Mindkettő tagadja a helymeghatározás, a megtestesítés és a részleges nézőpont jelentőségét: mindkettő lehetetlené teszi, hogy jól lássunk. A relativizmus és a totalizálás egyaránt „isteni mutatvány”, amennyiben a Tudományt övező bevett retorikai mítoszoknak megfelelően mindkettő azt ígéri, hogy mindenhol és sehol egyszerre és tökéletesen lát. (Haraway 1994, 129)

A fogyatékoságtudomány radikális kritikát fogalmaz meg a humanizmus „absztrakt-mitikus normatív ember-konstrukciója” (Davis, 2012) és az antropocentrizmus, emberközpontság ellen, s a gyors technológiai fejlődés messze ható társadalmi

következményeinek vizsgálatával, újragondolja a szubjektum megtestesült struktúráját. Ezen elméleti hálózathoz kapcsolódva a fogyatékoságtudomány felülvizsgálja a normalitást, túllép a dualista gondolkodáson, tagadja a humanista univerzális ember fogalmát, hangsúlyozza a fogyatékoság komplexitását, megkérdőjelezi a testetlen, egységes, rögzített, liberális humanista identitásfelfogást, helyette az állandó valakivé, valamivé válás folyamatában lévő decentralizált, megtestesült szubjektum koncepcióval dolgozik. Ebből a nézőpontból a *test* bio-társadalmi entitásként mechanikai, diszkurzív és fizikai is egyszerre.

A fogyatékoságtudománynak fontos alapvetése, hogy az emberkép hagyományos és normatív értelmezésének megkérdőjelezésében, az új, kollektív *poszthumán* alternatívák létrehozásában a fogyatékoságnak óriási szerepe van. Lehetővé teszi, hogy ne binaritásokban (természet/technológia, ember/gép, én/másik, normális/abnormális) gondolkozzunk.

...a fogyatékoság a posztmodern fogalom kvintesszenciája, mert annyira összetett, olyan változatos, annyira kontingens és annyira szituatív. A biológia és a társadalom, az ágens és a struktúra határán foglal helyet. A fogyatékoságot nem lehet egyetlen identitásra leszűkíteni, sokszoros és plurális. (Shakespeare, & Watson 2002: 23)

A fogyatékoságtudomány megköveteli tehát a poszthumán kritikai elemzését. A környezettel, a gépekkel, a nem emberrel való kapcsolat vizsgálata közben olyan fontos kérdéseket tesz fel, mint hogy: mit jelent a genetikai manipuláció, a sejtcseré, az őssejt kutatás idején megszületni, mit jelent reprodukálni, mit jelent maga a születés, a halál? Mit jelent embernek lenni?

A folyamatosan keringő hatalmi viszonyok létezéséről tudósít, Foucault (1990, 1996, 1997) felfogásához illeszkedve az intenzív megfigyelésre és normalizálásra épülő hatalmat elemzi, a hatalom működési mechanizmusainak genealógiáját, hatalmi struktúrák származását, azokat a gyakorlatokat, amelyek során a jelentések egyes rétegei létrejöttek, egymásra rakódtak.

Az etikát kapcsolódásokon alapuló gyakorlatként értelmezi, vagyis nem az egyén morális szándékára fókuszál, hanem a kölcsönösen egymásra ható pozitív nyitottságra, függésre és formálódásra (Braidotti 2007; Könczei, Antal & Kolonics, 2016).

A fogyatékoságtudomány a fogyatékoságot ebben az elméleti keretben képzelel el, amelyet a rugalmasság, lezáratlanság jellemez, amelynek segítségével feltárható a társadalomban működő, a társadalomra kényszerített hatalmi viszonyok és mechanizmusok dinamikája. A fogyatékoságot sokkal inkább társadalmi elutasításként, elnyomásként (diszkriminációként), semmint személyes meg nem felelésként definiálja.

HOGYAN MŰKÖDIK?

Kérdés, látás és kutatómódja multi-, inter- és transzdiszciplináris. Egyrészt nélkülözhetetlennek tartja, hogy különböző diszciplínák tudásbázisát, módszertanát és szemléletmódját valóban ötvözze munkájában (interdiszciplinaritás). Másrészt hirdeti, hogy az új ismeretek új megközelítési módokat igényelnek, ezért a tudományok

határainak újrarajzolására és innovatív megközelítések és tartalmak integrációjának fontosságára hívja fel a figyelmet a kölcsönös és komplex megismerés eléréséhez (transzdiszciplinaritás). Transzdiszciplinaritását bizonyítja, hogy egyik aldiszciplínája a feminista fogyatékoságtudomány önálló kutatási területté vált (Garland-Thomson, 2005).

Kutatásaiban az ötvözött kutatási metodológiák, a módszertani pluralizmus használata mellett teszi le voksát. Ismeretszerzésében elsősorban kvalitatív és participatív, emancipatív, inkluzív kutatási technikákat alkalmaz. Kutatásaiban és elméletalkotásában egyaránt, a „semmit rólunk, nélkülünk” elv premisszájával azonosulva nélkülözhetetlennek tartja a fogyatékoság létélményét megtapasztaló emberekkel való együttes, kölcsönösen reflektív munkát. Ez az együttműködés különböző szinteken, akár a kutatási design megtervezésétől a kutatási eredmények elemzéséig és disszeminálásáig is tarthat. Az egyéni megélések, életnarratívák kvalitatív technikákkal történő megismerésén túl a kvantitatív adatszerzési módszerek alkalmazását is relevánsnak tartja, a folyamatok komplex megismerésére irányuló tevékenysége részeként vizsgálódásainak szerves elemeként kezeli. Munkája minden lépésében és tervezésében egyenrangú, de nem azonos szerepű résztvevők együttműködését célozza, amely alapkővének tekinti a kölcsönös tisztelet folyamatos meglétét (Barnes, 2009; Marton, & Kőnczei, 2009; Heischer, Katona, Sándor, Schnellbach, & Sikó, 2014).

Kritikus és önkritikus gondolkozásmódja szétválaszthatatlanul összefonódik állandó reflexív és önreflexív, elemző tekintetével. Reflexivitása elsősorban saját tevékenységére irányul: ez által törekszik a „Saját” és a „Másik” mélyebb, pontosabb megismerésére, önmaga fejlesztésére, eredményei érvényességének legitimálására. Kritikussága nem a „valódi válasz”-ra találás lehetetlenségének hirdetését, hanem a kérdés fontosságát eredményezi, és a tettek aktualizálását hangsúlyozza (Hughes, 2007).

MI A CÉLJA?

A fogyatékoságtudomány tevékenységében nem elégszik meg a megismeréssel, elemzéssel, leírással és az eredmények közzétételével. Változtatni, hatni akar. Munkája ezért elkerülhetetlenül értékek mentén pozicionált, ezért politikai. Célja olyan fogalmi rendszer kidolgozása, amelynek a segítségével lehetővé válik a társadalmi folyamatok, hatalmi dinamikák és kulturális jelentések elemzése, progresszív társadalmi változás elérése: inkluzivitás, esélyegyenlőség, emancipáció, hozzáférhetőség. Egyéni szinten pedig célja az önrendelkezés, önérvényesítés, önmegvalósítás, érdekérvényesítés, *empowerment* és jóllét.

Önrendelkezésen (*self-determination*) azt a szocio-kulturális meghatározottságú konstruktumot értjük, ami az embermivolt velejárója, attól elválaszthatatlan szükséglet és emberi jog. Kizárólag szociális kontextusban, a másik emberrel való dinamikus egymásra hatás révén értelmezhető. Reflektál arra, hogy az egyén elsődleges okozója és főszereplője lehet-e saját életeseeményeinek, és összefüggésben áll az életminőség jelenségével (Wehmeyer, 2005; Theunissen, 2009; Weingärtner, 2009). Az önrendelkezés az embermivolt velejárója, az embert meghatározó alapvető momentum. Az önérvényesítés vagy önképviselet (*self-advocacy*) az önrendelkezés és az *empowerment* egyik fontos építőköve. Alap gondolatát az adja, hogy az érintett

személyek a saját életüket érintő kérdésekben nem helyettesek útján, hanem a maguk nevében kívánnak megszólalni és döntéseket hozni (Theunissen, 2001; Hatos, 2012). Az önérvényesítő mozgalom lényege, hogy a fogyatékossgal élő emberek tanulnak a jogaikról és aktívan kiállnak azok érvényesüléséért, ami erős társadalmi szerepvállalással jár.

Az elméletek és a gyakorlat összekapcsolása során a gondolkodás és nyelvhasználat dekonstrukcióját, az egyéni tapasztalat megosztását tartja nélkülözhetetlenek. Premisszája, hogy kizárólag az érintett emberek számára releváns területeken dolgozik.

Felhasznált irodalom

- Barnes, C. (2009). Egy évtized változásai: Reflexiók az „emancipatív” fogyatékossgakutatásra. Fordította: Vándor J. *Fogyatékossg és társadalom*, 1(1), 13–22.
- Braidotti, R. (2007). *Egy nomád térképei*. Fordította: Vándor J., Agárdi I. Budapest: Balassi Kiadó.
- Butler, J. (1997). Esetleges alapok: A feminizmus és a „posztmodern” kérdés. Fordította: Örlősy D. *Thalassa* 8(1), 11–31
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Davis, L. J. (2012). *The End of Normal: Diversity, Disability and Neoliberalism*. Lecture. New York, NY: ESA Conference.
- Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés*. Fordította Fázsy A., Csűrös K. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Foucault, M. (1996). *A szexualitás története. A tudás akarása*. Fordította: Ádám Péter. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Foucault, M. (1997). A szubjektum és a hatalom. Fordította Kis A. A. In Kis A. A., Kovács S., Odorics F. (Eds.), *Testes Könyv II.* (pp. 267–293). Szeged: Ictus és JATE.
- Garland-Thomson, R. (2005). Feminist Disability Studies. *Signs*, 30(2), 1557–1587. <https://doi.org/10.1086/423352>
- Goodley, D. (2017). *Disability studies: An interdisciplinary introduction*. London: Sage Publication.
- Habermas, J., Lyotard, J. F., & Rorty, R. (1993). *A posztmodern állapot*. Fordította Angyalosi G. és munkatársai. Budapest: Századvég.
- Hatos Gy. (2012). *Életkilátás – életkísérés az értelmi akadályozottsággal élőknel*. Budapest: ELTE-BGGYK.
- Heiszer K., Katona V., Sándor A., Schnellbach M., & Sikó D. (2014). Az inkluzív kutatási módszerek meta-szintű vizsgálata. *Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció*, 3, 53–67.
- Haraway, D. (1994). A szituációba ágyazott tudás. A részleges nézőpont a feminista tudomány-felfogásban. Fordította Zentai V. In Hadas M. (ed.): *Férfiuralom: Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról* (pp. 121–142). Budapest: Replika Kör. 121–142.
- Hughes, B. (2007). Being disabled: Towards a critical social ontology for disability studies. *Disability & Society*, 22(7), 673–684. <https://doi.org/10.1080/09687590701659527>
- Könczei Gy., Antal Zs., & Kolonics K. (2016). Kérdések a módszerről, avagy tapasztalati adalékok a participatív kutatás elméletéhez és gyakorlatához (OTKA 111917K). In Keresztes G. (ed.), *Tavaszi Szél 2016. Tanulmánykötet. IV. kötet* (pp. 255–265). Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége.
- Marton K., & Könczei Gy. (2009). Új kutatási irányzatok a fogyatékossgatudományban. *Fogyatékossg és társadalom*, 1(1), 5–12.
- Rorty, R. (1994). *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Fordította Boros J., Csordás G. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Shakespeare, T., & Watson, N. (2002). The social model of disability: An outdated ideology? *Research in Social Science and Disability* 2, 9–28. [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80018-X](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80018-X)
- Theunissen, G. (2001). Die Self-Advocacy Bewegung. Empowerment-Bewegungen machen mobil (II). *Behinderte in Familie, Schule und Gesellschaft*, (3–4), 21–28.
- Theunissen, G. (2009). *Empowerment und Inklusion behinderter Menschen*. Freiburg: Lambertus.
- Wehmeyer, M. L. (2005). Self-determination and individuals with severe disabilities: Re-examining meanings and misinterpretations. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30, 113–120. <https://doi.org/10.2511/rpsd.30.3.113>
- Weingartner, C. (2009). *Schwer geistig behindert und selbstbestimmt*. Freiburg: Lambertus.

A NAGY ÁBRÁNDOS (FERENCZ J. RÉKA)

SZEMLE

LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES

Könczei György és Hernádi Ilona (szerk.): *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogytékosságtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez*

Budapest, L'Harmattan, 2016

2002-ben szintén egy könyv ismertetésére kértek fel, amelynek a címe a jelen könyv címének tükörképe volt: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*, Kálmán Zsófia és Könczei György tollából. Ma, kerekén 15 év múlva a fordított cím egyértelműen utal az akkori könyvre és mondanivalójára, de mit is jelenthet ez a megfordítás? Talán azt, hogy bár köztudottan igen sok területen jelentek meg az esélyegyenlőséget szolgáló hivatott törvények, rendeletek, mégis, ha rejtettebben is mint azelőtt, de ma is élnek a kirekesztés különböző formái a szakmai diskurzusoktól kezdve a közgondolkodáson át a megvalósulás gyakorlatáig.

Ha jól gondolom ezt, akkor ez megfelel a szerzők azon kiindulópontjának, amelynek értelmében tudományterületüket a kritikai fogyatékoságtudomány olyan megismerési és cselekvési rendszerének tekintik, amely folyamatos önreflexióval és tételeinek folyamatos újraírásával él a tudományterület fejlesztése érdekében. Ezen feltételezésem ellenőrzéseképpen kezdtem olvasni a könyvet, és sok területen láttam igazolva, bizonyítva a kirekesztés különböző, ma is létező megnyilvánulásait.

De haladjunk sorjában. A 214 oldalas könyv a L'Harmattan kiadó gondozásában jelent meg, igényes kivitelezésben, szinte hibátlan formai szerkesztéssel. Az idézett források a minden fejezet végén megtalálható irodalomjegyzékben szerepelnek.

Szerzői és a szerkesztők 5 éve együtt dolgoznak a Fogyatékoságtudományi Doktori Műhelyben. A 15 éve megjelent könyvvel Könczei György személye jelenti a folytonosságot, kiegészülve Hernádi Ilona szerkesztővel és sok tehetséges fiatal pre- és posztdoktori kutatóval. A könyv 9 nagyobb fejezetén érződik a közös gondolkodás és ennek eredménye az egységes társadalomtudományi, filozófiai, történeti háttér ismeretében, ennek reflektálásában, a közös nyelvhasználatban. Minden fejezetet több szerző írt, ebben is érvényesül az együttgondolkodás. Ez alól csak a munkajog és szociális ellátások jogi szabályozásával foglalkozó fejezetek a kivételek, melyeket csak egy-egy szerző jegyez.

A 12 szerző végzettsége, kutatási területe megfelel a fogyatékoságtudomány azon elvárásának, hogy multidiszciplináris tudományként határozza meg magát. A szerzők között van szociológus, közgazdász, jogász, gyógypedagógus, angol nyelv és irodalom, valamint történelem szakos tanár, informatikus. A több szakmát érintő keret elsősorban társadalomtudományi és nem biológiai. Kitekint a társadalmi, kulturális meggyőződésekre, értékítéletekre, döntésekre és válaszokra a fogyatékos-sággal élő emberekkel kapcsolatban. Különösen fontosnak tartja az érintett személyek „saját hangjának” figyelembevételét, amely a jelen kutatás során is érvényesült. A mindennapi személyes kapcsolatokban, a beszélgetések során, a számukra akár könnyített nyelv elvére épülő kérdőíveken keresztül kívánták ezt biztosítani. Így vált kutatásuk valóban participatív kutatássá. Ez igazán újnak tekinthető a magyar szakirodalomban, bár a gyakorlati terep megnyilvánulásai között a „semmit rólunk nélkü-lünk” elv több társadalmi szervezet munkájában már évek óta elvárás.

A kutatócsoport egy OTKA kutatás keretében állt össze. Nagyon fontosnak tartom azt, hogy egy kutatás megkezdése előtt a fogalmi kereteket, a követett elméleti utakat, a tisztázandó kérdéseket, a feltételezéseket pontosan megfogalmazzák és ezeket minden részutatásban egyformán alkalmazzák. Ez érvényes a megválasztott módszerekre is. Állítható, hogy ez az elméleti előkészítés az egész könyv nagy értéke.

Maga a kutatás, amely több különálló kutatási egységből áll, felfogható úgy is mint az életívét reprezentáló folyamat leírása, kritikus elemzése. Ez mindig az adott téma történeti előzményeinek elemzésével indul, kerülve a merev kronologikus kategóriákat. A fogyatékoságtörténet – hangsúlyozzák a szerzők – a fogyatékos-sággal élő emberek mindennapi életének története, követve azt a megállapítást, hogy „csak az tekinthető embernek, akinek története van”. Ez által válik a történeti szál „arcköz-pontúvá”, „sorsközpontúvá”. Hernádi Ilona, Könczei György, Sándor Anikó és Kunt Zsuzsa foglalják össze, hogy hogyan gondolkodik a kutatócsoport. Fontosnak tartom, hogy nem lépnek fel a mindentudás igényével, hanem hangsúlyozzák, hogy jelen tudásuk relatív és szituációba ágyazott.

Új fogalomként jelenik meg a „fogyatékoságelutasítás” kifejezés – így egybeírva –, ami az angol „*disablism*” terminus értelemszerű megfelelője és a kizárás, a kirekesztés, a hátrányos megkülönböztetés, a lenézés és a negligálás aktusaira vonatkozik. Az új fogalom használatának bevezetését indokolva, Könczei György, Hoffmann Rita és Flamich Mária kifejtik a fogyatékoságtörténeti szempont helyét a kutatásban. Az irodalmi és művészeti területről beemelt példák elemzése igen meggyőzően il-lusztrálja az elméleti kiindulópontot.

Az a feldolgozási mód, hogy a történeti kontextus bemutatását követően az emberi életút állomásait követi a kötet, számomra különösen szimpatikus, hisz magam

is ezt igyekeztem érvényesíteni a most, 2. bővített kiadásban megjelent *Intellektuális képességzavar és pszichés fejlődés* című könyvemben.

Az életút témája a nőiség, az anyaság, a gyermekvállalás kérdésköreivel kezdődik, Hernádi Ilona és Kunt Zsuzsanna feldolgozásában. A *társadalmi nem* fogalmának magyarázata és a feminizmus szempontjából összefoglalt bemutatása, a feminizmus és a fogyatékoságtudomány kapcsolata jelennek meg ebben a fejezetben. Különösen fontosak és meggondolkodtatóak a „tervezhető normalitás”-ról, a géndiagnosztikáról és a prenatális technológiákról írottak.

Az életút következő állomásaként a fogyatékos gyermek elutasításának, örökbeadásának és örökbefogadásának témái kerülnek bemutatásra, Sándor Anikó és Horváth Péter tollából. Milyen körülmények vezetnek az örökbeadáshoz és mi jellemzi azokat a családokat, akik tudatosan vállalkoznak sérült, fogyatékos gyermek örökbefogadására? Fontos megállapításuk, hogy az örökbefogadás sikerességét nem a szülők demográfiai jellemzői határozzák meg, és nem játszik benne szerepet a gyermek támogatási szükségletének mértéke, hanem elsősorban a fogyatékoságot mutató gyermekekkel való megelőző személyes kapcsolatok az igazán motiválók.

Katona Vanda, Heiszer Katalin és Szücs Marianna a következő fejezetben az intellektuális fogyatékosággal élő emberek szülővé válását segítő és hátráltató körülményekről írnak. Ez a fejezet nem csak a szexualitás szemszögéből foglalkozik a kérdéssel, hanem kitekint a férfi és női szerepelvárásokra, az önrendelkezés tanulására, az attitűdökre és szakmapolitikai kérdésekre is. Szakirodalmak feldolgozása, meglévő interjúk másodelemzése segíti a kutatás további kivitelezését.

Jakab Nóra a munkajog és a foglalkoztatás kérdéseit elemzi, Hoffmann István pedig a jogi szabályozást és az elérhető szociális ellátásokat mutatja be a fogyatékoságtudományi szakirodalom szempontjából megvilágítva.

Majd Hernádi Ilona és Könczei György a fogyatékoság és az állampolgári lét kérdéseivel kapcsolatos témákat járják körbe, az alávetettség társadalmi eredetétől az elnyomás arcaig számos kérdést feldolgoznak. Fontos a fogyatékos emberek narratíváinak értelmezése nem csak egyéni szempontból, hanem abban a megvilágításban is, hogy a többieknek, a nem fogyatékos embereknek nyújtott új tudás segít a befogadás feltételeinek megteremtésében. Ezáltal az emberiség kiterjesztést nyer, és az állampolgári lét újragondolása is lehetővé válik. 10 szerző összegzi a vizsgálat tanulságait.

Az utóbbi fejezetek már a felnőttkorra vonatkoznak. Feltűnő, hogy az életúton az iskoláskor, az iskoláztatás kérdése fel sem merül, pedig itt is tetten lehet érní a jogsztás és kirekesztés megmaradt nyomait.

Ennek a kérdésnek az általam feltételezett magyarázatára még kitérek, azonban most szeretném hangsúlyozni, hogy egy igényes, új megközelítésmódokat érvényesítő, több területen kevésbé kutatott témákat érintő könyvet tartok a kezemben, amelyből magam is sokat tanultam. Mindenkinek, szakembereknek, a civil szféra képviselőinek, az érintetteknek, a fogyatékoságügyi mozgalmak és a szülők képviselőinek javaslom megismerését, alapos tanulmányozását, felhasználását az ügy javítását szolgáló küzdelmeikben, tudományos törekvéseikben.

A könyv szerkesztőinek, íróinak pedig gratulálok színvonalas munkájukhoz, a fiataloknak további munkájukhoz sikereket kívánok! A megindult kutatás folytatását pedig érdeklődéssel várjuk!

Itt be is fejezhetném a hivatalos könyvismertetést, de engedjenek meg mégis néhány kritikai észrevételt. Visszatérek az életúton az iskoláskor hiányára ebben a könyvben. Ez a probléma azért is érdekes, mert felveti a gyógypedagógia és a fogyatékoságtudomány közötti hallgatólagos vagy tudományrendszertani alapon nyugvó megegyezés kérdését is. Azt gondolhattuk valaha, hogy a gyógypedagógia főleg az iskoláskorral foglalkozik, a fogyatékoságtudomány meg inkább a felnőtt-korral. Azonban ez az elkülönítés ma már nem állja meg a helyét. Ezt most nem bizonyítom, de ha kell, meg tudom tenni. Más ismérvek alapján kell a két szakma kompetenciáit meghatározni!

Viszont azt gondolom, hogy egymás megbecsülését jelenti és a kritikai szemléletet is erősíti, ha az azonos populációval foglalkozó különböző szakmák egymás területére kitekintenek, tudomásul veszik a másik szakma létezését és kompetenciáit. Magam mint a gyógypedagógia és a gyógypedagógiai pszichológia képviselője mindig nyitott voltam a fogyatékosággal élő emberek problémáival foglalkozó más tudományok felé is. Talán ez elvárható volna a fogyatékoságtudománytól is. Mintha a gyógypedagógia mint tudomány és gyakorlat nem is létezne ennek a könyvnek az olvasása alapján. Az igen gazdag, korszerű szakirodalmi források között szinte egyetlen sincs, ahol a gyógypedagógia múlt vagy mai jeles képviselőit említenek, idéznék. Fel lehetne hosszasan sorolni szerzőket, témákat, amelyek esetében ezt szembetűnő hiányosságként lehet konstatálni. Nem akarok azonban ünneprontó lenni, de egy témában mégis meg kell fogalmaznom ezt a hiányérzetet. A fogyatékos emberi lét ontológiai kérdéseiről, az embermivolt lényegéről ma Magyarországon nem lehet anélkül beszélni, írni, hogy Zászkaliczky Péter munkáját, komoly filozófiai tudásra épülő elemzését erről a témáról *A gyógypedagógiai antropológia a gyógypedagógia diszciplína rendszerében* címmel, ne említenek.

Viccesre fogva a dolgot, azt is mondhatnám, hogy így jár az a szerző, ill. szerkesztő, ilyen kritikát kap, aki gyógypedagógust kér fel egy fogyatékoságtudományi munka ismertetésére. Azonban egy ilyen értékes könyv kapcsán igazán illetlen dolog viccelődni. Komolyra fordítva tehát a szót az én felkérésemet úgy is lehet értelmezni, hogy ebben a gyógypedagógia megbecsülése jut kifejezésre. Én így fogtam fel ezt a megtisztelő megbízatást és megköszönöm, hogy megkaptam dedikálva a könyvet, amelyet nagy érdeklődéssel olvastam, értékeit felismertem, tanultam belőle. Javaslatom pedig az lenne, hogy a fogyatékoságtudomány és a gyógypedagógia évekkel ezelőtt megindult, majd félbeszakadt párbeszédét tovább kellene folytatni. Önöknek pedig köszönöm, hogy meghallgatták gondolataimat.

„VALLOM, HOGY A MŰVÉSZETNEK ERKÖLCSI, MORÁLIS FELELŐSSÉGGEL KELL BÍRNI, CSAK ÍGY LEHET BESZÉDES, ÍGY JUTHAT EL LÉLEKTŐL LÉLEKIG.”

„KERESEM A VÁLASZT ARRÁ A KÉRDÉSRE, HOGY EGYÁLTALÁN MIT JELENT, MIT TAKAR MA A KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZET?”

**Könczei György, Hernádi Ilona,
Kunt Zsuzsanna, Sándor Anikó (szerk.):
*A fogyatékoságtudomány a mindennapi életben***

Budapest, BME Tanárképző Központ, 2015

A Fogyatékoságtudomány a mindennapi életben című tankönyv 2015-ben jelent meg a TÁMOP-4.1.2 B2 pályázat támogatásával. Témáját tekintve hiánypótló kiadvány lehetne a hazai társadalomtudományban, de sajnos ezt a szerepet csak részben sikerül betöltenie.

A kötet egyik fő erénye az átfogósága, ám ez időnként a mélység rovására megy. Nem világos, hogy az olvasó ismeretterjesztő, történeti munkát tart-e a kezében vagy inkább tudományos igényű jegyzetet. A jelen könyvismertető célja áttekintést adni a könyv szerkezetéről és tematikájáról, és ezt követően röviden felvetni néhány kritikai észrevételt a kiadvány tartalmával, illetve a fogyatékoságtudomány lehetséges helyével és szerepével kapcsolatban.

A *Bevezetés* fejezet az „utca emberétől” idézve a fogyatékoság három sztereotíp megközelítését villantja föl, és ezt állítja szembe a fogyatékoságtudomány fölkészült és „kritikai gondolkodással megáldott/megvert művelőjének” nézőpontjával. A kötet céljaként pedig azt fogalmazza meg, hogy megmutassa „miként hat a fogyatékoságtudomány a szakmai elképzelésekre és a mindennapi gondolkodásra”.

A *Normális vagy? Dialógus a normalitásról* c. második fejezet a normalitás kérdését járja körbe párbeszédese szerkezetben azzal a céllal, hogy az alapkategóriák „radikális megkérdőjelezése révén” bizonyítsa, hogy a „normalitás relatív”.

A harmadik fejezet a *Transzformációk a társadalomtörténetben és tudományunk történetében* címet viseli, és a diszkrimináció, a fogyatékoság emberi jogi modelljének alapját képező európai szociális jog gyökereit – egészen az Ótestamentumig visszanyúlva –, valamint az első és a második generációs jogokat tárgyalja. Az USA emberi jogi fejlődését, elsősorban az afrikai amerikai lakosság egyenlő jogokért és bánásmódért folytatott küzdelmét is áttekintik a szerzők. A fejezet – nagy vonalakban – felvázolja a „fogyatékoságtudomány” mint önálló diszciplína megjelenését és intézményesülését.

A kötet negyedik fejezete *A fogyatékoság fogalom alakváltozásait* mutatja be. A gondolatmenet kiinduló pontja, hogy a „fogyatékoság” az utóbbi évtizedek egyik legtöbbet változott társadalomtudományi fogalma, amelynek tartalmát a jogi, gazdasági és társadalmi környezet alapvető mértékben alakítja. A fejezet célja, hogy a fogyatékoság fogalmának eddiginél komplexebb megértését segítő gondolati térképet rajzoljon meg a fogyatékoság négy meghatározó modelljének, azaz a morális, medikális, szociális és emberi jogi modellnek a dekonstrukciójából felépített „poszt-

modellel”. A posztmodell lényege, hogy az eddigieknél összetettebb, „inhomogén és patchworkszerű” megközelítésmódot tesz lehetővé.

Az ötödik fejezet a *Kulturális antropológia és fogyatékoságtudomány* főbb paradigmái összekapcsolódásának történeti háttérébe és elméleti keretébe kínál betekintést azzal a céllal, hogy segítse a fogyatékosággal kapcsolatos hagyományos fogalmak és attitűdök „leleplezését, újraértelmezését és kibogozását”. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az antropológiai kutatások segítséget jelenthetnek a megélt tapasztalatok feltárására, ugyanakkor fontos azok komplexitásának és folyamatosan változó természetének felismerése és elfogadása.

A hatodik fejezet középpontjában a *Magas támogatási szükséglettel élő emberek önrendelkezése* és annak támogatása áll. Ez a rész alapos áttekintést ad a témával kapcsolatos elméleti gondolkodásról, valamint annak gyakorlatban történő kíséréséhez/megvalósításához kapcsolódó kérdésekről és dilemmákról. A fejezetben kiemelt szerepe van az önreflexiónak, amelyet kérdések és feladatok is segítenek.

Az utolsó, hetedik fejezet a *Fogyatékoságtudomány és feminizmus* metszetében elhelyezkedő feminista fogyatékoságtudomány főbb gondolatait és a fogyatékosággal élő nők kirekesztésének mechanizmusait mutatja be a test és a nőiség – szexualitás és anyaság – vonatkozásában.

A kiadvány – különösen annak második felében szereplő fejezetek – kétségtelenül hasznos segédanyagot jelentenek nem csak a gyógypedagógus-, de a tágabb értelemben vett társadalomtudományos képzésben is. Ezek alaposan és világosan mutatják be a terület meghatározó gondolatait és irodalmát.

Mindazonáltal a kiadvány több szempontból is csalódást okoz. Ahogy korábban is utaltam rá, az általános és jogi fejezetek csupán nagy vonalakban mutatják be a témát, sokszor nagyon messziről – az ókorból és középkorból – indítva, ugyanakkor hanyagolva a közelmúltbeli irodalmat. Például a második és harmadik fejezetben a legújabb szakirodalmi és jogi hivatkozások is 2007-ből származnak (és ezek a szerzők saját művei), így ezek a részek már a megjelenés időpontjában (2015-ben) is idejét múltnak számítottak.

Kritikaként említhető az is, hogy bár a kiadvány célja a sztereotípiák lebontása és a kritikai gondolkodás ösztönzése, helyenként a szerzők is sztereotíp megállapításokat tesznek (lásd pl. a „nemtelen, anorexiásan sovány kinézet” divatossá válására vonatkozó megjegyzést a 2. fejezetben, de több hasonló megállapítás lenne említhető) és a tankönyv több fejezetét áthatja a „mi és ők” megközelítés. A kötet szerzői, a „fogyatékoságtudomány” beavatott művelői képviselik a „mi”-t, a világ „sajátos szegmensét” elfoglaló fogyatékos emberekkel és az „utca emberével” szemben.

Ellentmondásos az is, hogy a szerzők fogyatékoságtudományként hivatkoznak a *disability studies* fogalmára, holott annak pontosabb fordítása „fogyatékoságtudományok” lehetne, amely hívebben tükrözné annak eredeti tartalmát. Ebben a sajátos megközelítésmódban a „fogyatékoságtudomány” elvont, a fogyatékos embereket kirekesztő társadalmi és gazdasági folyamatoktól elzárkózó, önálló státusra törekvő tudományként jelenik meg, elszakadva a fogyatékoságtudományok által képviselt, helyi viszonyok közé ágyazott társadalomkritikától és aktivizmustól.

SZERZŐK

Antal Zsuzsanna

Antal Zsuzsanna vagyok, participatív oktatóként dolgozom az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karának (ELTE BGGYK) Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézetében (FOTRI).

Faragó Anna

Faragó Anna Mária vagyok, egyike az írogató civileknek. 1965-ben születtem, két hónappal előbb, mint szerencsés lett volna. A koraszülést oxigénhiány okozta, melynek következtében mozgássérült lettem. „Kettő az egyben”-ként szoktam meghatározni magam, hiszen mozgássérült és gyógypedagógus is vagyok egyszemélyben.

Negyven év rejtőzködés, és hosszas tépelődés után baráti biztatásra, 2008-ban léptem korlátozott nyilvánosságra a kis példányszámban, magánkiadásban megjelent *Pár-beszédek* című novelláskötettel, melyből az itt olvasható írás is származik.

Az általam villámprózáknak nevezett rövid írásaim 2012 telén jelentek meg a *Remény* című folyóiratban. Egyik versemet beaválogatták a *Szó-kincs* antológiába. Televíziós interjú készült az írásaim kapcsán a *Felelet az életnek* című műsorban, illetve a *Meglepetés* című lapban. Többször tartottam előadást a nő és a fogyatékoság témában a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karon.

Ajánlom ezt a megjelenést szüleim, Sugár Rózsa és Faragó Vilmos emlékének.

Futár András

Futár András vagyok. Participatív oktató, mentor, moderátor. Itt dolgozom a Bárczin. 2016 nyara után lettem hivatalosan participatív oktató. A célom az, hogy én is fejlődjek, és a hallgatóim is fejlődjenek, akiket tanítok. Tanácsokat adok nekik és biztatom őket, hogy küzdjenek és legyenek bátrak, kitartóak. Nagyon örülök, hogy a Bárczi teljes körű tagja vagyok.

Hoffmann Rita • <https://orcid.org/0000-0002-5493-4744>

Közel harminc éve tanítok angolt. Alsó tagozatos koromban a fogalmazás volt a kedvenc tantárgyam. Akkor sok minden szerettem volna lenni, például vulkanológus, újságíró és író. Arra, hogy a vulkanológia álom marad, azonnal rájöttem magamtól is, de azt, hogy sem újságíró, sem író nem lehetek, mert nem látok jól, a gimnáziumban tudatták velem. Azért megkíséreltem bekerülni a gimnázium alkotó diákjai közé Szergej Jeszenyin egyik rövid versének fordításával egy fordítóversenyen, de azt mondták, túl rövid a nyolcsoros vers. A minimum fordítandó anyag nyolc sor volt. Hosszú ideig csak azt és akkor írtam, amit és amikor muszáj volt. A doktori tanulmányok készítették, kényszerítették írásra. És a Facebook.

Tudományos érdeklődésem a fogyatékoság művészeti, elsősorban irodalmi ábrázolása, a fogyatékoságmemoár és az autopatográfia. Néha az a megtiszteltetés ér, hogy szépirodalmi műveket fordíthatok. Ilyenkor, és mindig, ha olvasok, nagyon

figyelek. Nyelvre, szavakra, fordulatokra. És az emberekre. Regényben, novellában, filmen és mindenhol.

Horváth Zsuzsanna • <https://orcid.org/0000-0001-5897-1772>

Gyógypedagógus, interkulturális pszichológiai és pedagógiai szakértő, pszichodinamikus mozgás- és táncterápiás csoportvezető vagyok. Jelenleg az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola doktorandusza vagyok és tanársegéd az ELTE BGGYK Általános Gyógypedagógiai Intézetében. Pszichodinamikus mozgás- és táncterápiával 2008 óta foglalkozom. Korábbi munkáim során diagnosztikával és fejlesztéssel egyaránt foglalkoztam. Fő kutatási és oktatási területeim: a mozgás- és táncterápia, mozgás- és testtudatalapú projektek a gyógypedagógiában és a fogyatékoságtudományban, továbbá a különböző csoportok és csoportműködések.

Kozma Turnpenny Ágnes, PhD • <https://orcid.org/0000-0003-4889-5993>

Szociálpolitikus, az egyesült királyságbeli Kenti Egyetem kutatója. Fő kutatási területe az értelmi fogyatékosággal élő emberek társadalmi részvétele, a szociális szolgáltatások életminőség kimenetei, a fogyatékos embereket ellátó családok támogatása, perszonalizáció.

Lányiné Dr. Engelmayer Ágnes

Gyógypedagógus, klinikai gyermek-szakpszichológus, a pszichológiai tudományok kandidátusa, nyugalmazott intézetvezető főiskolai tanár, 1981 és 1995 között a Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet vezetője, 1972 és 1981 között a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola főigazgató-helyettese. Munkásságának meghatározó része gyógypedagógus-generációk pályára állítása. Kutatási területei: a különböző életkorú fogyatékos személyek és családjaik életvezetési segítése kiemelten fókuszálva a korai intervenció beavatkozási lehetőségekre és az intézménytelenítés folyamatára, illetve a gyógypedagógiai pszichológiai állapotmegismerés. Legutóbbi kitüntetései: Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (polgári tagozat) 2004, Eötvös-díj 2015.

Loványi Eszter • <https://orcid.org/0000-0003-1229-2090>

Gyógypedagógus, szociológus, tanársegéd, ELTE BGGYK, GYMRI; programvezető, NEO Magyar Segítőkutya Egyesület. Kutatási területe: fogyatékosággal élő személyek integrációja, rehabilitációja, a segítőkutyák bevonásával tartott érzékenyítő programok hatékonysága, a kései cochleáris implantáció sikerességét befolyásoló tényezők.

Dr. Mikola Orsolya Irén, LL.M., Ph.D. • <https://orcid.org/0000-0003-3217-4446>

Munkásságom személyes indításon alapuló célja, hogy a fogyatékosággal élő személy is mindenkihez hasonlóan tudja az általa kívánt célkitűzéseket megvalósítani.

Szné Tóth Tímea

Konduktor-tanító, óvodapedagógus, gyógypedagógiai szakterületen szakvizsgázott pedagógus.

Tóth Károly

A történelem- és színháztudományi diploma után jöttek a munkahelyek (Nem Adom Fel Alapítvány, Vodafone). Emellett a Bárczin participatív oktató és kutatótárs vagyok. Szeretek elgondolkodtató dolgokat adni... Ezért táncolok tizenegy éve az Artman Egyesületben, pár éve pedig más formációkban is részt veszek. További formáció rólam: <https://www.facebook.com/karcsi.alkot>

ABSTRACTS

STUDIES

ZSUZSANNA HORVÁTH

Body-mind and movement – in the light of a method

The aim of this study is to present a national dance-movement therapy method through its modalities and related basic terminology (body, movement, intersubjectivity). Psychodynamic dance and movement therapy is a body-experience based, non-verbal, primarily group therapy method, in which the dynamic correlations of individual and group-related patterns are both present. In the study our aim is to use general terms and focus on human experiences. However, we also represent the particularities of movement and dance therapy processes in different groups.

ORSOLYA MIKOLA

Garden path or the true path?

Cases and thoughts based on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities about the interpretation of the concept of reasonable accommodation. Reasonable accommodation was defined in the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities for the international level. Through its concept, people with disabilities can take part in everyday activities just like everyone else. However, its application in practice is another matter. I am looking for possible and critical answers through the examination of related case-law.

ESZTER LOVÁNYI

Connecting the worlds of silence and sound?

A paradigm shift in the social integration of hearing impaired people taking advantage of service dogs.

Following a short insight into the general psycho-social situation of hearing impaired people, the article introduces new social attitude shaping tools, based upon our research results and experiences:

1. awareness-raising programs involving service dogs held in kindergartens, schools and work places;
2. the fairy tale book, written by me, describing the world of service dogs.

KÁROLY TÓTH

How can I become an actor on stage?

This paper deals with questions concerning the status of disabled performers and their social judgment. The paper briefly discusses the relevant clause of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. We present companies and associations with some of the disabled performers. The study analyzes Jerome Bel's performance in Hungary through a double, emancipative lens. The paper explores from a European perspective how the domestic and foreign theatrical profession and audience perceive imperfect bodies on stage. The aim of analyzing the discussed approaches and exercises was to make these new approaches known to a wider professional circle.

PURE SOURCE

Our intention with this column is to feature the voices and embodied experiences of people with disabilities.

ZSUZSANNA ANTAL

Yet whose life is it?

ANNA FARAGÓ

You knew

ANDRÁS FUTÁR

I poem (2018)

RITA HOFFMANN

I Watch the Blind... And Those Who Watch Them

TÍMEA SZNÉ-TÓTH

Ideas about otherness and acceptance, based on my own story

FORUM

From Equal Opportunity to Taygetus (NKFIH/OTKA 111917)

Research Group:

Critical Disability Studies

Our article is to kick off debate on science. What is considered science and what is not? Who determines what is considered valid knowledge? How do we acquire knowledge? Who raises the questions? Who is allowed to research whom?

To launch the discussion on the above questions we are putting forth a short study on critical disability studies. This is one of the chapters of the concluding study of our research project From Equal Opportunity to Taygetus? NKFIH/OTKA 111917

REVIEWS

LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER ÁGNES

Könczei György, & Hernádi Ilona (Eds.):

From Equal Opportunity to Taygetus

Results of disability studies research in order to understand “the other side”.

ÁGNES KOZMA TURNPENNY

György Könczei, Ilona Hernádi, Zsuzsanna Kunt, & Anikó Sándor:

Disability Studies in everyday life

SZABADON VÁLLALT FÜGGÉS (FERENCZ J. RÉKA)

TABLE OF CONTENTS

DISABILITY & SOCIETY

2018/2

STUDIES

ZSUZSANNA HORVÁTH: Body-mind and movement – in the light of a method	5
ORSOLYA IRÉN MIKOLA: Garden path or the true path? Wrong way or right? Cases and thoughts based on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities about the interpretation of the concept of reasonable accommodation	15
ESZTER LOVÁNYI: Connecting the worlds of silence and sound? A paradigm shift in social integration of hearing impaired people taking advantage of service dogs	31
KÁROLY TÓTH: How can I become an actor on stage?	49

PURE SOURCE

ZSUZSANNA ANTAL: Whose life is it anyway?	61
ANNA FARAGÓ: You knew	71
ANDRÁS FUTÁR: "I" poem (2018)	75
RITA HOFFMANN: I Watch the Blind... And Those Who Watch Them	77
TÍMEA SZÉNÉ TÓTH: Ideas about otherness and exceptance based on my own story	80

FORUM

From Equal Opportunity to Taygetus (NKFIH/OTKA 111917): Critical Disability Studies	83
--	----

REVIEW

ÁGNES LÁNYINÉ DR. ENGELMAYER: György Könczei, & Ilona Hernádi (eds): <i>From Equal Opportunity to Taygetus? Results of disability studies research in order to understand "the other side"</i>	89
ÁGNES KOZMA TURNPENNY: György Könczei, Ilona Hernádi, Zsuzsanna Kunt, & Anikó Sándor: <i>Disability Studies in everyday life</i>	93

Authors	95
----------------------	----

Abstracts	98
------------------------	----

